

Туркологични изследвания 2019

**Шумен
2019**

**Научен редактор
и коректор на текстовете на турски език:**

доц. д-р Мийрям Салим

**Научен редактор
и коректор на текстовете на български език:**

доц. д-р Венета Янкова

Съставител: доц. д-р Мийрям Салим

Рецензент:

доц. Хашим Акиф

Шуменски университет „Епископ Константин Преславски“,
Шумен, 2019

Университетско издателство „Епископ Константин Преславски“

ISBN

СЪДЪРЖАНИЕ

ТУРКОЛОГИЧНИ ИЗСЛЕДВАНИЯ 2019	
Неврие Чуфадар <i>Приказни елементи в епоса Кьороглу (Върху материали от азербайджанския, туркменския и узбекския епос)</i>	4
Венета Янкова <i>За фолклора на кримските татари в България според изследванията на Ицван Мандоки Конгур</i>	22
Vejdi Hasan, Sunay Mestanov <i>Halit Ziya Uşaklıgil'in Romanlarında Kadın Ruhu</i>	36
Vejdi Hasan, Vildan İsmailova <i>Reşat Nuri Güntekin'in Romanlarında Anadolu İnsanı</i>	83
Menent Şukriyeva, Bülent Kırcalı <i>Mütercim Tercümanlık Bölümlerinde Terminoloji Dersinin Önemi</i>	111
Harun Bekir <i>Türkçede Kavram Olarak İkileme, Yineleme ve İkili Tekrarlar</i>	164
Meryem Salim <i>Türkçe Dilbilgisi Kaynaklarında Birleşik Sıfatlar Konusu</i>	178
Embiye Kazimova <i>Osmanlı Döneminde Bulgarca Yazılan Türkçe Ders Kitapları</i>	189
Ayla Vaid Oruç Beğ'in <i>Tevartih-i Al-i Osman Eserinde Çekim Ekleri</i>	202
Memiş Merdan <i>Bulgar Tarih Yazımında Türkiye'nin 1930'lu Yıllardaki Balkan Politikası</i>	218

**ПРИКАЗНИ ЕЛЕМЕНТИ В ЕПОСА КЪОРОГЛУ
(Върху материали от азербайджанския, туркменския и
узбекския епос)**

гл. ас. д-р Неврие Чуфадар

ШУ Епископ Константин Преславски
enes2@abv.bg; n.chufadar@shu.bg

Fabulous Items In Koroglu Epic

Head Assist. Dr.Nevrie Chufadar.
Episkop Konstantin Preslavski University of Shumen

Summary: In the heroic epic, common themes and motifs of the fairy tale are often found. This also applies to the various variants of Koroglu heroic epic, where are frequently actualized the reminiscences of pre-religious beliefs and fairy tales elements. One of the most important fairy-tale elements in the epic is a water. Water is capable to make a miracle: to heal the blind, to give strength and power to the hero, as well as supernormal features. The epic often borrows from fairy-tale objects such as a sword, gives the hero's horse the special features of anticipating and appearing instantly before his owner in case of danger. In different variants and versions of the epic, other fabulous motifs are used, such as dreaming of the beloved, drinking a love potion in the hero's dream, searching for a lover who becomes the hero's wife, a fight with mythical anthropomorphic beings - fairies, peri, burning hair, magic and witchcraft.

Key words: epic, fairy tales, objects-helpers, anthropomorphic beings, water

Героическият епос се появява при разпадане на първобитнообщинния свят на базата на митологичния епос и приказките за герои. Митологичното мислене е специфична система на образни представи, което определя инструментариума ѝ от архетипи, метафори и символи (Stoianova 2008a, 2008b). Така в архаичните форми на епоса в значителна степен присъстват

приказно-митологични елементи (BSEURL). Героите притежават шаманска сила, епичните врагове са фантастични чудовища, а главните теми са противоборства с чудовища, търсене на жена от далечни страни, сватосване, както и родово отмъщение. В по-късните класически форми героите-вождове и воини представляват историческия народ, а техните врагове са обикновено чуждоземни агресори. Според класическите форми на епоса в центъра са историческите или псевдоисторическите герои и събития, а понякога междуплеменната война или войната между различни народности, като героите са белязани с необикновена сила и смелост. Предмет на описание в героическия епос са действията на героите без техните преживявания и описание на вътрешния им свят, но репрезентацията на техните чувства и черти се осъществява чрез техните диалози във вид на песни и стихове (BSE URL)

Според Е. Мелетински архаичният епос обобщава историческото минало чрез езика и концепциите на първобитните митове с митологична дуална система от враждебните племена – своето и чуждото, демоничното, често с хтонична окраска като героите му често имат ореол на магьосници и наред с физическата сила и смелост си служат с магия и вълшебство. Тези митологични елементи се запазват в класическите форми на епоса, които, за разлика от архаичния епос, се базират върху историческите предания. Класическият епос оперира с географските имена, историческите имена на племена и държави, царе и вождове, воини и миграции, митичната борба за космоса против хаоса се преобразува в защита на родствениите племена, държавата, своята вяра срещу поробителите, езичниците. Враговете понякога притежават митични или магьоснически атрибути, но шаманският ореол на епичния герой в героическия епос отпада като отстъпва мястото си на геройската етика и естетика. За разлика от приказката героическия епос не се възприема като измислица, в този смисъл мит и епос почти наравно се противопоставят на приказката. Единствено в романовия епос (рицарския роман) линиите на героическия епос и вълшебната приказка се обединяват (Meletinski 1958). Тези

признаци на архаичния епос на пръв поглед отнасят узбекския, туркменския и таджикския вариант на епоса Къороглу към по-ранните версии. В тях се съдържат множество елементи на вълшебната приказка: мотиви на чудесното раждане на героя, противоборство с пери и дивове, чудесни помощници с вълшебни качества – кон, меч, мотиви за отвличане на жени, понякога се намеква за божествен произход или произход от митична личност. По-правомерно обаче в случая е мнението на В. М. Жирмунски, който смята, че именно азербайджанската версия „Къорогълъ” е първооснова за останалите задкавказките и блискоизточните – арменските, грузинските, турските, кюрдските. Непроменена в тях остава основната сюжетна рамка и някои най-важни епизоди от дестаните, както и общата концепция на образа на героя като „благороден разбойник“ и певец, който възпява собствените си подвизи. В сравнение с азербайджанските дестани те са по-малко исторични, по-малко са точни в географската локализация и битови подробности, повече са склонни към приказната фантастика. Всичко това според автора, са признаците на по-късното развитие: *старата жанрова традиция на героическия епос започва да включва по-късната – така наречените „народни романи“ с любовно-авантюрни и приказно-фантастични сюжети.* В устното епично творчество тези влияния на средновековната литература влизат в сложно взаимодействие със старата героика на народния епос и с мотиви, заети от приказния фолклор, както това се случва в узбекските дестани за Горогълъ/Къороглу, които обединяват героичните и романовите епоси. Характерна за народния роман е „появата на жестокия падишах, бащата на героинята, неговите съветници – хитрия „кус“ (голобрадия) или коварната стара вещица (мастан); променя се и образът на самата героиня, придобивайки черти на романовия красота и условно изящество, появява се нова обстановка на действието – разкошната дворцова градина с хладни извори, удобни възвишения за почивка и т. н. Ясно се очертават социалните контрасти – дворецът на падишаха и феодалния град с неговите пазари, занаятчийници, на приказния разкош на феодалните владетели се противопоставя с другия край

на социалната стълбица нищета в бедната къща на стареца, който събира сухи клонки на брега на реката. Във формално отношение започва да преобладава прозата като стиховете имат характер на лирични песни (Zhirmunski, Zarifov 1947). Тясно свързани с героическия епос са фантастичните дестани, в които голяма роля играят приказните персонажи: дивове, пери, птица Симург и др. Във фантастичните дестани противоборството между героя и фантастичното същество се определя преди всичко от разум, хитрост и досетливост (Zhirmunski 1962).

В средноазиатските варианти на епоса няма ясни граници между приказното и епичното. В тях се съдържат индикатори на шаманизма, но героят няма явни признаци на шаман с изключение на някои атрибути като саз, огледало, кон и меч с изключителни качества.

Огледалото е задължителен атрибут на шамана. То има кръгла форма, направено е от метал с метеоритен произход. Шаманското огледало или *кузунгу* неутрализира вредното влияние и насочва светлината на ума във вярната посока. Шаманското огледало е главният дух на шамана, с неговата помощ шаманът лекува болните и вижда бъдещето на хората (Kenin-Lopsan 1995). В една от туркменските версии Къороглу дава преди смъртта си на своята жена-пери вълшебното огледало, в което се е виждал целия свят (TGE 1983).

За функцията на коня на Къороглу като медиатор насочва етимологията на името му - Гърат. Според Ганева и Петрова „Подобно на пъстрото и сивото е резултат от срещата между черното и бялото. Етимологията на различните думи за „сив“ и „пъстър“ потвърждава идеята, че те бележат зоната, в която се срещат всички начала, където е границата на цветовете, изначалната неопределеност, от която започва формирането на противоположностите. Фактът, че пъстрото се е отъждествявало с редуването на две противостоящи начала (черното и бялото като символи на чисто/нечисто, този свят/онзи свят, живо/мъртво) обяснява осъзнаването на пъстротата като медиатор.“ (Petrova, Ganeva URL). По такъв начин сивият кон се явява медиатор между световите, а това е качество, което определя способността

на сивите животни да бъдат вълшебни помощници. За семантиката на окраската на Гърат споменава и Л. Чимпоеш: *‘Kirat’* -Кърат означава *пъстър*, т.е. с окраска, при която конят има бели косъмчета в козината на основната окраска – обикновено сива (boz - боз). Но би могло той да бъде кон със светла окраска и черна грива и обратно (Chimpoesh 1997). Известна е и една версия, в която Къороглу пътува заедно с коня си и се завръща от отвъдното. З. Гасанов споменава, че в ташаузко-човдорската версия на епоса „Къорогль” се разказва за това как Къороглу остарява и, бидейки проклет от духовете за това, че пробива със стрелата си седем дървета, заедно със своя кон слиза в подземното царство и се оказва пред неговия владетел като „герой-великан”, но след това се връща на земята (Gasanov: URL; Kariev 1983: 27).

Приказните елементи характеризират необикновения воден (т. е. произлязъл от вода) произход на коня на Къороглу в сибирско-татарския дестан „Курнънуль” и в туркменския вариант на епоса „Гъорогль”, както и получаването на човешки разум на коня чрез закърмване с майчино мляко (TNE 1987).

Вълшебните предмети или принадлежности на шамана в епоса не изпълняват същата функция като в шаманизма: за самите тях или техните качества се споменава бегло в самото начало на епоса, но в реалните битки вълшебната им функция е много намалена и героят често се спасява с бягство или хитрост.

Приказните елементи от шамански произход в епоса се оказват свързани с ритуалните свойства на природните елементи (като вода), обожествяване на планина (утопичната държава-крепост Чамлъбел се намира или се изгражда в планина), характерни за шаманизма. Така бащата на Равшан (Къороглу) праща сина си към два извора, които се намират в близката планина наречена Гошабулаг (туркменската версия). Всеки седем години в четвъртия ден от седмицата едновременно от изток и запад изгрявали две звезди, и когато те се срещали, Гошабулаг започвал да кипи и да се пени. Всеки, който се потопи в него, придобивал невероятна сила, а който пиел от него, ставал *âşik/ашъг*. Гласът му се променял ставал мощен и от него

започвали да се плашат диви зверове, да се пукат планини, а конете и мулетата да губят копитата си.

Вълшебната напитка (пяна) присъства и в северо-азербайджанската версия на епоса. Равшан трябвало да прокара в тъмната конюшня вода от извора Зумруд-булаг, за да се отгледат тулпарите.

Прави впечатление мистичния характер на природните явления, които бележат прехода между реалния и отвъдния свят и състоянието на героя, когато той получава свръхестествени дарби. Първото от тях е мъгла и ръмящ дъждец, който от гледна точка на физиката представлява дисперсно състояние – наличие на ситни капчици вода във въздуха, второто – е вълшебна пяна, която представлява друг вид дисперсия – съдържание на въздушни капчици във вода. В епоса „Книгата на Деде Коркут” мъгла и ръмящ дъждец предхождат въздействието на неизвестни магични сили (Chufadar, Chalakova 2013: 60-63; Chalakova 2013: 185-186).

Загубата на съзнание или сън се изживяват като малка смърт – т.е. *преходно*, междинно състояние между живота и смъртта. С. Ю. Неклюдов отбелязва, че получаване на помощ от отвъдните сили в епично произведение става *по време на сън* или под формата на *видение* по време на посвещаване за шаман; човек получава дарба на певец при посещаване на отвъдното или по време на среща с дух или герой на изпълняваното произведение (Neklyudov 2010: 250).

Понякога елементи от шаманската приказка се смесват с митичните ислямски образи на светци, които изпълняват функции, аналогични на функциите на магьосници във вълшебната приказка. В кюрдския вариант на епоса се говори за това, че Къорогль е изпил три вида пяна, от третата той получава мощен глас, приличащ на гръмотевица, внушаващ страх на враговете му. Този мотив присъства и в азербайджанския епос и в българския вариант на епоса, съставен от Риза Моллов (Моллов 1957).

В т. нар. тбилиски вариант Къорогль/Къороглу седи край река и изведнъж вижда на повърхността на водата червена пяна.

Той понечва да я изпие, но изгубва съзнание. Насън му се явяват светците и го благославят за победа над враговете, даряват му талант на певец и поет и го наричат Къороглу. Вечерта го намират в *безсъзнание* край реката. Когато идва на себе си, Къороглу моли да му дадат саз и започва да пее песен за това, че Али му е дал напитка, благодарение на която той е станал силен и получил власт над туркмените, за да порази враговете на Али. В туркменския епос героят търси коня си и ляга да спи под един чинар. Насън му се явяват светците, дават му четиридесет чаши вино, светият Али му довежда изгубения кон; другите светци обещаваат на него и на коня му 120 години живот и изцеляване от всякакви рани, победа на неговия меч, знание на 72 езика, но му съобщават, че той няма да има деца.

Типичен за вълшебната приказка е мотивът *нарушаване на забрана*. Този мотив се среща в повечето версии и варианти на епоса. Така в азербайджанския епос Равшан/Къороглу нарушава заръката на баща си и поглежда конете, отглеждани в тъмната конюшня на тридесет и деветия ден (преди да се навършат четиридесет дни). Той вижда, че порасналите криле започват да се смаляват и накрая съвсем се стопяват (ANE URL).

Мечът често е атрибут на героя във вълшебната приказка или архаичния епос. Той обикновено се подарява на героя от вълшебен помощник (светец, дух, божество и т.н.) или героят го получава по някакъв свръхестествен начин. Мечът е и атрибутът на множество епични герои. В азербайджанския епос още като дете Равшан/Къороглу по време на игра намира някакъв искрящ камък, който е бил много тежък и здрав. Той хвърля този камък по едно теле, камъкът не улучва, но телето умира от вихъра. Алькиши (бащаму) му казва, да плати това теле и да му донесе камъка. Бащат аразбира, че това е паднало от небето парче мълния¹, отива при ковача и иска отначало да му направи шило,

---

¹В тюркската митология камъните, които са паднали от небето, са свещени, тъй като са творение на божествата, които живеят на различните небеса и най-вече на Тенгри-хан, Небесния отец, управляващ цялата Вселена (MVNVYuA1973).

после отива при оръжейника и иска той да му направи меч, който изковава за 7 дни. Този меч Аль-киши дава на Ровшан и му казва да го носи с чест като му разказва за неговата мощ. При това синът не трябвало да споменава, че мечът е изкован от мълния. Трябвало да го нарича меч-мисри². *“Докато на твоя пояс е закачен мечът – мисри, а самият ти седиш в седлото на Гърат и обитаваши в Ченлибел, никой не може да те победи... Върви, аз те наричам с името “Къороглу”*.

В туркменския вариант на епоса меч му даряват покровителите на Къороглу – 40 светци или ерени (шейхи на дервиши), халиф Али и пророк Хъзър (Zhirmunski, Zarifov 1947: 209).

Е. М. Мелетински отбеляза, че *мотивите за божествен произход и чудесното раждане както и бързия растеж и съзряване на дете* имат същата функция както и инициационните изпитания, т.к. те поясняват силата на героя (Meletinski 1977).

В узбекската версия Горогль/Къороглу е правнук на мервския хан Кавушти (Каушута), внук на коняра Тулибай и син на Равшан (в азербайджанската и туркменската версия самият той се казва Равшан). Той принадлежи към племето теке от Северен Хоросан и е бил представител на династията от хановете Мевра (Мори). Дядо му е Тулибай-синчи (или Джигали-бек), синът на хана Кавушти е бил пленен от Одил-хан и женен за принцесата Биби-Ойши. Техният син (бащата на Гъорогль), също се казва Равшан (варианти: Адибек, Майтар) и е бил пленяван от Шахдархан, царя на Зангар от страната на къзълбашите (персийските шиити). Тук той среща текинската принцеса Биби-Хилал. Когато Равшан бяга от владетеля, той оставя бременната си жена, която умира преди раждането. Нейният слуга пастирът Рустам я погребва, от мъртвата жена в гроба се ражда син, който е бил кърмен от кобила³.

---

²Меч-мисри – египетски меч.

³Мотивът за раждане в могила е известен и в много митологии в различни варианти – като раждане от земя, цепнатина, яма, пещера (Гесер), раждане от починала майка (балканските албанци), а в нартския епос Сасриква (Сосруко, Сослан) се ражда от скала, заплодена от

В туркменската версия на епоса Къорогъл/Къороглу се жени за мъдрата пери Ага-Юнус, а в узбекските дестани той има три жени-пери: Юнус, Мискал и Гюлнар.

Според друга (узбекска) версия, той не умира, а на 120-годишна възраст се оттегля с дружината си в планинска пещера за да се върне преди световния апокалипсис (Gutsulyak 2011 URL).

Синкретизъмът на символите ясно проличава в някои варианти на епоса. В туркменската и турската версия, конят (Гърат) също така както и героят на епоса преминава един вид инициация. Той трябва да може да преминава край кладенец (в различни варианти - Зюмрют, Зюмбюл, Зумрут пънар), да прекоси кално поле без да изцапа копитата си, да прескочи през скали и през тръни без да се нарани. Този кон, който е успявал да преодолее пътя край кладенеца или да прескочи кладенеца, се е считал за най-добър. Именно по този начин е бил избран конят за владетеля на Болу от бащата на Ровшан - Алъ. Кладенецът означава връзка със света на мъртвите и в дадения случай вероятно представлява инициационната граница между света на живите и света на мъртвите, която трябва да може да преминава шаманския кон (Mitologischen rechnik 1991).

Представите за кладенец като връзка с отвъдното се пази и в исляма в образа на кладенец Бархут, свързан с ада, и който се е явявал гроб на пророка Худ. Освен това в митологиите кладенецът символизира пътя и връзката между въздуха, водата и земята.

В епоса се проследява влиянието на исляма и рефлексия за Светия Али като дарител във вълшебната приказка. В туркменския епос веднъж Къороглу сънува, че Светия Али и 40

пастир, от пещера се ражда индоиранския бог Митра (бог на светлината), в славянския епос са известни сюжети за раждане на дете от починалата майка – Настася-поляница. Подобни мотиви се срещат в ирландските саги (Пес на Кулана) и др. (Керсаспа, Парикшит, Мардук, Амирани, Батразд, Мелхиседек). Олег Гуцуляк споменава за герои родени от мъртви майки (Богатирят Дунай, Настася-поляница и техният Сияещ от Светлина син: (Gutsulyak 2011: URL; Stoyanova2008).

ерени му подават чаша вино. Али му предава изчезналия жребец и му предсказва 120 години живот, награждава го със знание на 72 езика и придава сила на неговия меч за да побеждава всичките си врагове (при това отказва на героя потомство). X. Корогль привежда един друг ръкописен вариант, в който функцията на дарители изпълняват светците. Кърогль веднъж седи край реката и вижда червена пяна на повърхността на водата. Той почва да я пие, но изгубва съзнание. Насън му се явяват светците и го благославят да победи османците, даряват му дарба на певец и го наричат Кърогль. Когато настъпва вечер, го намират край реката в безсъзнание. Когато се свестява, той поисква саз и изпява песента за това как Али му е дал напитка, за да победи туркменците, и враговете на Али (сунитите) (ANE URL).

В епоса елементите на исляма често се смесват с приказни елементи. Известен е вариант на азербайджанската версия на епоса, записан през 1935 г. в село Гоби (до Баку) от Джалил Мурадоглу „Агджа-Гузу“. Тук Агджа-Гузу е синът на врага на Къроглу, Хасан-паша (ANE: URL). Агджа-Гузу и Перизад-ханъм, дъщерята на неговия чичо Джефер-паша, са сгодени още като деца. Перизад-ханъм е не само красиво и образовано момиче – тя е пери, – и се гордее, че знае молитвата „*Исми-азем*“ (Великото име). Перизад-ханъм е решила, че няма да се омъжи за Агджа-Гузу: *Аз съм толкова учена, толкова хубава, ще се наслаждавам на себе си с „Исми-азем“.* Докато тя прочита молитвата пред Агджа-Гузу, той се превръща в лъв. Агджа-Гузу губи съзнание от страх, но идва *светия Али* с чаша вино в ръка и му дава да го изпие казвайки, че с това вино той му дава своите сили.

В турменската версия на епоса при общуването си с див Гърогль/Къроглу показва опашката на магарето в отговор на показания от дива косъм от мишницата му. В исляма семантиката на *магарето* е двойствена. В мюсюлманската традиция магарето е едно от небесните животни, понякога *то е яздено от божество*. В по-друга своя хипостаза то фигурира и в легендата за Нух (Ной) в Корана, който по нареждането на Всевишния и съвета на Джабраил (архангел Гавриил) изгражда ковчег, на

който качва насекоми, животни и птици по двойки, 80 мъже и жени, които са приели истинната вяра, а също така и телата на Адам и Хава (Ева), табут със свещените писания, бастун на Адам и Хаджар ал-Асвад (Черен камък). Последно на ковчега се качва *магаре*, но *дяволът се хваща за неговата опашка* и задържа животното. Тогава Нух, мислейки, че магарето не се качва по своя воля, му казал: „*Защо не се качваш, мал'ун!* (зло, беда, нещастие)“ Държейки се за *опашката на магарето* на ковчега се е качил и дяволът (иблис). Когато Нух го е попитал защо се е качил на ковчега, дяволът му казал: Та нали ти ми разреши да се кача, казвайки: „Влизай, мал'ун!“ – и като добави, че в света, освен него, няма друг абсолютен мал'ун (зло, беда, нещастие), се е отказал да излезе (Zhyulen 1999, RS 1999, Hol1999, ESZE 1999).

В тюркските приказки фантастичните антропоморфни същества – прекрасни момичета или жени, обикновено с птичи крака, се наричат *пери/peri*, което съответства на славянската вещица. В древните митове те обикновено са представители на тъмните сили, но по-късно се преосмислят като амбивалентни образи и се свързват както със злото, така и с доброто (фея). Пери имат красиви гласове, имат дарба да предвиждат бъдещето, владеят магии. Понякога те стават съпрузи на епичните герои, както е и в епоса Къроглу. Понякога те могат да приспят героя, да го обезсилят. Сред пери се срещали и водни пери, които примамвали хората във водата, но ако човек е успявал да се спаси, той започвал да притежава необикновени способности. Често те са помощници на шаманите, могат да общуват със света на духовете, да лекуват (Habizhanova : URL).

В азербайджанския вариант на епоса мъдрият старец в образа на Светия Али се явява на Къроглу, за да го вразуми. Къроглу среща ниския широкоплещест мъж, ездач на син железен кон, но очите му не излъчват светлина, а са червени. Конят на Къроглу изведнъж спира и не тръгва. Къроглу се нахвърля на непознатия като смята, че конят му не тръгва, защото той се е изпречил на пътя му. Конникът бавно се обръща към Къроглу и казва да заобиколи пътя, но Къроглу му заповядва да слезе от коня. Конникът отказва да слезе от коня, тогава

Къороглу му заявява, че е лъв и ще го накара да пролива сълзи и ще му откъсне главата. Конникът се усмихва, а Къороглу му казва, че е Къороглу, и той да се махне от пътя. Светия Али го моли за прошка, че не го е разпознал, а го е помислил за пазач. Къороглу иска мъжът да слезе от коня, и да тръгне напред за Ченлибел, където да прислужва на сватбата на Перизадханъм. Тогава конникът му отговаря, че той ще слезе от коня едва тогава, когато конят на Къороглу изпревари неговия. Къороглу се съгласява, защото неговия кон още никой не е изпреварвал. Къороглу предлага да тръгнат по една местност, зарасла с бодливи храсти и покрита с чакъл, но колкото и да подкарва коня, той не тръгва от мястото си. В същото време конникът като мълния преминава пътя и се връща на същото място. Той отново иска конникът да слезе от коня си, но конникът казва, че конят на Къороглу принадлежи вече на него. Тогава Къороглу му предлага да се борят. Преди да започнат борба Къороглу произнася сакралните думи: „*О, Свети Али, помогни ми*”, но ръката на неговия противник се протяга на два аршина и го мята на върха на планина Агга. Едва тогава Къороглу разбира, че проклятията на Ниярханъм са се сбъднали. Той започва да пълзи от скалата и като се поклоня на Светия Али казва:

- *Слава на Аллах, неговия пророк Мухамед и неговото потомство и поглежда в лицето на имама Али.*

В това време от очите на Али се търкулнала сълза. Той казва:

- *„Къороглу, когато ти погребва баща си край извора Гошабулаг, ти каза моето име и тогава аз сложих ръката си на твоя гръб. Аз казах, че твоят гръб няма да докосне земята. Твоят меч също се намира в допир с моя. Знай и това, че Агджа-Гузу е твоят син, а не на Гасан паша. Аз ти го изпратих. Това е момчето, което ти си оставил в пещерата и си избягал. На неговата дясна ръка има гривна – ще я видиш и ще го познаеш“.* Като казал това, имама Али се качил на своя кон Дулдул и изчезнал. Къороглу се разкайва за стореното, но се радва, че поне по този начин е успял да види самия пророк Али и, че Агджа - Гузу е негов син (ANE URL).

В дестана „Агджагузу“ се съобщава, че край извора Гошабулаг пророкът Али сложил дясната си ръка на гърба на Къороглу и му дал да пие от вълшебната напитка и му казал, че никога няма да бъде победен (ANE URL). Дарителят в епоса се явява и на Агджа - Гузу, сина на Къороглу. Агджа - Гузу заспива и се събужда от това, че някакъв възрастен, нисък, широплещест мъж с просветлено лице и излъчващи светлина очи му казва да вземе паничката и да пие от нея. Агджа - Гузу изпива напитката, след което старецът слага дясната си ръка на гърба му и му предава силата си за 40 дни. През тези четиридесет дни никой освен Бог не може да го победи, затова в този срок той трябвало да намери Къороглу, който щял да му върне Перизадханъм. Като казал това старецът изведнъж се загубил от погледа му (ANE URL).

Къороглу в някои версии на епоса подобно на героя от вълшебната приказка може да приема образа на друг човек. Така в източно-узбекската и каракалпакската версия Горогль/Къороглу *приема образа на вуйчото на Айваз* - Кунгирбай и така отвежда детето със себе си. Понякога за това е достатъчно преобличането. В таджикската версия, за да се сдобие със син, той се преоблича като каландар (пътуващ дервиш, певец и музикант). Ритуалното преобличане съответства на символното „преобръщане“ на обичайното поведение – отменят се законите и обичаите, а поведението на хората е противоположно на нормалното. Такова преобръщане на поведението предполага преосмисляне и на традиционните ценности. Когато героят се намира в света на отвъдното (света на сенките), именно този тип на поведение (преобръщането, карнавално) се приема за нормално.

Подобно на вълшебната приказка Къороглу пътува в чуждо пространство/отвъдното/смъртта/хаоса. Преходът в отвъдното се маркира с изпиване на билка за сън, дадена от старицата (богиня-майка) и дълбоко заспиване (за три дни) на героя и неговата съпруга- пери. Тъкмо тогава изчезва конят му Гърат/Кърат. Агаюнус-гадае по ноктите си и отгатва къде е заминала старицата с коня.

Подобно на вълшебната приказка, в която героят мери силите си със съществата от отвъдното; с дѳва, охраняващ владенията на пери, в узбекската версия (дестан „Горогль – Юнус пери“). Гороглу/Кѳороглу и дивѳт започват да мерят силите си по следния начин: дивѳт вади от мишницата си вѳшка, голяма колкото една една жаба. Гороглу/Кѳороглу вади от торбата костенурка като му казва, че това е вѳшка; костенурката изяжда вѳшката на дива. Дивѳт хваща бѳлха, тогава Гороглу вади от торбата си заек и му казва, че това е бѳлха. В отговор дивѳт откъсва косѳм от мишницата си, а Гороглу му показва опашката на магаре, която държи под своята мишница и побеждава дива. Победеният див става негов помощник и му дава своето косѳмче, за да може Гороглу, когато е в беда, да го хвърли в огъня и по този начин да го извика на помощ. Дивѳт пренася върху себе си Гороглу и Гѳрат в приказната страна Куй-каф. Обаче дворецѳт на Юнус пери се пази от дивове с човешки имена: Хасан Кулбар, Хасан Чапсан и Хасан Якдаста. Падишахѳт на дивовете се казва Тохтамѳш-див, който заедно със синовете си напада двореца на Юнус-пери, където се намира Гороглу. Тук Гороглу и Гѳрат действат вече като герои. Гѳрат ослепява Тохтамѳш-дива, а Гороглу убива неговия син и хвърля косѳма на победения от него див в огъня, той идва на помощ⁴ и помага на Гороглу да победи дивовете, опазващи двореца.

В узбекската версия Горогль притежава необикновени вълшебни сили, той побеждава дракони и великани, борейки се за

---

⁴В описание на камлане А. Попов посочва, че изгарянето на косѳма привлича духовете. Вл. Пропп, цитира в своята книга „Историческите корени на вълшебната приказка“ следното: "Шаманѳт влиза и с помощта на своя помощник облича костюм. Дават му конски косми, една част от тях той хвърля в огъня – това служи за гошавка и разполага към него духовете, които много обичат пушек от изгорелите косми“. Вл. Пропп добавя, че приказката много ясно демонстрира изгарянето на косми като средство за привличане на духовете, обичат или не обичат тази миризма, те са принудени да се явят (Popov 1928: 130, Tsit. po PropURL) .

прекрасните пери, които живеят в далечни страни. Героят се възхищава от тяхната красота и съчинява песни за тях. От тази гледна точка, Къороглу функционира като герой, неговите постъпки се одобряват, дори когато той се жени за пери, тъй като тези бракове още повече подчертават неговата необикновеност.

Анализиращият материал дава основание за извода, че в азербайджанския, узбекския и туркменския епос за Къороглу често се срещат общите мотиви и елементи от вълшебните приказки. Част от фантастичните елементи са общи с тюркската вълшебна приказка – това са най-разпространените приказни мотиви и общите структурно-сюжетни елементи, общите топоси и герои, както и техните противоборства с демонични сили, придружени с елементи на страшното и комичното, завършващи в крайна сметка с победа на Доброто. Така епосът влиза в общата съкровищница на народното творчество не само със социалните си идеи за защита на онеправданите, но и с формиране на високи нравствени идеали чрез актуализация на традиционните нравствени ценности на тюркските народи.

Литература

GasanovURL.

GasanovZ.Otshamanisticheskoy mifologiiidotyrkskovoeposaKeroglyu (i mifaoproishozhdeniiskifovotGerakla) <http://www.kyrgyz.ru/articles/library/zaur_gasnov_ot_shamanisticheskoy_mifologii_do_tyurkskogo_eposa_krogly_i_mifa_o_proishozhdenii_skifov_ot_gerakla/ (04.03.2019)>.

GutsulyakURL. Bogatyry Dunay, Nastasya-polyanitsaIih Siyayushtiy Svetomsyn: evraziyskie paralleli.<<http://www.gumilev-center.az/bogatyrdunajj-nastasya-polyanica-i-ikh-siyayushhijj-svetom-syn-evrazijskie-paralleli/>(04.03.2019)>.

Zhirmunskiy 1962. ZhirmunskiyV. M. Narodny geroicheskiy epos. Sravnitelno-istoricheskie ocherki. Gosudarstvennoe izd-vohud. l-ra.Moskva-Leningrad,1962.

Zhirmunskiy, Zafirov 1947. ZhirmunskiyV. M., ZafirovH. T.Uzbekskiy narodny geroicheskiy epos. Moskva: OGIZ, Goshudlitizdat, 1974.

- Zhirmunskiy 1958.** Zhirmunskiy V. M. Nekotorye itogi izucheniya geroicheskovo eposa narodov Sredney Azii. Voprosy izucheniya eposa narodov SSSR. Moskva, 1958.
- Zhirmunskiy 1974.** Zhirmunskiy V. M. Tyurkskiy geroicheskiy epos. Lenngrad, 1974.
- Zhyulen 1999.** Zhyulen N. Slovar simvolov. Chelyabinsk, 1999.
- Karryev 1983.** Karryev B. A. Turkmenskiy geroicheskiy epos „Gerogly“. Predislovie. Moskva: Nauka, 1983.
- Karryev 1968.** Karryev B. A. Epicheskie skazaniya o Ker-oglyu tyurkoyazychnyh narodov. Moskva, 1968.
- Kenin-Lopas 1995.** M. B. Algyshi Tuvinskih Shamanov, Tyva Hamnyrnyn Algyshтары. Kyzyl: 1995.
- Meletinski 1958.** Meletinskiy, E. M. Geroy volshebnoy skazki. Proizhojdenie obraza. Moskva, 1958.
- Meletinski 1958.** Meletinskiy, E. M. Predki prometeya. Kulturny geroy mifei epose. // Voprosy istorii mirovoy kultury. 1958, № 3., 24 - 56.
- Meletinski 1963.** Meletinskiy, E. M. Proizhojdeniye geroicheskovo eposa. Rannie formy arhaicheskie pamyatniki. Moskva: Nauka, 1963.
- Meletinski 1970.** Meletinskiy, E. M. Mifiskazka / Folklor letnografiya. Leningrad: Isskustvo, 1970, 34 - 45.
- Meletinski 1974.** Meletinskiy, E. M. Stukturno-tipologicheskiy analiz paleoaziatskiy mifologii // Narody Azii i Afriki. 1974, № 4., 32 - 43.
- Meletinski 1976.** Meletinskiy, E. M. Poetikamifa. Moskva: Nauka, 1976.
- Meletinski 1980.** Meletinskiy, E. M. Eposi mify. – V: Mify narodov mira. Entsiklopediya. Moskva. T.2, 1980, 665-666.
- Mollov 1957.** Mollov R. Kyoroglu. Sofiya: Narodna Prosveta, 1957.
- Neklyudov 2010.** Neklyudov E. S., Meletinskiy, E. M., Novik E. S. Istoricheskaya poetika folklor: ot arhaiki k klassike. Moskva: Izdatelskiy tsentar RGGU, 2010.
- Petrova, Ganeva URL.** Petrova A. Ganeva B Pastroto kato vrazka mejdu razlichni sasroyaniya (za mitologichnaosnova za nyakoi balkanski ezikovi edinitsi). <<http://www.linguistics-in-bulgaria.com/StatijaPetrovaGaneva.pdf>. (17.03.2019)>.
- Popov 1928.** Popov, A. Materialy po shamanstvu: Kult bogini Aysituyakutov // Kultura i Pismennost Vostoka, t. III. Baku, 1928.
- Propp 2000.** Propp V. YA. Istoricheskie korni volshebnoy skazki. Moskva: Labirint, 2000. URL <http://biblio.imli.ru/images/abook/folklor/Propp_V.YA._Istoricheskie_korni_volshebnoj_skazki._2000.pdf (18.04.2019)>.

Propp 1969. Propp V. YA. Morfologiya skazki. Moskva: Nauka, 1969.

Stoyanova 2008a. Stoyanova E. Mifoloficheskie predstavleniya slavyani ih otrajenie v russkom i bolgarskom yazykah. - V: Problemy kognitivnogo opisaniya russkogo i bolgarskogo yazykov. Vyp. 6. Shumen, 2008, c. 196–209.

Stoyanova 2008b. Stoyanova E. Ot rituala i mifa k metafore. // Vestnik Rossiyskogo universitetadrujby narodov. Seriya Russiyskiy i inostrannyj yazyki i metodika ih prepodavaniya. Moskva, 2008, №4, c.27–36.

Habizhanova URL. Habizhanova G.B. Jenskije obrazy v kazahskikh skazkakh. <<https://look.tm/lifestyle/11183-zhenskie-obrazy-v-kazahskikh-skazkakh>> (12.04.2019)>.

Hol 1999. Hol Dzh. Slovarsyujetov i simvolov v iskusstve. Moskva, 1999.

Chalikova, Chufadar 2011. Chalikova T., Chufadar N. Konyat i negovite funktsii v eposa Kitaba Dede Korkut – In: Episkop-Konstantinovi cheteniya, tom 16, Shumen: Universitetsko izdatelstvo „Episkop Konstantin Preslavski“, 2011, 168-174.

Chalikova 2013. Chalikova T. Ponimanie: zvuk, slovo, tekst. Mejdru predaniem yazykom. Shumen: Universitetsko izdatelstvo „Episkop Konstantin Preslavski“, Shumen, 2013.

Chalikova, Chufadar 2013. Chalikova T., Chufadar N. Sanyat na Salur Kazan i drugite sanishtav Knigata na Dede Korkut. – V: Turkologichni izsledvaniya 2013. Shumen: Universitetsko izdatelstvo „Episkop Konstantin Preslavski“, 2013, 60-73.

Chimpoesh 1997. Chimpoesh L.S. Epos gagauzov. Kishinev, 1997.

Rechnitsi, Entsiklopedii i Sbornitsi:

ANE URL. Keroglu. Azerbaydzhanskiy narodny epos. — Baku: Izd-vo AN Azerbaydzhanskoy SSR, 1959. <<https://knigogid.ru/books/369966-keroglu/toread>> (21.03.2019)>.

Biderman 2003. Biderman H. Rechnik na simvolite. Sofiya: RIVA, 2003.

BSE URL. Bolskaya sovetskaya entsiklopediya. <<https://gufo.me/dict/bse/%D0%AD%D0%BF%D0%BE%D1%81>> (05.04.2019)>

DSA URL. Demonologiya na Sredna Aziya URL: <<https://kurai-31.livejournal.com/520673.html>> (27.03.2019)>.

Devellioğlu 1995. Devellioğlu, F. Osmanlacedzha-Türkche Ansiklopedik Lyugat, Ankara, 1995.

ESZE 1999. Entsiklopediya simvolov, znakov, emblem. Moskva, 1999.

Islyam 1991. Entsiklopedicheskiy slovar. Podred.BogolyubovA. S. Zavadsz. Moskva, 1991.

Mitologichenrechnik 1991. Mifologicheskiy slovar. Sost. E.M. Meletinskiy. Moskva, 1991.

MVNVYUA 1973. Mifologiya I verovaniya narodovVostochnoy I Yuzhnoy Azii. Moskva: Nauka, 1973.

MNM 1987. Mify narodov mira. Entsiklopediyav 2-htomah. Moskva.:Sovetskaya entsiklopediya, 1987-1988.

TGE 1983.Ger-ogly. Turkmenskiy geroicheskiy epos. (Epos narodov SSSR). Moskva: Nauka, 1983.

TNE 1987. Gurugli. Tadzhijskiy narodny epos. (Epos narodov SSSR). Moskva: Nauka, 1987.

Turska mitologiya 1983. Tyurk Mitolojisi. Bahaeddin Yogel, I.dzh. TTK yay. Ankar, 1983.

URL <http://mic.org.ru/new/233-funksii-znakov-znakovykh-sistem-i-semioticheskoy-realnosti>.

ЗА ФОЛКЛОРА НА КРИМСКИТЕ ТАТАРИ В БЪЛГАРИЯ СПОРЕД ИЗСЛЕДВАНИЯТА НА ИЩВАН МАНДОКИ КОНГУР

доц. д. н. Венета Янкова

Шуменски университет „Епископ Константин
Преславски”; Университет ЕЛТЕ, Будапеща
e-mail: veneta_yankova@abv.bg

**On the folklore of the Crimean Tatars in Bulgaria according
to the investigations of István Mándoky Kongur**

Assoc. Prof. DSc. Veneta Yankova

Abstract: The Hungarian Turkologist István Mándoky Kongur examines the Cumanian heritage in the Hungarian language and the Turkic-Hungarian historical contacts. In connection with this, in 1964, 1966, 1967, 1971 and 1976 he conducted several expeditions in the Southern and Northern Dobrudzha and in the region of Ruse. He summarizes some of his observations in articles, published in French in Hungarian Turkic editions. In them, the specialist professionally reflects the dialectal features of the Tatar speeches and records phenomena from the verbal folklore of the Crimean Tatars in the Balkans. His publications are especially valuable for preserving fragments of the original culture of the Crimean Tatars, which today is almost completely assimilated. The purpose of the article is generally to present the researches of the Hungarian scientist.

Key words: Crimean Tatars in Bulgaria, folklore

Дейността на унгарския езиковед Ищван Мандоки Конгур/ Mándoky Kongur István (1944 – 1992) и неговият принос за развитието на тюркологията имат международно признание (Mándoky Kongur 1993; Mándoky Kongur 2012). Ученият е

непосредствен ученик и последовател на Дюла Немет⁵ и продължава водещите тенденции в унгарската наука в проучването на древното наследство на маджарите, тюркско-унгарските исторически контакти и по-тясно – на куманското наследство в унгарския език (Molnár 2012). Във връзка с това през 1964, 1966, 1967, 1971 и 1976 г. той провежда няколко експедиции в Южна и в Северна Добруджа и в района на Русе.⁶ Материалите от наблюденията са основа за непубликуваната му докторска дисертация „Dobrudzsai tatár nyelvtanulmányok: Alaktani vizsgálatok és népköltészeti szövegek”./ „Изследвания върху езика на добруджанските татари: Морфологични проучвания и текстове от народна поезия“, защитена през 1970 г. (Mándoky 1970). Част от тях И. Мандоки обобщава в статии, публикувани на френски език в унгарски тюркологични издания: „Гатанки на татарите в България“ (1968); „Песни шън на татарите в Добруджа, събрани в България“ (1971). и „Три народни приказки на добруджанските татари“ (1974). В тях специалистът професионално отразява диалектните особености на кримско-татарските говори в Добруджа и в Русенско и едновременно с това регистрира явления от словесния фолклор на кримските татари на Балканите. Неговите изследвания са особено ценни за съхраняването на фрагменти от тяхната самотитна култура, която днес е почти напълно асимилирана.⁷

---

⁵ Гюла Немет / Németh Gyula (1890-1976), известен турколог, който изследва езика на турците във Видинско, събира и публикува словесен фолклор. В началото на 50-те години на XX в. той пътува с изследователска цел из Североизточна България (Шумен, Мадара, Варна и др.) (Németh 1990:184).

⁶ По това време се засилва интересът на чуждестранни и български езиковеди към татарските и турските диалекти в Добруджа и в Лудогорието, което включва събирането на фолклорен материал. Например: Zajczkowski 1975.

⁷ Някои основни изследвания у нас за езика и традиционната култура на кримските татари в България: Voev 1964, 1971; Mihaylova-Mravkarova

Самият Мандоки явно следи и високо оценява проучванията на своите български колеги, тъй като в прегледа на библиография за езика и традициите на татарите той се позовава и на все още непубликувани трудове на тюрколозите Емил Боев и Мефкюре Моллова (Mándoky 1968, бел. 6). От друга страна, публикациите на български тюрколози/турколози в унгарски научни издания по това време свидетелстват за засилващите се контакти между специалисти от двете страни.⁸

Проучванията на И. Мандоки Конгур върху езика и културата на кримските татари в България все още са недостатъчно познати сред специалистите у нас (Vásáry 2012; Molnár 2012; Yankova 2014, 2016). И, тъй като както дисертационният труд, така и статиите му са недостъпни за българския читател, тук си поставям за цел да ги представя най-общо като следвам хронологията на публикуването им. Техният по-задълбочен анализ ще бъде обект на друго изложение.⁹

“Гатанки на татарите в България“ (Mándoky 1968)

Статията започва с въведение с историко-демографски характер. Според него установяването на татарите по българските земи е последователно през вековете, още от XIII в., продължава през XVI в. и е най-интензивно след Руско-турската война от 1829 г. и Кримската война през 1954 г. Посочени са данни за числеността и местообиталищата на татарите преселници: по-голяма част от тях (около 21 хиляди) живеят в румънска Добруджа, в района на Констанца и Тулча, а по-малка част (около 5 – 6 хиляди) живеят на няколко места в

2013; Antonov 2004; Canay 2012. Съществени трансформационни процеси сред кримските татари в България са езиковата туркизация/„огузиране на татарите“ (Boev 1971:81), а след 90-те години на XX век - „смесена“ (хибридна) идентификация (Antonov 2004).

⁸ Например: Penkov 1963; Dencsev 1963; Mollova 1969 и др.

⁹ Превод от френския и от унгарския оригинал: Венета Янкова.

българска Добруджа, най-вече в град Толбухин (Пазарджик)¹⁰ и неговите околности, в Делиормана и в малки села по брега на Дунав. Отбелязана е накратко и съвременната социокултурна ситуация, отсъствието на татарски училища и опитите в основните училища в Румъния да бъдат въведени учебници на татарски език с адаптирана румънска графика (Mándoky 1968: 369-370).

Като се основава на диалектното разделение на татарските говори, предложено от румънския лингвист Вл. Дримба и на собствени наблюдения, Мандоки обобщава, че диалектът на татарите във Ветово¹¹ е идентичен на татарския диалект в Добруджа, който от своя страна е основан на северния диалект на татарите в Крим. Според него това е смесен диалект, оформил се под въздействието на османския турски език (Mándoky 1968:370 – 371).

Изследователят посочва и някои обстоятелства около самото проучване: „През септември 1966 г. имах възможност да прекарам няколко дни в Добруджа около Толбухин, също в околностите на Каварна и Балчик с цел да изучавам татарския език и да събирам материали за народната поезия. През август 1967 г. се завърнах в България този път в село, наречено Ветово, на 49 км югоизточно от Русе. Сред обитателите на Ветово има около 120 татарски семейства, които живеят относително обособени от турци и българи в квартал, наречен „татарски“ (Mándoky 1968:370).“ Отбелязва, че в селото има две джамии, коректно изброява имената на своите информатори¹² и изразява благодарност за помощта на местния учител Кадир Зейнулла Мейдинов (Mándoky 1968: 372).

---

¹⁰ Става дума за Хаджиолу Пазарджик, име на днешния град Добрич града през османския период.

¹¹ Днес град Ветово/Вятово, Русенско.

¹² Зекерия Салиев (68 годишен), Хасан Салиев (54 год.), Ибрахим Салиев (50 год.), Рамадан Ахмедов (44 год.), Ахмед Насуфов (25), Давут Хасанов (24), Якуп Акифов (26), Зера Акифова (16), Фахри Сайтов (23), Рефик Фазилов (24).

Мандоки подчертава, че татарският фолклор е извънредно богат и добре запазен поради битуването му една относително затворена общност, но, все още липсват систематични проучвания върху него. Той пише: „В България има много малко места като Ветово, където татарите са оформили сравнително голяма етническа група и в същото време - затворена, и е уникално, че само в тези общности популярната традиция е запазила специфичните характеристики на татарската народна поезия....“ (Mándoky 1968: 370-371). Важно е обобщението: „Общността на татарите във Ветово притежава богата народна традиция.Тя култивира почти всички клонове на поезията, които са на техния език, без да претърпява влиянието на турски. Сред автентичните находки от татарската народна традиция могат да се открият множество приказки, песни, гатанки и т. н., които са чули от турците или възприели в училище и превели на татарски“ (Mándoky 1968:371). Това е доказателство за наблюдение на относително добра съхраненост на татарската словесна традиция и едновременно с това на съществени трансформационни процеси в системата на татарския фолклор под въздействието на доминиращата близка култура на местните турци.

В същинската част на статията са поместени 62 гатанки, представени на татарски език с превод на френски език. Сочат се техни варианти¹³, приведени са паралели с известния Codex Cumanicus¹⁴ и с фолклора на други тюркски народи като балкари, узбеки, карачайци, турци и др.

---

¹³ Бележка 14. 15 и др.

¹⁴ Бележка 17. Codex Cumanicus е уникално ръкописно свидетелство за езика на тюркските народи от XIII-XIV в. Предполага се, че е изготвен за мисиите на монасите францисканци сред народи, говорещи куманско-къпчашки езици. Единствен екземпляр от ръкописа е открит през 1363 г. във Венеция в библиотеката „Св. Марко“, където се съхранява и днес. На титулния лист е изписана датата 1303 (Stoyanov 2000).

Някои примери: *Моята бяла къща няма врата*. Отговор: Яйцето. (№7)¹⁵; *Без крака и ръце отваря вратата*. Отговор: Вятърът. (№18); *Лъскав колан върху земята*. Отговор: Змията. (№33); *Направих черно куче, изпратих го в Пазарджик*.¹⁶ Отговор: Влакът. (№46)

Обектите на гатанките са свързани със заобикалящия природен и селски свят и се отнасят до:

Растителния свят: дърво (№62), ягода (№2), гъба (№3 „Татарин с дребен ръст...“), салата (№9), тиква (№16), лук (№32), картоф (№35), зеле (№38, №49, №50), смокиня (№11), маслина (№47), пъпеш (№40), орех (№13, №27), орех и орехово дърво (№59).

Животинския свят: (животни, птици и насекоми): охлюв (№8), костенурка (№10), змия (№33, №34), жаба (№51), мравка (№14), лястовица (№53), конска опашка (№52), виме на крава (№28). Сред тях се откриват двусъставни: кон и конник (№36),

Човека: глас (№42), ухо (№54), Джудже/дребосък (19), 5-те пръста на ръката (№39), сопол (№6).

Бита и поминъка: чекрък (№4), сито (№5, №25), сито и брашно (№57), вила за сено (21), кладенец (№44), яйце (№7, №31, №45), меч (№12), седло (№15), руло (№58), пън за сечене на дърва/дръвник (20), игла/кука за плетене на чорапи (22), бастун (№41) дюшек (№17). Сред тях и двусъставни: скрин и сандък (№61).

Природния свят, природните явления: вода (№56), зима (№55), вятър (№18, №30), зима и лед (№37), сянка (№1), годишни времена, луна (№29), луна и звезди (№26); Сред тях и множествени обекти: годината, месеците, седмиците и дните (23); пролетта, лятото, есента и зимата (24)

Някои гатанки отразяват съвременни реалности: влак (№46), хартия (№43), географска карта (№48).

Публикуваните гатанки представят елементи от селската земеделска и скотовъдна култура на уседнала

¹⁵ Мандоки посочва паралел с Codex Cumanicus.

¹⁶ Вероятно думата е за Хаджиоглу Пазарджик, днес Добрич.

общност, каквито са наследниците на кримските татари в Добруджа. Видимо в тях е присъствието на детайли от бита и от трудовата дейност: сечене на дърва, обръщане на сено с вила, доене на животни, навиване на прежда с чекрък, плетене на чорапи с куки, обработка на жито и приготвяне на хляб и пр. При това не се установяват особени следи от номадски бит и войнска култура, например: меч (№12), седло (№15)

Въпреки непълнотата на публикуваното, все пак може да се обобщи, че то е фрагмент от една недостигнала до нас картина на света според представите на кримските татари, в която конкретните обекти имат своето важно участие и взаимовръзка. Тази картина е изградена от проникването между природния, животинския и човешкия елемент и би трябвало да се познава от всеки, който иска да бъде неин пълноправен участник. Всъщност, известно е, че чрез гатанката се осъществява обучение в културата на общността.

Песни-диалози şin/ шън (Mándoky 1971)

Тази статия е заявена с обвързаността ѝ към традиционен дял от унгарската тюркология – куманологията, посветена на изследването на „куманите къпчаци“, на техните следи в историята, езика и културата на маджарите. В краткото въведение към нея авторът сочи обстоятелствата около събирането на емпиричния материал, характерните особености на словесния жанр, приетите принципи на публикуване и не пропуска да отбележи съдействието на своя приятел татарин Садулла Ибрахимов, за което му изказва своята благодарност.¹⁷ Мандоки сочи, че фолклорните материали са събирани през зимата на 1969 г. в българското село Оногур най-вече от по-възрастни татари.

---

¹⁷ Според обяснението на Мандоки един от неговите татарски приятели Садулла прекарва повече от три месеца в Травматологична болница в Будапеща. Именно той го насочва към село Оногур, а семейството му го приютява и подпомага.

Според изследователя диалогичните песни шън се свързват с „древна традиция“ на изпълняване/рецитация на стихове от младежи и девойки, която все още е запазена в целия район. По спомени на възрастни събеседници някога са организирали състезания по създаване и изпълнение на шън; днес този обичай е все още запазен, макар и само в села с „чисто татарско население“. Мандоки подчертава ролята на импровизацията при изпълнението и наличието на жанрово разнообразие, сред тях той открива песни лирически, песни за забавление и др.

Мандоки публикува 117 песни шън, записани в с. Оногур в транскрипция на татарски с превод на френски език. В бележки под линия той посочва публикувани техни варианти от Добруджа (татарски и ногайски) и от Крим (татарски и караимски). При подредбата им е следван азбучен ред, но без да се отбелязват ролевите участия, т. е. дали стихът е изречен от девойка или младеж, дали това е въпрос или отговор. Мандоки уточнява, че, макар и да не съвсем коректно към природата на фолклорните явления, той възприема този подход за удобство при възприемането от читателите. Записвачът подчертава, че в действителност по време на изпълнението шън функционира като диалог, „песните следват в точен ред, от устата на момче и от устата на девойка“. Въведението съдържа интересна информация и за творческите планове на учения: той подготвя книга, в която възнамерява да помести песни шън от Добруджа, Делиормана и околностите и да включи теоретични основания и допълнителни свои бележки.

За илюстрация привеждам няколко от публикуваните диалогични песни шън в превод на български език според тяхната тематика:

Любовни: *„Камъкът на моя пръстен е червен; погледнете към продължението на пътя; Нито моят мил ми пише, нито сълзите ми пресъхват.“* (№2)¹⁸; *„Истанбул и*

---

¹⁸ Номерацията е според публикацията на Мандоки.

Багдад са далеко от нашето село; Ако момичето няма душа, излъжи го с шън.“ (№27)

Предсватбени: *„Имам хубав фес, който слагам на главата си; Ще кажа на моя баща, че бих искал да се ожения за теб, ако той отиде да поиска ръката ти.*“ (№29); *„Една лястовичка направи гнездо в корнизата на къщата отсреща; Аз намерих моето място и тебе. Отвори очите си.*“ (№86)

Лирични: *„Абаһиһ несһн сорайсиһ киуриһ арай; қош пенјіге тѳбиде зӱлриһ тарай.”*¹⁹; *„Ако попиташи как е твоята сестра – тя е добре; Тя сресва къдриците си под двойния прозорец.*“ (№1); *„В родното ми село дървото и листата му, въздухът и земята са от злато.*“ (№116)

Място на песните шън в живота на татарската общност: *„Баща ти е продал крава и ти е купил фес; Ако не изпееш шън, защо си дошъл, само да заемаш мястото.*“ (№25)

Практиката по записване на песни шън е продължена от Мефкюре Моллова, Гюлсер Джанай и др. (Mollova 1981; Сапау 2012), но социокултурните промени в общността на кримските татари у нас правят този уникален песенен жанр нефункционален, което води до неговото постепенно изчезване.

„Три народни приказки на добруджанските татари“ (Mándoky 1974)

Материалът за тази статия е събиран няколко години по-късно, през 1971 г. Във въведението към него Мандоки се позовава на най-обща класификация на татарския словесен фолклор, който определя като „доста богат“. Той откроява поетическите жанрове (лирични песни, песни диалози шън/ жіп, героически песни) като отбелязва, че последните се предават от поколение на поколение все по-фрагментарно, което свидетелства за тяхната постепенна функционална ограниченост. Сред прозаичния словесен фолклор най-разпространени са легендите, някои от които са свързани с реални събития като преселението от Крим. Изследователят установява все по-ограничената употреба на традиционната

---

¹⁹ Пресъздаване на фонетичните особености на татарския език.

приказка (masal, qalq masalī) под въздействието на модерната култура, на радиото и телевизията и изтъква потребността от нейното записване и изучаване. Той отбелязва ролята на поколенията при запазването на фолклорните явления като бележи, че поколението на социалната промяна при социализма не се интересува от фолклора. Всъщност, без да се спира подробно, Мандоки регистрира съществената трансформация в обществото през времето на социализма, която довежда до модификация и на самата фолклорна култура.

Наред с това той засвидетелства друг показателен процес, днес метафорично назован „завръщане към корените“: През юли и през декември 1971 г. в татарското село Йовково (Шыпыткуйушы-Şipitquyusı), недалече от румънската граница на България, той записва единадесет приказки от Шукран Алиева Азизова, родена през 1954 г., тогава на 17 години. Съществено е, че самата Шукран в продължение на няколко години също записва татарски народни песни, песни шън, гатанки и т. н. от своя дядо по бащина линия Али Садък, роден през 1901 и починал през май 1970 г. на 69 години. Показателно е, че преди да разкаже приказките, девойката с помощта на бележките си подготвя кратко резюме, за да може да разказва без магнетофонен запис. Иначе казано, тя се опитва да възпроизведе традиционния тип разказване. Също така тя съдейства на Мандоки за допълнителни записи от две възрастни татарки.

Мандоки публикува (на татарски и на френски език) само три от записаните приказки като им поставя заглавия, идещи от имената на персонажите: „Пастирът, драконът и лисицата“ / „Şoban, ežderha, jılanı man tülki“; „Мравката и щуреца“ / „Qirmısqa man šegertk“; и „Падишахът и змеят“ / „Padiša man jılan“. Тези приказки принадлежат към т. нар. приказки за животни и приказки с фантастични герои (дракон, змей) и в духа на традиционните ценности завършват с морално послание: който на доброто отговаря със зло, заслужава наказание; безкористното приятелство е безценен дар; алчните, властолюбците (падишах) са по-лоши и от змията/змея.

Този път Мандоки публикува татарски словесен фолклор, но без да сочи паралели с приказки на други народи. В случая е по-важно сведението, че през 70-те години на XX в. наследниците на кримските татари в българска Добруджа разказват тези приказки, които са неделима част от тяхната тогавашна наративна култура. На този етап от проучването само може да се допусне известно въздействие на училището и на писмени/литературни източници на турски език.

Освен споменатото до тук в писменото наследство на Мандоки Конгур се откриват данни и за други фолклорни жанрове, образци от които той записва сред добруджанските татари. Той сочи, че през периода от 1964 до 1976 събира в румънска и българска Добруджа около 2500 татарски **поговорки** (atarlar sözü/ бащини думи⁴) като установява жизнеността на словесния фолклор на добруджанските татари и неговото жанрово богатство (Mándoky Kongur 2012: 261). Някои от тях:²⁰ „Езикът е като прозорец.“; „Който днес плаче, утре се смее.“; „Гладна мечка хоро не играе.“; „Който не работи, не трябва да яде.“; „По-добре днес яйце, отколкото утре тиле.“; „Празнодушие – празнословие“/ „Който е с празна/пуста душа и словото му е празно/пусто.“; „Конят се познава по зъбите, ергенът по работата.“; „Всяко цвете има различен аромат.“; „Всички цветя ухаят по своето време.“ (Mándoky Kongur 2012: 261-266)

Сред добруджанските татари той записва и **детски броилки** - характерни стихове с игрово предназначение, изградени на принципа на алитерацията, а по своята функционалност - елемент от детското ежедневие (Yankova 2016).

Вероятно в непубликувания архив на Ишван Мандоки се съхраняват още записи на събрани материали от Добруджа.

ЗАКЛЮЧЕНИЕ

---

²⁰ В ползваното от мен издание на избрани трудове на Мандоки Конгур не е посочен оригиналът на татарски език.

Отразяването на татарския словесен фолклор в публикациите на унгарския тюрколог Ищван Мандоки Конгур е съобразено с поставените лингвистични цели. Особено важен е избраният изследователски подход, който оценява значението на средата, в която битуват явленията; на носителите и пазителите на традиционната култура както и на конкретните обстоятелства на записване. По този начин ученият прецизно регистрира изгубващи се явления от фолклорната словесност и то във време, когато те все още са относително добре запазени. Показателна е констатацията за относителната затвореност на татарската общност и съзнанието за оразличаване (тогава!) от турската култура и от турския език, с която татарите са в неизбежно постоянно взаимодействие. Именно битуването на татарската култура във взаимодействие с турската ще доведе до настъпателна „огузация“ на татарския език (по Ем. Боев) и промяна на татарската култура. От позициите на съвременната фолклористика може да се каже, че публикуваното от унгареца потвърждава принадлежността на фолклора на кримските татари в България към традициите на тюркските народи, тъй като той представя тяхното вариантното разнообразие. Наред с това се прокрадва информация за реален, но неизследван процес – ролята на училището и на образованието не само за съхраняването, но и за трансформацията на татарския фолклор. Може да се обобщи, че наблюденията на унгарския тюрколог Ищван Мандоки Конгур върху езика и словесния фолклор на добруджанските татари днес се оказват сред редките, но необходими свидетелства за традиционната култура на една самобитна етническа общност със собствен принос за обогатяването на балканската етнокултурна палитра.

ЛИТЕРАТУРА

Antonov 2004. Antonov St. Tatarite v Balgariya. Dobrich: Navrez, 2004.

Боев 1964. Боев Ем. Nekotorye osobenosti tatarskogo govora v gorode Varna. *Balgarski ezik*, №8, 69-86.

Boev 1971. Boev Em. Izsledvaniya i materialy po tatarska dialektologiya v Bulgariya. *Godishnik na Sofiyskiya universitet. Fakultet po zapadni filologii.* 1971, 64-2, 77 - 186.

Canay 2012. Canay G. Ateşlerimen kelenler. Sofya: Prof. Marin Drinov Akademik Yayinevi. 2012.

Dencsev 1963. Dencsev V. A Kolarovgrád környéki tatátok hitvilága. Műveltség és hagyomány. *Studia Ethnologica Hungariae et Centralis ac Orientalis Europae.* V, 1963, 155-162.

Mándoky 1968. Mándoky I. Devinettes tatars de Bulgarie. *Acta Orientalia Academiae Scientiarum Hungaricae*, XXI, 1968, 369-379.

Mándoky 1970. Mándoky Kongur István. Dobrudzsai tatár nyelvtanulmányok: Alaktani vizsgálatok és népköltészeti szövegek./ Dobruca Tatar Dil Araştırmaları. Yayınlanmamış doktora tezi. Budapest, 1970.

Mándoky 1971. Mándoky Kongur István. Chants sing des Tatars de la Dobroudja recueillis en Bulgarie. *Studia Turcica.* Budapest, 1971, 331-348.

Mándoky 1974. Mándoky I. Trois contes populaires tatars du Dobroudja. *Acta Orientalia Academiae Scientiarum Hungaricae.* XXVIII (1), 1974, 127-137.

Mándoky Kongur 1993. Mándoky Kongur I. A kun nyelv magyarországi emlékei. Karcag, 1993.

Mándoky Kongur 2012. Mándoky Kongur I. Kunok és magyarok. Budapest: Molnár Kiadó, 2012.

Mihaylova-Mravkarova 2013. Mihaylova-Mravkarova M. Za krimskite tatari ot Severoiztochna Bulgariya. Sofiya: Avangard Prima, 2013.

Mollova 1969. Mollova M. Croyances, que les turcs de Balkans attachment au jours de la semaine. *Acta Orientalia Academiae Scientiarum Hungaricae.* XXIII (3), 1969, 361-376.

Mollova 1981. Mollova M. Šiň des Tatares balkaniques: recueillis et traduits en français. *Oriens.* № 27/28, 1981, 405-489.

Molnár 2012. Molnár, Á. Mándoky Kongur István írásainak gyűjteményes kötete elé. In: Foför Pál és Vásáry, I. (szerk.) Mándoky Kongur, I. Kunok és magyarok. Budapest: Molnár Kiadó, 2012, 17-23.

Német 1990. Német Gyula. Törökök és magyarok. Budapest: Oriental reprints, 1990.

Penkov 1963. Penkov M. A bulgáriai "tatárok". (Rövid történeti áttekintés). *Ethnographia*, №74, 1963, 418-434.

Stoyanov 2000. Stoyanov V. Istoriya na izuchavaneto na Codex Cumanicus. Kumano-pechenezhki antroponimi v Balgariya prez XV v. Sofiya: Ogledalo, 2000.

Vásáry 2012. Vásáry, I. A turkológus Mándoky Kongur István. In: Fofor Pál és Vásáry, I. (szerk.) Mándoky Kongur, I. Kunok és magyarok. Budapest: Molnár Kiadó, 2012, 9-16.

Yankova 2014. Yankova V. Mezhdú biografichnoto i legendata. (Za tyurkologa Ishtvan Mandoky Kongur). In: Naydenova Y., Lesnichkova L., Markova I. (eds.) Ungaristichni izsledvaniya. 30 godini spetsialnost Ungarska filologiya, SU „Sv. Kliment Ohridski”. Sofiya: Iztok – Zapad.

Yankova 2016. Yankova V. Relikti ot folklore na krimskite tatarí v Dobrudzha: edna detska broilka. *Lyuboslovie*, №16, 2016, 78 – 87.

Zajączkowski 1975. Zajączkowski. W. Język i folklor tatarów z Dobrudży Rumuńskiej. Kraków, 1975.

Паметник на И. Мандоки Конгур в гр. Карцаг. Снимка: В. Янкова

HALİT ZİYA UŞAKLIĞİL'İN ROMANLARINDA KADIN RUHU

Dr. Öğr. Üyesi Vejdi Hasan
Sunay Mestanov

Şumnu Episkop Konstantin Preslavski Üniversitesi
v.hasan@abv.bg; sunay_mestanov@abv.bg

The Female Soul in Halit Ziya Uşaklıgil's Novels
Senior Assist. Dr. Vejdi Hasan
Sunay Mestanov

Abstract: Halid Ziya Uşaklıgil is one of the most important author in Servet-i Fennun movement. He started his literary studies before this movement. He is familiar with European literature since his first literary works. Many Turkish critics consider Halit Ziya Uşaklıgil to be the first Turkish novelist on account of the maturity and psychological depth of his writings when this genre was newly developing. Uşaklıgil, who wrote in almost every genre of literature, usually deals with unrequited or unhappy love affairs, which often end in tragic loss, suicide or other forms of disaster. The author's propensity for the tragic turns his novels into rich embodiments of textual material for psychoanalytically-based literary investigations. Halid Ziya Uşaklıgil is accepted as the pioneer of novel writing in European style in Turkish Literature. It is a psychology based on the aesthetics of Uşaklıgil's novels in eight chronological order; namely *Sefîle*, *Nemîde*, *Bir Ölü'nün Defteri*, *Ferdi ve Şürekâsı*, *Mâî and Siyah*, *Aşk-ı Memnû*, *Kırık Hayatlar* and *Nesl-i Ahîr*. One of the remarkable psychological situations in Uşaklıgil's novels is 'confusion'.

Based on the views on women's rights, the author's eight novels (Misery, Nemide, Ferdi and Şürekâsı, The Book of a Dead, Mai and Black, Love-i Memnu, Broken Lives, Nesl-i Ahir) give value to women and how women can be seen in society. It has been tried to prove that the place has. Halid Ziya Uşaklıgil's novels; women's types and women's education, but not women's rights. The importance of our study stems from this. In Halid Ziya's novels, women's right to education, women's rights in terms of marriage, women's rights in family relations, women working to support their family and care for their children and women who have been sexually abused are examined. Marriage, divorce, male-female relations, women's work and sexual abuse of

women were discussed and the opinions of women in the novels were examined in order to compare their experiences. In addition to women who are aware of their rights, some men oppress women and others oppose women oppression.

Key words: Halit Ziya Uşaklıgil, novels, women.

Giriş

Halit Ziya Uşaklıgil Türk edebiyatına büyük katkılarda bulunmuş usta bir yazardır. Servet-i Fünun Edebiyatına katılarak bu topluluğun edebiyat anlayışını benimsemiştir. Halit Ziya'daki realizm, sadece konuyu ele alıŒta değil, eserin tamamındadır. Çevre tasvirleri, ruh tahlilleri ve olay örgüsü tamamen bir gerçeklik duygusuyla işlenir. Kahramanlarını çok çeşitli sosyal çevrelerden ve mesleklerden seçmiş, Daha çok bireysel konuları, özellikle de aşkı, kadını işlemiştir. Türk toplumunda geçmiş dönemlerden Halit Ziya'ya gelinceye kadar geçen zaman süresinde kadın hakları ve bu bağlamda Türk edebiyatında kadınların yeri yazarın eserlerinde önemli rol taşır. Halit Ziya'nın romanlarında kadının eğitim hakkı, kadınların evlilik açısından hakları, aile ilişkilerinde kadın hakları, ailesini geçindirmek ve çocuğuna bakabilmek için çalışan kadınlar ve cinsel yönden tacize uğrayan kadınlar ele alınmıştır. Kadın haklarının önem kazandığı dönemde kadın-erkek ayrımcılığına ve kadınların haklarının çiğnenmesine yol açan en önemli etken erkeklerin, "*kadınların bağımsız hareket edemeyeceğini ve evde çalışmaları gerektiğini*" düşünmesidir. Erkeklerin bu düşüncelerinden dolayı kadınlar hep geri plana itilerek hakları çiğnenmiştir (Diran 2011: 2). Türk toplumunda kadının tam anlamıyla öne çıkması Osmanlı döneminin son yıllarına, Cumhuriyet'in başlarına denk düşmektedir. Tanzimat Fermanı ile yenileşmeye doğru ilk adımlar atılırken, insanlar batıyla uyum içerisinde yürümeye çalışmışlardır. Bu yenilikler içerisinde kadın hakları da yer bulmuş ve birçok yazar tarafından ele alınmıştır. Yazarlar, kadının ve kadın haklarının toplumda nasıl bir yere sahip olduğu üzerinde durmuş ve bu konudaki sorunlara çözüm bulmak için çalışmışlardır. Fakat toplumun sosyokültürel yapısından dolayı özellikle aile ve kadın konuları açıkça işlenememiştir. Tanzimat

edebiyatı olarak da adlandırılan bu dönemde kadının eğitimi, eş seçme, görücü usulüyle evlenme, kadının ekonomik açıdan bağımsız olması, miras, evlilik, boşanma vb. konularda kadının yasal olarak haklarını ve kadının toplumdaki yerini işlemişler, sosyal adaletin sağlanması ve eşitsizliğin ortadan kaldırılması için çalışmışlardır. Bu sorunlar Servet-i Fünun edebiyatında daha açık bir şekilde ele alınmış ve artık kadının sesi duyulmaya başlanmıştır (Diran 2011: 4).

Halit Ziya Uşaklıgil, sosyoekonomik yönden yüksek tabaka bir aileyi anlatırken, o dönemde varlıklı ve yüzünü Batı'ya dönmüş ailelerde görüldüğü gibi eğitim almış, birkaç yabancı dil bilen, piyano çalabilen, romandaki diğer erkek karakterlere göre entelektüel derinlikli kadın karakterlerine yer verir. Alt tabakadaki kadınları anlatırken, onların etrafındaki erkekler yüzünden çektiği sıkıntıları, eğitim haklarının elinden alınışını, eşlerini seçememişlerini, geleneğin dayattığı normlar karşısındaki çaresizliklerini ele alır. Halit Ziya'nın romanlarında kadınların ekonomik bağımsızlık kazanmalarına dair bir söylem yoktur. Onun romanlarındaki kadınlar çalışıyor olsa da, bu kadınlar hayatın güçlükleri karşısında buna mecbur olan sosyoekonomik yönden alt sınıfa mensup kadınlardır. Eğitimini layıkıyla tamamlamış ekonomik açıdan üst sınıfa mahsus kadınların onun romanlarında iş hayatına atıldığına rastlamayız. Romanlarında kadına değişik anlamlar yükleyen diğer yazarların aksine Halit Ziya kadını yalnız insan olarak ele alır. Yazarımız, romanlarındaki kadın karakterlerin duygularını, güçlü yanlarını, arzularını, zaafalarını, hırslarını tüm açıklığıyla gösterir (URL: Merve Küçükşarp 2018). Romanlarında kadın kahramanların erkeklere nazaran daha canlı ve aktif görüldüğünü belirtir (Mumcu 2018: 96). Roman, kişilerinin fiziksel ve ruhsal görüntüleri arasında oldukça güçlü ilişkiler kuran, kişiyi, içerisinde bulunduğu ruhsal veya fiziksel şartlara göre kurgulayarak hareket ettiren Halit Ziya Uşaklıgil, fizyonominin roman sahasındaki çok önemli numunelerini vermiştir (Mumcu 2018: 95).

Halid Ziya Uşaklıgil'in Romanlarında Kadının İç Dünyası

“Sefile” romanının asıl kahramanı olan Mazlume, babasını çok küçükken kaybetmiştir. Bu yüzden annesi Besime Hanım ve Mazlume korumasız kalmışlardır. Annesinden ona kalmış tek miras olan

güçsüzlüğü sebebiyle Mazlume, annesini de kaybedince tek çare olarak evin sahibesi Rahime Hanım'a sığınmıştır (Göde 2015: 402). Mazlume Beyazıt Camii'nin avlusunda içinden gelen ve "Mihriban ile gitmemesini tembih eden" sese güvenmez. Hızla yağan yağmurun, soğuğun ve açlığın etkisiyle içindeki sese kulak tıkayan Mazlume, Mihriban hanımın evine gider. Kadının evinin üçüncü katındaki mütevazı odasına kendini attığında tam on sekiz saat aralıksız uyur. Bu kadar uzun süre aralıksız uyuması, günlerdir yaşadığı perişanlığın şiddetini ortaya koymaktadır. Kendisine ilan-ı aşk edip tecavüz eden İhsan'ın, İkbâl'in ölümünden sonra ruhsal kontrolünü kaybedip şiddete başvurması karşısında Mihriban ile dışarıya çıkıp ilk fuhuş günahını işleyerek eve dönmesinin ardından yaşadığı pişmanlıkları görebiliriz: *"Lakin niçin bu habaseti irtikap etmişti? Şimdi Mazlume şedit azab-ı vicdanilerin taht-ı kahrında inliyordu. O günden beri genç kız derin bir hüzne düşmüştü"* (Sefile:144). Maddi ve manevi açıdan rahat yaşamaktan yana hiç yüzü gülmeyen genç kadın şimdi de namusunu kirletmiş olduğu için vicdan azabı çekmektedir (Kurt 2014: 22-23). Mazlume, sıkıntılı on beş günün sonunda karşısına geçip kendisine yardım eli uzatan sıcak bir yuva ve bir abla vaat eden kırk beş yaşlarındaki Mihriban'a şüphe ile yaklaşır. İçindeki hissi dinlemeyen Mazlume Mihriban hanımla gitmeyi tercih eder: *"Garip bir hiss-i tehlike, kendisine tevdi olunan saadeti ayağıyla itmesini tavsiye ediyordu. Bir sada-yı deruni, 'İhtiraz et !' nidasını etmekteydi"*(Sefile: 6). Bu ses, korkunun ve daha on dört yaşında kendisini sokağa atan insanların yer aldığı toplumdan nefretin sesidir. Bir yaşında babasız, beş yaşında annesiz kaldıktan sonra on üç yaşında da koruyucusu Rahime Hanım'ın vefatıyla onun evsiz kalmasına sebep olur (Kurt 2014: 21). Mazlume, muhtaç olduğu desteği toplumdan asla bulamaz ve günden güne batağa sürüklenir. Karşısına çıkan herkes onu uçuruma sürüklemek için darbe vurur. Yediği darbelerin etkisiyle genç kızda topluma karşı bir güvensizlik uyanır (Kurt 2014: 22).

Mihriban Hanım, Beyazıt Camii'nin avlusunda rastladığı savunmasız Mazlume'ye önce anne babasının olup olmadığını sorar: *"Teklifimi sevinerek kabul edecek yerde ne için sükut ediyorsun? Yoksa... Yalan mı söyledin? Anan, baban mı var?"* (Sefile: 15).

Mihriban Hanım'ın sorusuna sadece bakışlarla cevap verir. O vakit, tehlikelere açık bu kızı sahte sevecenlikle kolayca ele geçirip emellerine alet edebileceğini düşünerek evine götürür. Mazlume Mihriban'ın gerçek yüzünü on gün sonra görür. Genç kız, kendisi dışında sadece iki kadının yaşadığı bu eve hiç tanımadığı bir erkeğin, İhsan'ın, gelerek İkbâl ile birlikte olduğunu fark eder. Bu günün sabahında, bu annenin kendi kızını para karşılığında sattığını öğrenen Mazlume Mihriban'ın aşağılık bir mahluk olduğunu düşünür: *“Mihriban, Mazlume'nin nazarında ne müstekreh, ne nefret-amiz bir hal kesbetmişti”* (Sefile: 40). Mazlume'nin, kutsallığını kaybetmiş bu anneye ilk tepkisi evden gitme kararı almasıdır. Bu evden ayrılma kararı vermesine rağmen dışarıdaki soğuk hava, acımasız yağan yağmur, açlık ve sığınılacak yerinin olmaması Mazlume'yi bu kararından vazgeçirir (Kurt 2014: 23-24). Oysa zavallı kız, aynı evde yaşamak zorunda kaldığı Mihriban'dan tiksitmeye başlamıştır. *“Mihriban'ın karşısında nefretle havftan mütehasıl bir hale düşerdi”* (Sefile: 65).

Mihriban Hanım'ın eşinden kalan bütün mirası tüketmesiyle bir para sıkıntısı başlar (Göde 2015: 405). Mihriban Hanım'ın daima birilerinin yanında yaşaması; önce İkbâl'in, sonra Mazlume ve İhsan'ın evinde bulunması dikkat çekicidir. Bu onun ne derece bağımlı olduğunu vurgularken, olayların seyrinde yazarın Mihriban'dan pek fazla bahsetmemesi ve ona fazla söz hakkı tanımaması Mihriban'ın ne kadar silik olduğunu gösterir. Olay örgüsünde kırılma noktalarında daima onun parmağı vardır ama kendisi yoktur. Bu, bağımlı kişiliğinin onu ne kadar silikleştirdiğinin de belirtisidir (Göde 2015: 405).

Mihriban Mazlume'yi İkbâl'e ev işlerine yardım edecek birisi olarak takdim ettiğinde o, ilk darbeyi yer. Kendisini sokaktan eve alan kadının bu sözleri karşısında genç kız derin düşüncelere dalar. Ruhunda fırtınalar kopmaktadır, *“[...]miskin gibi oturacak değilim ya[...]*” (Sefile: 20) diyerek kırılan onurunu biraz olsun onarmaya çabalar. Mazlume ile İkbâl arasındaki ilk çatışma burada başlar.

İkbâl, İhsan'ı sevdiğini söyleyince Mazlume, fuhşa bulaşmış bir kadının ağzından sevgi ve aşk ifadelerinin çıkmasına hiddetlenir onun bu hırsı muhatabına bir tokat gibi söylediği sözlere de yansır:

"*Hayatının şehvete feda olduğunu biliyorum*" (Sefile: 72). İkbâl'in ölümünden sonraki manevi varlığı da Mazlume'yi rahat bırakmaz. Zira Çamlıca'da İhsan'ın tuttuğu köşkte yaşamaya başlayan genç kız, on günlük sıtmadan kaynaklı baygınlığı sırasında sevdiği adamın İkbâl'in adını anması karşısında çılgına döner (Kurt 2014: 24-25). Mazlume bir süre sonra İhsan'ın tecavüzüne uğrar. Namusunu kirleten, ama diğer taraftan da hoşlanmaya, sevmeye başladığı adamla birlikte yaşamaya başlayan genç kadın, kendisiyle ilgilenmeyen bu adamdan zamanla nefret etmeye başlar. İhsan'ın kendisine yaptığı haksızlığı hiçbir zaman affetmeyen Mazlume, bu adamı terk edip tamamen fuhuş yapılan bir evde yaşamaya başlamış, ardından da şiddetli hastalıklara yakalanarak karnındaki bebeğini düşürmüştür (Kurt 2014: 25-26). Halit Ziya'nın bu ilk romanında anneler ile kızların yaşam tarzları arasındaki bağlantı göze çarpmaktadır. Sözelimi İkbâl, kocasının ölümünden sonra ahlaki zayıflık içerisinde fuhşa bulanmış bir hayat süren Mihriban'a benzer (Kurt 2014: 28). Bu eserin başka bir önemi de "*Aşk-ı Memnu*" ile "*Kırık Hayatlar*" romanlarındaki karakterlerin prototipi olmasıdır. "Bir genelevi işleten Mihriban ile kızı İkbâl, lüks düşkünlükleri, müsriflikleri ile yazarın öteki eserlerinde de bulunan - "*Aşk-ı Memnu*", "*Kırık Hayatlar*" dile düşmüş, fakat kibar hayatta yerleri olan ana kızların başlangıcı sayılabilir (Enginün 2012: 329). "*Sefile*" romanında Mihriban'a dönüşen İkbâl, "*Aşk-ı Memnu*" romanında giderek Firdevs Hanım'a benzeyen Bihter, aynı genlerin kurbanı olurlar. Her iki kız da baştan itibaren benzemek istemedikleri annelerine düşman kesilirler (Kurt 2014: 28). Burada garip ve anlaşılması güç olan, İkbâl'in annesinden intikam almak için aynı yolu, fuhuş seçmesidir (Kerman 2008: 132). Fuhşun annesinden nefret eden İkbâl için bir intikam vasıtası haline geldiği görülmektedir (Kurt 2014: 29). Romantizm rüyalarıyla yaşayan ve aşk dolu bir erkekle mutlu bir hayat sürmeyi hayal eden İkbâl, annesinden bir darbe daha yemiş ve istediğinin tam tersi bir adamla dünya evine girmiştir (Kurt 2014: 30).

"*Nemide*" romanı, on altı yaşındaki Nemide'nin Nail ile Nahit'in yasak aşklarını öğrenmesinden sonra derin düşüncelere daldığı anın anlatımıyla başlamaktadır. Genç kız kaybetmekte olduğu nişanlısı Nail için endişelidir: "*Şüphesiz, kaybolmuş bir hayali,*

mahvolmuş bir saadeti düşünüyordu!..” (Nemide: 19). Hassas bir karakter olarak çizilen Nemide, içli ve kırılğan yapısıyla tezimizin konusu olan uzlaşmaz karşıtlık bakımından en fazla ön plana çıkan karakter olarak görülebilir (Kurt 2014: 37-38). Kerman da makalesinde Nemide'nin şımarıklığının göze çarptığını şu sözlerle dile getirir: “Nemide öksüz ve tek çocuk olması dolayısıyla hayli şımarık ve kaprislidir. Yazar onun karakter özelliğini, dolaylı bir şekilde, gezmeğe gidilmek üzere hazırlandığı bir sahnede okuyucuya hissettirir. Nemide, ne giyeceğine bir türlü karar veremeyerek, dolabındaki bütün elbiseleri askıdan indirir; büyüklerinin sözlerine aldırmadan istediğini seçer; saçlarını da tarifi üzerine taratır” (Kerman 2008: 107). Halit Ziya Nemide'yi şekillendirirken onun çocukken oynadığı oyunlara kadar uzanmakta ve daha sonraki hırslı yaşamının ipuçlarını vermektedir: Nemide'nin birinci olay halkasındaki belirgin özelliği ölmeye mahkûm bir çocuk olarak dünyaya gelmesi, yaşaması için büyük özen ve dikkat gerektirmesidir. Fiziksel özellikleri de insandan çok göksel bir varlığa, meleğe benzeyen Nemide kadını olmaktan ziyade sanatsal bir güzelliğe sahiptir. Gözlerindeki şiirsel hüznü onu herhangi bir kadın güzelliğinden ayırır. Buna bağlı olarak belirginlik kazanan ikinci önemli özelliği ise ruhsal olarak son derece hassas, kırılğan, duygularını ortalama denge sınırının üstünde yaşayan, sevgi, bağlılık, coşku, kıskançlık gibi insana ait duyguları anormal çizgide yaşayan bir genç kız olmasıdır. Bu nedenle davranışları başkaları tarafından anlaşılabilir. Çok az yemek yemesi ve babasıyla birlikte yaşadıkları köşkün dışında bir hayatının olmaması da başka bir özelliğidir. Şevket Bey'le birlikte güllerle ilgilenmek, balık tutup ata binmek dışındaki etkinliği kitap okumak ve kanun çalmaktır” (Ağca 2008: 98). Aşkına ihaneti kabullenemeyen Nemide, sonunda verem olup ölür (Çetişli 2000: 49).

Kendisiyle nişanlanan adamı, evlerinin bahçesindeki çardakta Nahit ile uygunsuz vaziyette yakalayan ancak onlara görünmeden oradan ayrılan Nemide, bunun intikamını farklı bir yöntemle almayı dener. Bu olaydan iki gün sonra doktor nişanlısı Nail'e muayene olur. Ailenin doktoru Osman Bey olmasına rağmen bu hekim değişikliğinin bir tek sebebi vardır: Verem gibi öldürücü bir hastalığın pençesinde olduğunu göstermek suretiyle kendisini aldatan adamı vicdan azabı

çinde bırakmak. Nitekim zavallı kız bu emeline ulaşmıştır “*Nail’in kalbi geniş bir hüznün içinde çarpıyordu, şu anda gönlü genç kızın ayaklarına kapanmak, hüngür hüngür ağlamak istiyordu*” (Nemide: 170). Aldatan nişanlısına iyiden iyiye düşmanlık hisseden genç kız onu önce vicdanıyla cezalandırmayı seçmiştir. Bu günden sonra intikam alma sırası, nişanlanmasını sağlayan tüm aile fertlerindedir. Önce yemek sırasında Nail’in annesinin müstakbel kayınvalidesinin şaşkın bakışları arasında parmağındaki nişan yüzüğünü çıkararak Nahit’in parmağına takan Nemide, nişanı attığını vahşi bir gülüş ile söyleyerek herkesi perişan etmekten zevk duyar. Bu nişanlanma olayını kendisi için “[...]Jeczacı dükkanından alınmış bir ilaç gibi verilen [...]”(Nemide: 177) diye tarif eden genç kız, tüm aile fertlerinin önünde küçük düşürdüğü adamdan intikamını feci bir şekilde alır. Eğitim için gittiği Paris’te üç yıl kalan Nail, bu süre zarfında İstanbul’a sadece bir defa gelir. Gelişinde amcasını ve Nemide’yi ziyaret eden genç adam, kendisine düşmanlık beslemeye başlayan eski nişanlısından bu defa yüz bulamaz: “*Zihnini bu kadar meşgul eden, kalbinde bu kadar yer tutan bu adam hakkında bir nevi husumet hissediyordu*” (Nemide: 94). Bir yandan sevgi bir yandan düşmanlık hisleriyle dolu olan Nemide, nişanın atılmasından sonra Paris’e giden eski sevgilisini kendisinden uzaklaştığı için hüznü görmeyi arzu eder. Aksine o, bir sohbet sırasında Paris’teki eğlenceli yaşamından bahsedince genç kızın bu duygusuz adama karşı nefreti bir kat daha artar ve sömestr tatilinin bitiminde kendisi ile vedalaşmak için geldiğinde onu bir daha görmek istemez. Genç adam, yalızdan ayrılırken Nemide’ye içerisinde onun bu çocuksu davranışı ile alay eden bir not bırakır. Bu notu okuyan genç kız, öfkeden çıldırarak kendisine bırakılan kağıdı hiddetle yırtar: “*Nail’in şüphesiz latife olmak üzere bıraktığı bu kağıt Nemide’yi çıldırttı, asabi bir tevehhür ile parça parça yırttı*” (Nemide: 97). Aldattığı nişanlısının parmağındaki yüzüğü teyzesinin kızına takması karşısında umursamaz bir tavır sergileyen, bu da yetmemiş gibi kendisiyle dostluğunu devam ettirmek niyetinde olan bu hissiz adam için Nemide’nin öfkesi artık taşmıştır. Nemide’nin Nail’e öfkesini gösteren başka bir kanıt da Paris’teki tahsilini tamamlayıp İstanbul’a kalıcı olarak dönen yeğenini

haber veren Şevket Bey'e, Nemide'nin bu adam hakkında nefret sözleri sarf etmesidir.

Annesinden kendisine miras kalan hastalıkla hayatı boyunca pençeleşen Nemide daima doktor kontrolünde olmanın da verdiği bıkkınlıkla hekimlik mesleğini yerine getirenlere karşı soğuk davranmaktadır. Onu bu meslekten asıl tiksindiren durum ise beraber büyüdüğü ve aşık olduğu Nail'in doktor olduktan sonra duygusallığını tamamen kaybetmesi ve alanında ihtisas yapmak üzere yurt dışına gidip kendisinden uzaklaşmasıdır (Kurt 2014: 45-46). Bir aşk üçgeninin yer aldığı Nemide romanında Nail, kadın kahramanların çoğu zaman birbirleriyle çatışmalarına neden olan bir unsur olarak karşımıza çıkar. Büyük ümitlerle sevip nişanlandığı Nail'in bir süre sonra teyzesinin kızı Nahit'le kendisini aldatması karşısında çılgına dönen Nemide her şeyini kaybetmiş olma hissiyle etrafındaki insanları ve hayatın adaletsizliğiyle sınanır (Kurt 2014: 48-50).

"Bir Ölünün Defteri" romanında, Galatasaray Sulatanisi'ni bitiren Vecdi doktor olurken, okul arkadaşı Hüsam iki yıl daha eğitimine devam ettikten sonra diplomasını alıp çok istediği yazarlık mesleğine adım atarak bir gazetede çalışmaya başlar. Nigar'ın da bulunduğu bir sohbette Hüsam, doktorluğu neşteri bir terzi gibi kayıtsız kullanmaktan ibaret hissiz bir meslek olarak gördüğünü ifade eder. Sevdiğini elinden alan bu adamın tabiplik hakkındaki olumsuz değerlendirmelerine çok alınan Vecdi, insanların hayatını kurtaran bu mesleği yücelten cümleler kurar. İçten içe sevdiği kuzeninin, Hüsam'ın bu değerlendirmelerine katılıp üstüne üstlük bir de kendisi ile dalga geçmesi Vecdi'yi çileden çıkarır. Bu durum hatıra defterinde şöyle yazılıdır: *"Seni tamamiyle affetmiştim, lakin Nigar için kalbimde derin bir buz hissettim"*(Bir Ölünün Defteri: 50). Onun bu satırlarından, kendisini ne aşkta ne de mesleğinde tercih eden genç Nigar'a karşı nefret duygularıyla dolu olduğu anlaşılmaktadır. Halasının aklına koymasıyla aşık olduğu üç buçuk yaş küçük kuzeninden beklediği karşılığı bulamayan genç adam, en sonunda onun, yanına gelip kendisini sevmediğini söylemesiyle yıkılır: *"Bana karşı kayıtsız bir sesle, 'Söyle Vecdi, buna imkan veriyor muydun?' sualiyle bütün emellerimi yeise mahkum eden bu kızı tahkir etmek istedim"* (Bir Ölünün Defteri: 93). Umudunu kaybeden Vecdi,

halasından Nigar'ı Hüsam'a ister. Onları kendi elleriyle evlendirdikten sonra hayatı iç dünyasında anlamsızlaştıran talihsiz aşık, intihar etmek yerine kutsal bir amaç uğruna can vererek kahraman olmak isteği ile cepheye gitmeye karar verir. Eski Zağra'da bir çatışmanın ortasında kalıp kolundan ağır yara alan genç tabip, Edirne'de bir hastanede yatar. Doktorlar onun gittikçe kötüleşen kolunu kesmeye karar verirler (Kurt 2014: 61-62). Kolunun ameliyatla kesildiği sırada dalıp dalıp giden ve uyku ile uyanıklık arasından kabuslar gören Vecdi, bu durumu hatıra defterinde şöyle anlatır: *“Bir beyaz heyulaya benzettim, bir isim seri darbelerle dimağıma vuruyordu. Nigar demek istiyordum. Sonra o heyulanın arasından bir başka çehre görüyordum, o gülüyordu, bir el uzanıyordu, artık mevcut olmayan koluma basıyordu; onun taziyeki altında feryat ettirecek, çıldırtacak bir acı duyuyordum; omzumdan birisi kolumu çekiyor, onu koparmak istiyordu; damarlarımın çekildiğini, asabımın parçalandığını, kemiklerimin kütürdediğini duyuyordum[...]*” (Bir Ölünün Defteri: 150). Vecdi kaybettiği kolundan dolayı Nigar'ı suçlar. Ameliyat masasındayken başına gelenlerin sorumlusu olarak kendi elleriyle evlendirdiği kuzenini görmesi, Vecdi'nin içindeki sevdanın öfkeye dönüştüğünü göstermektedir. Yaralı olarak girdiği hastaneden bir kolunu kaybetmiş olarak ayrılan Vecdi, cephede karşılaştığı vefalı bir arkadaşının refakatinde İstanbul'a gelir gelmez doğruca Hüsam'ın başmuharrir olduğu matbaaya gider. Genç doktor bu görüşmede, ameliyatla alınan kolunu elbisesiyle gizler. O günün akşamında halasının yalısına giden gazi, burada asıl niyetini ortaya koyarak kesilen kolunun Nigar'ın farketmesini sağlar: *“Zavallı genç kadın! Bu ağladığı şeyin kendi ellerinde kırılmış olduğunu hissediyor muydu?”* (Bir Ölünün Defteri: 154). Kuzenini arkadaşına kaptırdıktan sonra ölmek için gittiği cepheden kolunu yitirerek dönen genç adamın acıklı halini göstererek vicdan azabıyla kıvrandırmak istediği kişi Nigar'dır. O, intikamını bu şekilde alma yolunu seçmiştir (Kurt 2014: 63).

*“Ferdî ve Şürekası”*ndaki Saniha doğduğunda babasını kaybetmiş, annesiyle birlikte eski bir evde sefalet içinde yaşamaya başlamıştır. Saniha'nın annesiyle beraber yaşadıkları evin bahçesinde ona ürküntü veren ağaçlar ve metruk bina, küçük kızın bundan sonra yaşayacağı acılı hayatın işaretlerini vermektedir. Zavallı kızın annesi

harabeye benzeyen evde dikiş dikerek geçimini sağlamaktadır. Bahtsız kadın, tıpkı *"Sefile"* romanındaki Mazlume'nin annesi gibi hastalandıktan iki gün sonra ölür (Kurt 2014: 89). Annesinin soğuk cesedinden korkan küçük kız, kendisini can havliyle sokağa atar. Başiboş ve ne yapacağını bilemez halde gezerken İsmail Tayfur'un babası Abdülğafur Efendi'nin şefkati elinden tutar ve macerayla dolu hayatına adım adım yürümeye başlar. İsmail Tayfur'un annesi Besime Hanım da bu küçük misafire acır ve sahip çıkar. Genç kızla aynı evde beraber büyüyen delikanlı, ona aşık olur. Ancak babasının ölümünden sonra yanında çalışmaya başladığı Ferdi Efendi'nin, İsmail Tayfur'u damat yapmak istemesiyle birlikte Saniha zor günler geçirmeye başlar. Hayatı boyunca annesizlik babasızlık, soğuk ceset, metruk bir evde geçen çocukluk ve nihayet hiç tanımadığı insanların evine sığınması genç kızı zengin bir hayat süren Hacer'in aksine olgunlaştırmıştır.

Bir gün İsmail Tayfur'un evine gösterişli bir araba ile Ferdi Efendi'nin kızının mürebbiyesi Nerime Hanım ve kızı Melekzat gelirler. Bu gelişteki gaye Ferdi Efendi'nin İsmail Tayfur'u damat yapma düşüncesini Besime Hanım'a aktarmaktır. Saniha evlerine gelen Melekzat'ın karşısında ezilir: *"Sonra iki genç kız arasında bir muhavere başladı. Melekzat, kendisine Hacer'den sirayet eden bir hiffet-i lisan bin türlü şeyler soruyor, bin türlü şeylerden bahsediyordu. Saniha, elbisesi, tavrı, edası sözü her şeyi kendisine karşı iddia-yı galibiyet eden bu kız karşısında, Hacer Hanım'ın halayığı karşısında ezildi"* (Ferdi ve Şürekası: 134).

Bir ziyarette evde Saniha ile yalnız kalan Melekzat bir ara İsmail Tayfur'un, Hacer'in nişanlısı olduğunu söyleyince genç kızın dünya başına yıkılır. İsmail Tayfur'un resmini Melekzat'a uzatan Saniha, içindeki acının hincını çıkartırcasına resmin üzerine atılır ve kendisine aşk yeminleri etmesine rağmen Hacer ile nişanlandığını duyduğu genç adama çok kırılır: *"Biraz evvel ağzı köpürmüş bir arslan gibi sayyadının üzerine atılan o umutsuz, biraz sonra ağzından kan püskürerek bir feryad-ı mezbuhaneye ile galibinin ayaklarına atılacaktır"* (Ferdi ve Şürekası: 137). Bu günden sonra Saniha, bir zamanlar sığındığı bu evde artık kendisini sadece bir cisim gibi görmeye başlar: *"Misafirler carlarını giyindiler, saniha, bir kuvve-i*

mihanikiyle müteharrik bir cism-i sun'i yapma bir cisim gibi vazife-yi teşyi ifa etti” (Ferdi ve Şürekası: 140).

Saniha, Ferdi Efendi'nin konağına gitmeye hazırlanan Besime Hanım ve İsmail Tayfur'a eşlik etmek ister. Amacı sadece Hacer'i görmektir (Kurt 2014: 90-91). Konağa girip Hacer'le karşılaşan Saniha, onun güzelliği ile kendisi arasında bir kıyaslama yapar ve onu iç konuşmalarında başka bir alemin yarattığı gibi değerlendirir: “[...] Saniha'nın fikrinde ona, bir başka alemin bir başka mahluku gibi bir garabet vermişti” (Ferdi ve Şürekası: 161).

Anne Besime Hanım, İsmail Tayfur ile Saniha arasındaki sevginin farkında olmasına rağmen evladının saadetini zenginlikte görmekte ve onun maddi imkansızlıklar içinde bir hayat yaşamasından üzgündür. Bu durumda evinde büyüyen genç kız ile Hacer arasında kalan anne, tercihini ikincisinden yana yaparak sonucu Saniha'ya anlatır. Saniha zengin bir kız olsaydı belki de Hacer araya girmeyecek, İsmail Tayfur ile evlenip mutlu olabilecek ve Besime Hanım'la da gayet iyi geçinecekti (Kurt 2014: 92-93).

"Mai ve Siyah", romanında avukat eşinin vefatından itibaren oğlu Ahmet Cemil'in kazancıyla geçinen ve çocuklarının saadetinden başka bir şey düşünmeyen olgun kadın Sabiha Hanım, Vehbi Bey, İkbâl'e görücüler aracılığıyla talip olduğunda kızının bir yuvası olması için oğlunu bu evliliğe ikna etmiştir. Asalet abidesi olan bu anne, iç güveyisi olarak evine yerleşen damadını ilk günden sevmemiş ve onun bir alçak olduğunu hissetmiştir: *"Şimdi hepsini söylüyordu. Onu ta ilk gününden beri sevmemişti, onda tayin olunamaz bir şey duymuş "Bu adam kızımı mesut etmeyecek"... demişti.."* (Mai ve Siyah: 282). Sabiha Hanım, bir ay içinde damadının olumsuz davranışlarına da şahit olunca onun kızıyla evlilik nedenini sorgulamaya başlar: *"O, yatacak bir yatak, oturacak bir sofraya, elbisesini süpürecek bir mahluk bulmak, bunları mümkün mertebe ucuz satın almak için evlenmişti"* (Mai ve Siyah: 283). Kızının bir eşya gibi düşünülerek aşağılanması Sabiha Hanım'ın nefret oklarını Vehbi Bey'e yöneltir. Burada kadının sadece evde belli ihtiyaçları gideren varlık durumuna indirek toplum da vurgulanmaktadır (Kurt 2014: 122-123).

İkbâl, henüz on yedi yaşındayken görücü usulü ile evlenir. Eşi Vehbi Bey, başlangıçta Evkaf Nezareti'nde çalışan kendi halinde biri

gibi görünür. Zaten Ahmet Cemil'in eniştesi hakkında çok fazla araştırma yapmamasında bunun etkisi vardır. O, babasının felç olmasından hemen sonra sermayesi babasına ait olan Mir'at-ı Şuun matbaasına el koymakta acele eden görgüsüz biridir, o yüzden de İkbal kocasından nefret eder. İkbal, kocası ile Ahmet Cemil'in matbaanın bundan sonraki durumu hakkındaki konuşmaları sırasında bu nefretini yanındakilere hissettirir: *"-Bey; zaten, pedere bir şey olursa istifa ederim, kayınbiraderle beraber matbaayı idare ederiz, diyordu. İkbal bu sözü söyledikten sonra pederinin vefatını bekleyen kocasının utanılacak bir mahiyetini ifşa etmiş gibi gözlerini indirdi"* (Mai ve Siyah: 210). Babasının felç olmasından sonra matbaanın geleceğini kayınbiraderi ile konuşan Vehbi Bey, işyeri ile ilgili bazı yenileştirme planlarından bahsettikten ve bunun için de paraya ihtiyaç olduğunu belirttiikten sonra, İkbal'in yanında kayınbiraderini züğürt biri olarak değerlendirip küçük düşürür. Bu durum karşısında abisine çok bağlı olan İkbal, orayı terk eder. Durgun ve mutsuz kız kardeşi ile konuşmak isteyen Ahmet Cemil, bir gün eniştesinin yemeğe indiği sırada İkbal'in odasına girer ve onu ağlarken bulur: *"Nihayet İkbal, 'Gidiniz, ağabey, şimdi gelir...' dedi. İkbal güya korkunç bir mahluktan söz ediyormuşçasına kapıya bakıyor, 'Şimdi gelir, şimdi gelir...' diyordu"* (Mai ve Siyah: 278). Ahmet Cemil, evlenmesine engel olmadığı kardeşinin mutsuzluğu karşısında çaresizlik içerisinde kıvrılır (Kurt 2014: 123-124).

*"Aşk-ı Memnu"*da Nihal'in sarı saçları, soluk teni, renksiz dudakları ile silik, donuk renkleri; uçucu kaçıcı, tetazlar içeren bir doğası vardır (Salman 2009: 36). Annesi öldükten sonra özellikle Matmazel de Courton'un sıcaklığı, babasına duyduğu sevgi ve Bülent'e olan bağlılığı ile ruhundaki şefkat eksikliğini tamamlamaya çalışan Nihal, genç kız olmaya başladığında Adnan Bey ile arasına, babasının Bihter'le evlenmek isteği girer. Önceleri bu evlenme fikrine çok ses çıkarmayan genç kız, amcasının oğlu Behlül ile bu meseleyi konuşurken babasından "o" diye söz eder: *"-Büyük meseleden elbette haberin vardır. O senden bir şeyi saklamaz ki..."*

Şimdi birden yekdiğerine karşı yine düşman gibi söylemeye başlamışlardı. Bu iki kardeş çocuğunun arasında böyle her dakika çocukluktan beri tutuşmaya müheyya bir cidal şeraresi vardı.

Behlül sordu:

–Kim ?

Nihal dudaklarını kısarak cevap verdi:

–O!..

–*Baban için o demek terbiyeye pek muvafık bir şey değil. Sen gittikçe büyüyeceğine günden güne şumarık bir çocuk oluyorsun, Nihal.*” (Aşk-ı Memnu: 109). İyi bir eğitim görmüş ve saygı konusunda en ufak bir yanlışına o ana kadar şahit olunamayan Nihal’in bu tavrı, babasının evlenmesi sonucudur. Nihal, dört yaşındayken kaybettiği annesinin şefkatini pederiyle tamamlamaya çalışmıştır (Kurt 2014: 140-141). Nihal’in çocukluğunun son döneminde başlayan romanda, onun genç kızlığa geçişi, işaret edilen ama bir türlü gerçekleşemeyen bir şey olarak kalır (Salman 2009: 26). Adnan Beyin en değerlisi olarak yetiştirdiği ve küçük yaşta annesini kaybettiği için özenle büyütülen Nihal de psikolojik olarak derinlikli bir incelemeye tabi tutulabilir. Nihal romanda annesini kaybettiği için kardeşine annelik yapmak durumunda kaldığından olgunlaşması beklenen ancak hastalıklı bir yapısı olduğu için de herşeyden çabuk etkilenen bir karakter olarak anlatılır (Kayabaş 2017: 377). Gülbilek’e göre Halit Ziya annelerini küçük yaşta kaybettikleri için duygu eğitimleri eksik kalmış, hırçın tabiatlı, aşırı hassas genç kızları romanlarının merkezine taşımıştır (Gürbilek 2010: 153).

Kırk beş yaşına gelmesine rağmen hala bir genç kız gibi davranan Firdevs Hanım, yaşını kabullenemez (Kurt 2014: 146). Firdevs Hanım, beyazlanan saçını sarıya boyayan, yok oluşunu örtmek için simasını düzgünlere boyayan, aldanmayı tercih eden birisidir. On sekizinde iken bir bönle evlenmiştir. Fakat umduğu evliliği bulamadığı için mutsuzluk yaşamıştır. Aldattığı kocası ise evliliklerinin sekizinci yılında kahrından ölmüştür. "*Aşk-ı Memnu*"da Firdevs Hanım ismiyle ve düşsel bahçe betimlemeleriyle cennet imgesine de süreklilik oluşturacak ölçüde yer verilmiş olur (Aksoy 2004: 74). Adnan ve Firdevs isimlerinin “cennet” anlamına geldiğini açıklar. “Adnan”, kayıp bir altın çağ anlamında cennete; “Firdevs”, bir sahte cennete yönelik kullanılmış olabilir (Salman 2009: 43). Yirmi yaşında anne olan Firdevs Hanım, karakterinde saklı olan kendi gerçeğini kabullenememe hissi nedeniyle roman boyunca dahil olduğu

her insan topluluğuna hafifliğini taşıtmaktadır. Bu durum onun normal dışı davranış geliştirme eğilimi içerisinde olduğu, kendisiyle barışık olmadığı hatta kendi kendisine dışman olduğu sonucunu vermektedir (Kurt 2014: 146). Firdevs Hanım, ilerlemekte olan yaşını büyük bir sorun olarak algılamakta ve ruh dünyasındaki bu algıyı yok edebilmek için de her türlü yola başvurmaktadır. Kızları ile amansız süslenme rekabetine girer, girdiği her ortamda zorlama kakhahalarla dikkat çekme davranışı sergiler, kendinden genç erkeklerle senli benli olmaktan hoşlanır. Geleneksel Türk aile yapısında yaşlandıkça davranışlarıyla daha da oturaklı hale gelen anne tipinin yerini, gittikçe basitleşen tavırlarıyla değişik bir anne tipini "*Aşk-ı Memnu*"da Firdevs Hanım alır. Aile kavramına çok önem veren Halit Ziya, hafifliklerini parlatarak Firdevs Hanım'ı, sorunlu bir kişilik durumuna indirmiştir (Kurt 2014: 147).

Bihter, ailesine Melih Bey Takımı unvanını verdiren Firdevs Hanım'ın genlerini Peyker'e göre daha baskın bir şekilde taşır. Giyim tarzının onun gibi olması, zengin bir hayat düşlemesi ve bu emel uğruna kendisinden yirmi üç yaş büyük Adnan Bey ile evlenmesi bunun kanıtıdır. Evlendikten sonraki bir yıllık süre içerisinde ufak tefek sorunlar dışında her şey iyi gitmektedir ancak Göksu'da şahit olduğu bir olay, bastırđıđı cinsel dürtülerinin kuvvetli bir şekilde açığa çıkmasına neden olmuştur (Kurt 2014: 131). Özellikle Behlül'n, Peyker'i baştan çıkarmak için etrafında dönmesi, ensesinden öpmek için eğilirken doğan cinsel hava, bunları gören Bihter'in, sonradan kendi açlığını fark etmesine ve istekleriyle Behlül arasında belli belirsiz bir bağ kurmasına yol açar (Moran 2011: 96). Nefret ettiği annesinden aldığı genler nedeniyle kendisini Behlül'e iten gizil gten kurtulma mücadelesi veren genç kadın, her geçen dakika kendisini korkutan uçuruma biraz daha yaklaşmaktadır. Bu uçurumun onun nazarında daha da derinleşmesi, ruhunun emrettikleri ile aklının emrettikleri arasındaki makasın giderek açılmasına neden olacaktır (Kurt 2014: 133).

Matmazel de Courton anne-baba sevgisinden mahrum olduğundan vaktiyle Adnan Bey yalısına gelir gelmez Nihal'e ve kardeşine yakınlık duymuş, onlara kalbini açmıştır (Zariç 2017: 154). Adnan Bey'in Bihter'le aldığı evlilik kararını söylemesinden sonra

derin düşüncelere dalar. Bunun temelinde yaşlı kızın, tam olarak dillendirilmeyen ama romanın satır aralarında hissedilen Adnan Bey'e gönül yakınlığı yatmaktadır. Vicdanın ve sağduyunun sesi Matmazel de Courton, babası intihar edince Paris'ten İstanbul'a gelmiştir. Dört yaşındaki kızına ders verecek bir mürebbiye aramaya başlayan Adnan Bey, iki yıl içerisinde hoşnut kalınmayan birçok adaydan sonra Matmazel de Courton'a ulaşmıştır. Annelik arzusuyla yanıp tutuşan Matmazel de Courton, Adnan Bey yaptığı iş görüşmesinde çocukların sadece eğitimi ile ilgileneceğini, onların bakımlarını üstlenmeyeceğini garanti altına almışken, ölüm döşeğinde yatan annenin onları kendisine emanet etmesi üzerine bu ikinci şartından vazgeçerek küçük Nihal'in ayaklarını bile yıkar. Vicdan, merhamet ve şefkat duygularıyla bağlandığı bu eve şimdi namı pek de iyi olmayan Bihter'in evin yeni sahibesi olarak eve gelmesi Matmazel de Courton'u pek memnun etmez. Küçük kıza evlilik kararını uygun bir dille kabul ettirmek gibi ağır bir görevi Adnan Bey'den emir olarak alan mürebbiye, yaşanacak faciayı adeta sezgisel zekasıyla önceden fark etmiş ve bu izdivaca sıcak bakmamıştır (Kurt 2014: 152).

Halit Ziya, oldukça güçlü bir sezgi yeteneği yüklediği bu kadına, olay örgüsünü heyecanlı kılmak adına olup biten her şeyi bilme imkanı vermiştir. Hisleri güçlü olan Bihter, kendisi için tehlike olarak gördüğü bu kadını evden uzaklaştırmaya karar vererek Adnan Bey'i buna ikna etmiştir: *“Bihter, bir meşhut cürüm halinde yakalanmış olmak perişanlığıyla selameti Matmazel de Courton tarafından görülmemekte arıyordu”* (Aşk-ı Memnu: 378). Mürebbiye bu evde vicdanın ve doğruluğun sesidir. Kocasını aldatan Bihter, her şeyin farkında olduğunu hissettiği bu kaina içten içe düşmanlık beslemektedir. Diyebiliriz ki Matmazel de Courton, romanda vicdan kavramının somutlaşmış biçimine dönüşmüştür. Bihter, Bu somutlaşmış vicdanla bir yıl boyunca en ufak bir kavga yaşamamasına rağmen ona en ufak bir yakınlık duymamıştır: *“Şimdiye kadar aralarında zarafete mugayir (uymayan) bir küçük kelime, bir ufak bir hareket cereyan etmemiş olmakla beraber ihtiyar kızla genç kadın hiç sevişmemişlerdi”* (Aşk-ı Memnu:192). Kaybettiği vicdanını hatırlatan mürebbiye, Bihter için görmek istemediği varlık durumuna gelmiştir.

Bu durum Matmazel Courton'un memleketine gönderilmesiyle sonuçlanmıştır (Kurt 2014: 138-139).

Bihter, eskiden beri düşmanlık beslediği ve bir üvey evlat değil de rakip olarak gördüğü Nihal'e karşı onun Behlül'le nişanlanması karşısında intikam hırsıyla dolar: *"Nihal'e acımıyordu, onun için birikmiş kinleri vardı, bütün eski tahammülleri birer intikam hakkı kuvvetiyle bu kız hakkında birer adavet vesilesi teşkil ediyordu; fakat bütün bu husumetin fevkinde bir şey vardı ki dün henüz bir çocuk olan Nihal'de bugün birdenbire bir rakibinin inkişaf etmesiydi"* (Aşk-ı Memnu: 481). Samimi bulmamasına rağmen Behlül'ün ilan-ı aşkını, Bihter'i huzursuz etmek adına kabul eden Nihal, böylece bilinçli bir rakip olmuştur. Behlül'le nişanlanma işi ortaya çıktıktan sonra, on beş yaşında bir genç kız olarak niçin evlendiğini Behlül'den öğrenecek kadar saftır (Önertoy 1995: 204). Nihal'in babası tarafından alelacele alınan bu nişanlılık kararına uymasının en büyük sebebi, alttan alta bundan rahatsızlık duyduğunu hissettiği Bihter'den intikam alma dürtüsüdür. Böylece yazar, Bihter'in karşısına Nihal'i çıkararak romanın ruhsal gerilimini yükseltmiştir. Bu ikilinin davranışları sayesinde okur belki de Türk romanında ilk kez iki kadının ruhsal derinliklerine bu derece inme olanağı bulmuştur (Kurt 2014: 140). Umduklarını tam anlamıyla bulamadığı evlilikten dolayı ruhundaki fırtınaları dindiremeyen Bihter, çevresindeki insanlara dolaylı yollardan saldırarak rahatlamaya çalışır. Bülent'in Beyoğlu'nda bir okula yatılı olarak verilmesini, ev çalışanlarının (Şakire Hanım, Nesrin, Şayeste, Beşir, Cemile) birer birer işlerine son verilmesi takip eder (Kurt 2014: 144). Nihal bu gelişmelerden rahatsızlık duyar: *"Lakin bu kadın yarabbi! Ne yapıyordu ki onun, Nihal'in, sevdikleri hep böyle kollarından tutulup sokağa atılıyordu?"* (Aşk-ı Memnu: 229).

"Kırık Hayatlar" romanında Nebile ve Neyyir tıpkı Bihter ve Firdevs Hanım gibi toplumun değerlerini tehdit eden kişiler olarak ele alınır ki Ömer Behiç bu duruma karşı almaktadır. Aile huzurunu önceleyen kahramanımız, kendisine bir tehdit olarak algıladığı bu kızları iç dünyasında zaman zaman bir düşman olarak görmektedir (Kurt 2014: 175). İlk aldatmadan sonra evine dönen Ömer Behiç, karısının ağırbaşlılığı ve masumiyetiyle Neyyir arasında kıyaslama

yapar: “-Her hediye aldıkça çocukluğundan kalma bir adetle kocasının elini öperdi“ (Kırık Hayatlar: 194).

Zira karısı çocukluğundan beri kendisinden her hediye alışında kocasının elini öpecek kadar yücedir. Neyyir ile buluşmalarına daha önce hayat kadınlığı yapmış terzi kadının evinde devam eden Ömer Behiç bir defasında ondan Sakıp Süleyman’ın bulduğu Mısırlı bir zenginin yakında İstanbul’a onu istemeye geleceğini duyar. Bu dakikada genç adam etkisi altına girdiği Neyyir’e karşı biraz kıskançlık biraz da öfke duygularıyla dolar: “*Şimdi ona bir kını vardı. Kendisine bu derece hakim olduğundan, kuvvetini onun üstünde bu derece teyid ettiğinden hiddet ve husumet duyan bir hisle onu hırpalamak, ezmek, boğmak arzuları duyuyordu ...*” (Kırık Hayatlar: 318). Neyyir, annesinin ve kendisinin ilk aşığı Sakıp Süleyman’ın aracılığıyla romanda adı açıklanmayan Mısırlı zenginle nişanlanır. Tıpkı ablasının evlendikten sonra bile Bekir Servet’le ilişkisini sürdürmesi gibi yasak aşkı Ömer Behiç ile görüşmesine devam eden Neyyir, ahlaki bakımdan zaafiyet içerisindedir (Kurt 2014: 176). Bundan sonraki buluşmasında düğün hazırlıklarından ve evlendikten sonra oturacağı Bebek yalısının tadilatından bahseden Neyyir, Ömer Behiç’ten intikam almak için her yolu dener ve aralarındaki bu ilikiyi kötü bir alışkanlık olan içkiyle kıyaslar: “-Beni dinle. Bizi birbirimize sevk eden bir kuvvet var ki ikimiz de onun elinde bir oyuncağa benziyoruz. Bir müddetten beri, hiç sebepsiz, hiç asılsız birbirimizi didikliyoruz, incitiyoruz, kendimize zevkten, saadetten ziyade zehir veriyoruz, elem veriyoruz. Muzır bir içkinin müptelalarına benziyoruz ki bir yandan ölüyoruz, bir yandan elimizi yine onun şişesine uzatıyoruz. Ne için?... Zira, anlaşılan, buna muhtacız ve ben itiraf ediyorum, bende bu ihtiyaca” (Kırık Hayatlar: 360). Ömer Behiç, düşmanlıkla dolu olduğu genç kızı terk ederek ondan bu şekilde intikam almayı tasarlamaya başlamıştır. Eserde iki kızı ve doktor olan kocasıyla Şişli’deki yeni yaptırdıkları evde mutlu bir hayat süren Vedide, gerek evin alt katında yer alan kocasının muayenehanesine gelip sorunlarını anlatan insanların acılarından gerekse evin önünden geçen kalabalığın içerisindeki insanlara ilişkin duyduğu hikayeler vesilesiyle farkına vardığı kırık hayatlardan çok etkilenip kendi saadetinin de bunlar gibi kırılacağı endişesini taşıyarak

ağlamaya başlar. Ağlamaları karşısında Ömer Behiç'in son derece rahat davranması onu rahatsız eder: *"Vedide ona itiraf etmişti; en ziyade ondan, kocasından korkuyordu. Beni sevdiğinize yahut hep seveceğinize emin olmak mümkün değil ki! derdi.*

Karısının bu yolda suallerinden Ömer Behiç birer latife ile kurtulurdu:

– Ondan ben de pek emin değilim!.. derdi.

Ömer Behiç'in buna benzer bir latifesi için Vedide bir gece sabaha kadar dargın durmuş, kocasının vicdan selameti ile uyuyuşundan daha ziyade iştidad eden bir hırs ile yatağında ağlamıştı" (Kırık Hayatlar: 79).

Hisleri çok güçlü ve masumiyetin saflığın temsilcisi bir karakter olarak çizilen Vedide, ileride başına gelecekleri şimdiden sezmiş gibidir. O, iç konuşmalarında şayet bir gün kocası tarafından aldatılırsa ne yapacağını hesaplayarak kendisini Şekure Hanım'ın yerine koyar: *"Bir gün kendi kocası da, iştibütün o biçare Şekureleri öldüren zalim Ferruhların hayatına benzer bir hıyanetle ona artık bir daha altından kalkılamayacak, artık yaşamak için bir nefes daha almaya kuvvet bırakmayacak, kemiklerini hurdahaş ederek hemen oraya yıkıverecek bir darbe vuracaktı" (Kırık Hayatlar: 79).*

Ömer Behiç ile aralarında uzun zamandan beri bir şeylerin ters gittiğini, sebebini tayin edemediği bazı gelişmelerin olduğunu hisseden Vedide, artık patlama noktasına gelmiştir. O güne kadar sadece iç dünyasında geliştirdiği düşmanlık duygusunu bir ara ağzından geçirir: *"Bir müddet Vedide öyle durdu; sonra birden bu ağlayışın içinde yalnız matemi değil daha başka acıların, daha başka dertlerin azabını cezm eden bir his yakazetiyle isyan etti, silkindi, kendisini onun kollarından kurtardı, bu ağlayan adamı itti:*

– Beni bırakınız, rica ederim! dedi.

O, merhamet dilenen bir mehruhiyetle

– Ölüyorum Vedide! Bilsen ne mustaribim, dedi.

Nasıl oldu? Ne için bu kelime ağzına geldi? Düşünmeden, öyle, kendiliğinden Vedide'nin dudakları, olanca kinini püsküren bir cevap ile açıldı, bağırarak kocasına:

– Müstahak !... dedi" (Kırık Hayatlar: 380).

Artık bu merhametli annenin, severek evlendiği kocasına kırıcı laflar söylemesi ikili arasındaki makasın giderek açılmasına neden olacak ve ailenin temelini sarsan olumsuzlukların başlangıcı olacaktır (Kurt 2014: 177-179). Fiziksel olarak gittikçe dolgunlaşan vücuduyla kendisini güzel bulmayan genç Vedide, hem kariyer bakımından hem de dış görünüş itibariyle kendinden üstün bulduğu kocasını kıskanır. Evin altındaki muayenehanesine tedavi için gelenler arasında ince zarif kadınların, genç ve güzel kızların bulunması onu büsbütün tedirgin eder: *“Kendi kendisine aralarındaki irfan mesafesini o kadar uzak görmekten mütevellid yeisleri olurdu. Onun tanıdığı, hemen her gün gördüğü kadınlar arasında kim bilir ne kadar mümtaz terbiye alanların mevcudiyetini, Ömer Behiç’in onlardan sonra kendisini kim bilir ne kadar zelil görerek hissesine sade bir kadının düşmüş olmasından tahassürleri ihtimalini düşünerek derin bir ısırap ile kalbi sızlar, uzaktan uzağa kendisine faikiyyetlerini hissettiği, hususıyla onun tarafından tarif edilirken medh olunmuş kadınlar için bir kin duyardı”* (Kırık Hayatlar: 82).

Bu tedirginlik ve iç dünyasında geliştirdiği yetersizlik kompleksi, Vedide’yi giderek kocasından uzaklaştırmaya başlayacak ve sonunda eşinde aradığını bulamayan Ömer Behiç, onu aldatmaya başlayacaktır. Genç adamın ruhunda başlayan fırtınaları iç konuşmalarla aydınlatan yazar, toplumdaki sorunların temelinin ipucunu da vermiş olmaktadır (Kurt 2014: 180).

*“Nesl-i Ahir”*de Mücella ve Seniye, Süleyman Nüzhet’in Marsilya limanında tanıştığı ve daha sonra romanın kahramanları olacak Şakir ve İrfan’ın arkadaşlarıdır (Yaşar 2012: 1134). Ancak her iki genç kız, yanlış terbiye ve eğitimin sonucu olarak alafangalaşmış ve sonunda Paris’e kaçmışlardır: *“Küçük yaşlarından beri bunlar babalarının elinde kişisel onura, gurura ve övünmeye bir alet, bir oyuncak olmuşlardı. Önce bebek gibi giydirilerek şurada burada bir Fransız mürebbiyesinin yanında gezdirilmiş; sonra lafonten’den bir fabl okutturulmaktan başlayan, seçkinlerinin sergilenmesi yolunda ileri gidile gidile her şeyleri; dilleri, bilgileri, resim ve müzikteki güçlü yetenekleri gerek kendilerine, gerek içinde buldukları çevre ve ortamın pek çok üstünde tanıtılarak zihinleri yanıtılıp bulandırılmıştı. Kendi haklarında verilecek yargıda böyle*

yanlış bir düşünceyle hayata atılır atılmaz ister istemez sendelemişlerdi” (Nesl-i Ahir: 51).

Süleyman Nüzhet, kızı Azra’yı Çamlıca’daki köşkünde oturan geleneklerine bağlı, yeniliğe de açık iffet ve namus konusunda son derece duyarlı üç çocuk yetiştirmiş anneanesi, Nefise Hanım’a getirir. Abdülmecit’in yakınlarından olan kocası, ölmeden önce, bu yaşlı kadına Galata’da geçimini sağlayabilecek kadar bir mülk bırakmıştır. Oğlu Ankara’da adliye memuru olan altmış yaşlarındaki anneanne lalası, aşçısı ve oğlunun gönderdiği beslemesiyle birlikte oturmaktadır (Kurt 2014: 196).

Azra, on altı yaşında İngilizce eğitim alan bir kızdır. Doğumunu izleyen yıllarda annesini kaybedince, babası ve babaannesi tarafından büyütülür. Çalışmada, yazarın hayal gücünü kullanarak oluşturduğu Azra karakteri ve onun ideallliğini oluşturan unsurlar irdelenecektir. Azra, Türkçe konusunda bir hassasiyet göstermektedir. Babasıyla gittiği Beyoğlu’nun alışveriş mekanlarında Türkçeye olan sevgisinin tutkuya dönüşür. Örneğin mağaza görevlilerin hem kendisiyle hem de babasıyla bozuk bir Fransızca konuşmalarına sinirlenir ve bilinçli, inatçı bir tavırla temiz Türkçesiyle karşılık verir (Yaşar 2012: 1136). Mimarisini çizdiği evde, Azra, çeyizini de tamamıyla oryantal dekoratif objelerden oluşturmak ister (Yaşar 2012: 1135). O, evini Fransız usulü döşeme yerine büyükannesinin zamanından kalma eşyalara daha bir ilgi duymaktadır: *“Nefise Hanım eski geleneklere göre yapılmış minderlerin, büyük sedirlerin, demir çubuklara takılan yazın beyaz hassadan, kışın cicimlerden perdeleri çeyizi için uygun bulmuş ve şimdiye kadar saklamıştır”* (Nesl-i Ahir: 198). Azra, doğu kültürüyle yetinmeyen batıdan gelen olumlu yeniliklere açık bir karakterdir. Yerliliğine karşın aynı zamanda batısaldır. Azra, modern sanat aktivitelerine ve kültürüne sırt çevirmiş kapalı bir kişilik ve dar görüşlü değildir. O, tam tersine batının bütün olumlu yönlerine açıktır (Yaşar 2012: 1137). İlk defa bu romanında kız çocuk, yabancı da olsa, bir okulda, tıpkı bir erkek çocuk gibi muntazam ve klasik bir öğrenim görür (Kerman 1995: 261). Ada’daki evinde babasının arkadaşı İrfan’dan piyano dersleri alır. Müziğe olan ilgisi zamanla tutkuya dönüşür: *“Azra’da yalnız bu müzik çalışmalarına başladığından beri bir müzik tutkusu görünmüştü”* (Nesl-i Ahir: 388). “Müzika” dergisine

aboneliği de bulunmaktadır. Romanın ilerleyen sayfalarında piyano derslerini günde iki saate çıkarır. Bu çalışma sonucunda Şubert, Bah, Hendel ve Rubinstay gibi ünlü Avrupalı müzisyenlerin parçalarını çalmaya başlar (Yaşar 2012: 1137).

Azra, ailenin tek çocuğudur. Tek çocuk olmanın yol açtığı olumsuz nitelikleri taşımaz. Aşırı sevgiden kaynaklanan şımarıklık, aşırı koruyuculuğunun verdiği bağımsız davranamama, şımarıklığı nedeniyle arkadaşları tarafından seilmeme ve bunların sonucunda toplumsallaşmama gibi kişilik bozuklukları olay örgüsü boyunca görülmez. Azra, kimi zaman gülen, kimi zaman hüzenlenen, aradaki yaş farkına rağmen babası ve büyükannesiyle dertleşen, nerede nasıl davranacağını bilen bir kişidir. Büyüklerle olgun bir tavır sergilerken çocuklarla çocuklaşır. Azra, annesiz büyüdüğü için yaşamın güç koşullarıyla erken yaşta tanışır. Bu da ona yaşının üstünde bir ciddiyet ve olgunluk kazandırmıştır. Halit Ziya, bütün kişisel özellikleriyle adeta Azra'yı idealize etmektedir. Azra vefalı bir kızdır. Genç kız annesinin ölümünden sonra babasının evlenmemesini özveriye bağlıyor ve sürekli minnet duyuyor: *“Evlenebilirdiniz, siz de birçok babaların yaptığını yapabiliirdiniz; bunu yapmadınız. İşte bunun için size minnetliyim”* (Nesli-Ahir: 406). Azra, belirginleşen bir başka özelliği de emekçi bir karaktere sahip olmasıdır. O, tembel oturmak yerine gittiği her yerde göz dolduran bir hamaratlığa ve çevikliğe sahiptir. Emirgan'da halasının evinde babasından ve diğer ev halkından üç saat önce uyanır. Azra, mutfak önlüğüyle kahvaltı tepsisini babasının yatak odasına kadar getirir. Bununla yetmez kaşığı fincanın tabağına koyar ve peçeteleri düzeltir (Yaşar 2012: 1139-1140). Genç kız, her ortamda babasının gurur duyacağı bir tablo çizer.

Kenan Akyüz, Halit Ziya'nın beğendiği karakterleri idealize ederek kurguladığını vurgular: *“Beğendiği karakterlere hiçbir hatalı hareket yaptırmamağa, onları bir çeşit idealize etmeğe özenmesi de dikkat çekmektedir”* (Akyüz 1995: 117). Azra, hem siyasal anlamda hem de toplumsal anlamda ülkenin içinde bulunduğu yılğınlığın ve tembelliğin farkındadır. Aslında babası Azra'yı ülkenin içinde bulunduğu sıkıntıları içeren söylemleriyle kendi deyimiyle onu „zehirlemekten” çekinir. Ancak Azra zekası ve önsezileriyle Avrupa ve İstanbul'un gelişmişlik farklarını anlar. Azra, siyasal belirsizlik

dolayısıyla babasının yaşadığı bireysel korkuları da paylaşır (Yaşar 2012: 1141).

Halid Ziya Uşaklıgil'in Romanlarında Kadın Eğitimi

Halit Ziya eğitime önem veren bir insandır. Onun yaşadığı dönemde eğitim gören kişiler genelde erkektir, buna rağmen o romalarında eğitim almış kadın karakterler yaratırken, bu haktan mahrum kalan kadın karakterlere de yer verir (Diran 2011: 2). İlk romanı "*Sefile*", ekonomik baskılar sonucu fahişe olan bir kızın öyküsüdür (Finn 1984:123). Roman, Ahmet Mithat Efendi'nin "*Henüz On Yedi Yaşında*" romanına karşı realist roman fikriyle yazılmış bir romandır. Bu romanda, kötü yola düşen çaresiz bir genç kızın annesi öldükten sonra yaşadığı trajik olaylar anlatılmaktadır. Romanın kahramanı Mazlume dört yaşına kadar babasız, yoksul bir çocukluk yaşarken annesi Besime Hanım'ın ölmesi üzerine on üç yaşına kadar komşuları Rahime Hanım'ın yanında yaşamıştır. Rahime Hanım'ın da ölmesi ile ortada kalan Mazlume, Rahime Hanım'ın mirasçıları tarafından evden atılır. Cami avlusunda Mihriban Hanım tarafından bulunarak onun evine gitmek zorunda kalan genç kız, Mihriban Hanım ve kızı İkbal'in hayatlarını fuhuşla kazandıklarını sonradan öğrenir, burada yaşadığı sürede İkbal'in kitaplarından kendi çabasıyla okumayı öğrenir. Mihriban Hanım'ın kızı İkbal kitaplara düşkün bir kadındır. Sürekli kitap okuyan İkbal'i gören Mazlume İkbal'den kitabı yüksek sesle okumasını rica eder. Boş zamanlarını kitap okuyarak geçiren İkbal'i gören Mazlume'de okuma isteği uyanır. İkbal'in de teşviki ve kitaplarını Mazlume'ye vermesi ile Mazlume o kitabı okumaya başlar. "*Sefile*" romanının diğer bir kadın karakteri İkbal'in eğitim durumu hususunda detaylı bir bilgi verilmemekle beraber okuduğu kitaplardan bahsedilmektedir (Diran 2011:11). Bu kitaplar arasında Ahmet Mithat Efendi'nin "*Henüz On Yedi Yaşında*" adlı romanı vardır: "*İkbal Hanım ekser vaktini mütalaa ile geçirirdi. Bir akşam Mazlume'nin ricası üzerine İkbal Hanım, elindeki kitabı cehren okumaya başladı. Bu kitap "Henüz On Yedi Yaşında" serlevhali hikayeydi. Mazlume dalgın dalgın dinledi*" (Sefile: 36). "*Sefile*" romanında kadın eğitimi konusunda özellikle durulmamakla beraber kitapta okuduklarını yaşadıkları ile karşılaştırarak, Mazlume'nin yeni

fikirler edindiği romanda şöyle ifade edilmiştir: *"Bu mukaddime-i mütalaa Mazlume'de şedit bir arzu uyandırdı. İkbal Hanım'da mevcut olan kitaplar birer birer nazar-ı mütalaasından geçmeye, masum kızcağızda birtakım yeni yeni fikirler hasıl etmeye başladı"* (Sefile: 37). Mazlume, Halit Ziya'nın diğer romanlardaki kadın karakterlerinin aksine ne ders almış ne de mürebbiyesi olmuştur. Okuduğu kitaplarla bilgi ve kültürünü artırmıştır. Romandaki diğer kadınların, (Mihriban Hanım, Besime Hanım, Rahime Hanım ve İhsan'ın Annesi) eğitim durumlarından söz edilmemektedir. Halit Ziya'nın *"Nemide"* adlı ikinci romanında ise başta okula gitme olmak üzere müzik, kitap okuma gibi konulara değinilir (Diran 2011: 12).

"Nemide" romanında ilk olarak roman kahramanı Nemide'yi resimli kitaplara bakarken görüyoruz. Kadın-erkek eşitsizliğinin olduğu bu dönemde özellikle romanda okula gitme hususunda yapılan konuşma bunu bir kez daha gözler önüne sermiştir. Nail'in tıbbiyeye gideceğini duyan Nemide de okula gitmek ister. Fakat babası Şevket Bey Nemide'ye tıbbiyeye gitmek için erkek olması gerektiğini söyler. Bu konuşmanın ardından kız olduğu için okula gidemeyeceğini öğrenen Nemide ağlamaya başlar. Kızının üzüldüğünü gören Şevket Bey Nemide'ye ders verebileceğini söyler (Diran 2011: 12-13). Kitap okumak dışında on yaşında kanun ustasından kanun dersleri almaya başlayan Nemide, Nail'in yeğeni Nahit ile derslere devam etmek ister. Nahit bu konuda teyzesinden izin aldıktan sonra derslere katılır (Diran 2011: 13-14). Nemide o derece gözetim altındadır ki, etrafında ne olup bitiyorsa hepsi babasının kontrolü altındadır. Yine buradan da çok fazla sakınma ile bağlanmanın öğretildiği görülebilmektedir. Bunun sonucu olarak, büyüyüp bir genç kız olduğunda bile kendi başına bir şeyler yapması olanaksız hale gelmiştir (Göde 2015 : 405). Nahit ve Nemide dışında romanda görülen başka bir kız aşçının kızı Nergis'tir. Bu kız, sadece Nemide'nin oyun arkadaşıdır:

"Kapıdan çıkarken bağırarak dedi ki:

-Bana Nergis'i gönderir misiniz?

Nergis, Nemide'nin başlıca arkadaşlığını yapardı. O, kendisinden biraz büyükçe olan bu kızı bir kardeş gibi severdi. O, Nemide'yi ihtiramla karışık samimi bir muhabbetle severdi" (Nemide: 161).

Nemide'nin sosyal hayatı yalnızca aşçının kızı Nergis ve amcasının oğlu Nail'den ibarettir. Nail'in, Nemide'nin yanına gelirken getirdiği hediyeler, arkadaş ihtiyacı ile birleşince Nail'e bağımlılık kaçınılmaz bir hal alır (Göde 2015: 405). Romanda Nemide'nin mürebbiyesi olmadığını babasından ve eve gelen hocalardan ders almasından anlıyoruz. Okuma yazma bilme, müzik aleti çalma dışında kadınların yabancı dil bilip bilmedikleri konusunda bilgi yoktur (Diran 2011:15). Nemide'nin Nail'e olan bağılılığından tedirgin olan Şevket Bey, doktorun da onayıyla onu Kanlıca'daki yalıya götürmeye karar verir. Nemide'ye sorulduğunda o zaten buna hazırdır çünkü sorunlardan devamlı kaçmaya meyillidir. Ama bağımlılıktan hiçbir surette kaçamaz. Bağlandığı kişinin hayatında bir önem arz etmediğini görünce, zaten zayıf olan vücudu vereme yenik düşer (Göde 2015: 409).

"Bir Ölünün Defteri" adlı üçüncü romanına baktığımız zaman tek genç kız Nigar'dır. Nigar daha bir buçuk yaşındayken babasını kaybeder. Annesi ile yaşamını sürdürürken aynı zamanda dayısının oğlu Vecdi de altı yaşındayken annesini kaybeder ve halasının yanında yaşamaya başlar. Aynı evde yaşayan Nigar ile Vecdi, Vecdi'nin okula kaydolacağı yaşa kadar evde özel bir hocadan ders alırlar. Vecdi on dört yaşında okula gitmeye başlayınca Nigar aynı hocadan ders almaya devam eder. Vecdi, Nigar okula gitmediği için onu küçük görür ve alay eder. Nemide gibi Nigar da okula gitmez ve kadın-erkek eşitsizliği bir kez daha vurgulanır. Bunun yanında Nemide ilk önce babasından daha sonra hocalardan ders alıyor. Nigar ise Vecdi ile beraber evde hocadan ders almaya başlıyor. Bunun nedeni Nigar'ın babasını erken yaşta kaybetmesidir. *"Sefile"* romanında Mazlume'yi İkbâl'in kitaplarını, Nemide'yi ise kendi kütüphanesindeki kitapları okurken görüyoruz. Nigar, Vecdi'nin kütüphanesindeki kitapları okuyarak kendini geliştirir. Vecdi ilk önceleri Nigar'ın kitaplarını okumasına kızarken onu nişanlı olarak görmeye başlamasından sonra kitaplara bakmasına kızmaz ve aksine Nigar'ı okuyan bir kız olduğu için takdir etmeye başlar: *"Mutadı olduğu gibi kitaplarımı karıştırıyordu. Beni en ziyade sıkın tabiatlarından biri olduğu için ne vakit ona kabahat esnasında tesadüf edersem beynimizde ufak bir münazaâ cereyan ederdi. Aksine.. Seni mütalaaya bu kadar hevesli"*

gördükçe memnun oluyorum” (Bir Ölünün Defteri: 69). Kitapları vakit geçirmek için değil kendini geliştirmek, kültür sahibi olmak için okuyan Nigar’ı şiir ve edebiyat konularında Vecdi’nin arkadaşı Hüsam ile bu konularda kendine güvenen birisi olarak konuşur. Vecdi Nigar’ın kitaplara ve okumaya olan merakını fark edince eve çeşitli kitaplar getirir. Nigar’ın daha çok şiir kitabı okuduğunu görür. Vecdi ile aralarında şiir üzerine geçen konuşmada da Nigar’ın şiir konusunda ne kadar rahat konuştuğu şu ifadelerden anlaşılır: *“Şiiri daima menfur görüyorsun. Ben de, aksine, insan yaşamak için fikrine bir parça şiir karıştırmalıdır, itikadındayım. Şiirsiz fikir, renksiz çiçeğe benzer. Senin şiiri sevmediğine ihtimal veremem. Bilmem ne için bana karşı kendini öyle göstermek istiyorsun. Şiiri sevmemekte imkan aramak için gurubun hüznünü, fecirin neşvesini, semanın lacivert rengini, bütün tabiatın bedialarını anlamayacak, bütün bu ulvi şeylere karşı kayıtsız kalacak, bir tabiat tasavvur edebilmelidir “* (Bir Ölünün Defteri: 73). Nigar kitap dışında bir şey okumayı sevmez. Onun gazeteyi sadece Vecdi’nin savaşa gittiği zaman savaş hakkında bilgi almak için okur (Diran 2011: 15-16): *“...Ömrümde ceride okumak istemediğim halde her sabah pencerede „Nesim-i Havadis!.. Tercüman!.. bu sabahki Vakıt seslerini beklerdim...”* (Bir Ölünün Defteri:153).

"Ferdî ve Şürekası"nda zengin bir babanın kızı Hacer'in Mazlume, Nigar ve Nemide'den farklı olarak yoksul bir kadın olan mürebbiyesi Kerime Hanım'dan okuma-yazmayı öğrendiğini görüyoruz. Her gün düzenli olarak derslerinde Hacer'e yardımcı olan mürebbiye Kerime Hanım'ın nasıl bir eğitim aldığı konusunda romanda bir bilgi yoktur, ama onun iyi bir öğretmen olduğu belirtilir: *"Mürebbiyesine tutkundur; bu, genç bir kızdır ki, kadın olmamayı üstün tutmuş, yoksul, ama namuslu bir aileden yetişerek hayatını öğretmenlikle geçirmeye karar vermiştir “* (Ferdî ve Şürekası: 42). Piyano çalarken parçaları yorumlayan Hacer müziğe karşı yeteneklidir ve bu yetenek tutkuya dönüşmüştür. Hacer'in diğer romanlardaki genç kızlardan farklı olarak okumak yanında yazma denemeleri yaptığını da biliyoruz. İsmail Tayfur'a aşık olduktan sonra duygularını hatıra defterine yazar (Diran 2011: 17-18). Ferdî Efendi bu mavi kaplı hatıra defterden kızının gerçek duygularını öğrenir: *"Bir*

aralık elini uzattı, göğsünün üzerine düşmüş duran defteri aldı. Bu mavi kaplı defter, genç kızın ikinci kalbiydi! İşte iki yıldan beridir ki, artık muhasebe odasına gitmemesi söylenmiş, içeride yapayalnız yaşamağa gerek görmüştü; iki yıldan beri de Hacer, bu defteri edinmiş; düşündüğünü, duyduğunu oraya yazmağa alışmıştı” (Ferdi ve Şürekası: 35).

Halit Ziya'nın "**Mai ve Siyah**" adlı romanı ise sekiz romanı arasında ayrı bir öneme sahiptir. 1896–1897 tarihleri arasında Tevfik Fikret'in başına getirilmiş olduğu Serveti Fünun dergisinde tefrika edilen (Huyugüzel 2004: 60) bu roman aşk ilişkilerinde karakterlerin sevgi anlayışlarının idealleştirme ve sahip olmaya dayalı olduğu (Arsev 2002: 67), hayatın gerçeğinin sosyal psikoloji göz ardı edilmeden verilmeye çalışıldığı (Kolcu 2002: 102), bir eser olarak görülmüştür (Zariç 2016: 3263). "**Mai ve Siyah**" romanında okumaz yazma bilen, piyano çalan, dadısı olan Lamia yanında Ahmet Cemil'in ailesi okula gitmesini çok istese de maddi imkansızlıklardan dolayı okula bile gidemeyen kardeşi İkbâl vardır. Ahmet Cemil ve İkbâl'in babası eğitimi ve eğitimi gerekli gören birisidir. Ahmet Cemil'e hikayeler okur ve anlayacağı şekilde açıklar. İkbâl ise bunları uzaktan dinlemekle yetinir. Sadece ilkokula kadar giden, rüştiyeyi parasızlık yüzünden okuyamayan İkbâl'e babası ders vermez. Nemide'nin okula gitmemesi eşitsizliğe dayanırken İkbâl'in okula gitmeme nedeni farklıdır. Yine de eşitsizliğin tam olarak ortadan kalktığını söyleyemeyiz. Çünkü yine okula giden kız değil erkektir. İkbâl'i annesi ile dikiş dikerken görüyoruz (Diran 2011: 20). Bunların yanında genç kızın ne kitap okuduğu ne de müzik aleti çaldığını ifade edilmektedir: "*...O vakit ne kadar mesut idiler! Her akşam yemekten sonra saatlerce otururlar, babası yazısını yazar; düsturları karıştırır, Ahmet Cemil bir köşeye büzülür, dersine çalışır; valdesi oğluna bir gömlek, yahut kızına esvap dikmekle meşguldür; İkbâl - kız çocuklarını daima valdelerin eteklerine sevk eden bir hisleannesinin yanında mesela babasının eskimiş para kesesine kaim olmak üzere yeni bir kese örer”* (Mai ve Siyah: 45-46).

"**Aşk-ı Memnu**" adlı romanında, Halit Ziya Uşaklıgil İstanbul'da yaşanan bir yasak aşk hadisesini konu edinmiştir. Yazar, Batılı anlamda türünün ilk olgun örneklerinden olan "**Aşk-ı**

Memnu"da merkeze "kişi" unsurunu yerleştirmiştir. Rollerini ile sahneye çıkarılan roman kişilerinin çoğunluğu aile bireyleri, yakın akrabalar ve yalı çalışanlarından oluşmaktadır. Romandaki merkezi kişiler, psikolojileri derinleştirilerek birer karaktere dönüştürülmüştür. Merkezi kişilerin emel, hayal ve arzuları onları başkaları ile veya kendi iç dünyalarında yaşayacakları çatışmalara sürüklemiştir. Endişeler, şüpheler ve korkular bu süreçte karakterlerin tercihlerini etkilemiştir. Yazar, romanda yasak aşk konusunu izleğe dönüştürürken mahalle baskısı, milli ve manevi değerler, sosyal ve siyasal şartlar gibi unsurları söz konusu etmemiştir (Zariç 2017: 150). Halit Ziya'nın "ilk gerçek Türk romancısı" olarak kabul edilmesini sağlayan "*Aşk-ı Memnu*" hem yazarın yapıtları hem de Türk edebiyatı içinde bir başyapıttır (Arslanoğlu 2002: 69). "*Aşk-ı Memnu*" romanında kadın daha da belirgin şekilde ele alınmaya başlanmış ve ön planda tutulmuştur. Romanın genç ve zengin kızı Nihal piyano çalar, kitap okur, mürebbiyesinden ders alır ve yabancı dil bilir. Bunların yanında nakış ve dikiş yapar. Nihal dört yaşına geldiği zaman babası Adnan Bey kızının bir mürebbiyeye ihtiyacı olduğunu görür. Fransa'dan geldiğini söyleyip doğru dürüst Fransızca bilmeyen, yalancılıkla mürebbiye olmak isteyen kişilerden sonra Adnan Bey hiç beklemediği bir anda Matmazel de Courton'la karşılaşır ve çocukları için ideal mürebbiyenin o olduğuna karar verir. Adnan Bey çocukları için gerekli olan eğitim konusunda hassas ve eğitime önem veren bir baba olarak karşımıza çıkar: "*Bugün Alman olduğunu iddia ederken ertesi gün Sofya Yahudilerinden olduğu anlaşılan, geldiği zaman bir İtalyan kocadan dul kalmış görünerek bir hafta sonra hiç tehlül etmediğini ağzından kaçırarak kadar yalancılıkla hatırası sağlam olmayan bu mürebbiyelerden o kadar korkmuştu ki Adnan Bey kızı için başka çareler düşünmeye başlamıştı. Bir tesadüf – İstanbul'da mürebbiyeler için ancak tesadüfe itimat olunabilir Adnan Bey o bulunamayan şeyi buldu. Matmazel de Courton*" (Aşk-ı Memnu: 85).

Hacer'in mürebbiyesi Nerime Hanım'dan sonra gerçek bir mürebbiye olarak Matmazel de Courton karşımıza çıkar (Diran 2011: 21). Derslerini disiplin ve düzen içerisinde veren Matmazel de Courton dersler kesintilere uğrasa bile bir sistem içerisinde Nihal'e imla ve piyano dersleri verir. Nihal derslere karşı ilgisiz görünen fakat

dersin sonunda anlatılanları öğrenmiş olarak dersten çıkan genç bir kızdır: *“Matmzel de Courton en ziyade bundan bizar idi; Nihal’e yarım saat muntazam imla yazdırmaya, piyanosunda temrin yaptırmaya muvaffak olamazdı; dersler daima sektelere uğrayan kırık kırık parçalardan teşekkül ederdi; fakat bir gün, bilinemez nasıl, Nihal, o kazazede, derslerden öğrenmiş olarak çıkardı”* (Aşk-ı Memnu: 92). Matmazel de Courton, Bülent’e ders verirken Nihal’e de uğraşması için daima bir şey bulur. Sabırsız ve uzun süre bir şeyle meşgul olamayan Nihal, Bülent’e ders verilirken piyano çalar, dikiş diker: *“Matmzel de Courton, Bülent’le meşgul olurken Nihal’in piyanosuna, gergefine, dikişine, işlemelerine mukarrerdi; fakat onun yarım saat bir şeyle iştigali mümkün olmadığı için canı ne zaman isterse piyanosundan dikiş takımına, dikiş takımından gergefine geçmesine müsaade olunurdu. İhtiyar kız, bu kelebek için başka bir çare bulamamıştı”* (Aşk-ı Memnu: 98).

Nihal yabancı dil bilen bir genç kızdır. Tercüme ettiği mektuplardan bunu öğreniyoruz. Eğitimini mürebbiyesinden alan Nihal, Türkçe derslerini babasından almaktadır: *“Eylül nihayetlerinde idi. Bir gün sofrada Adnan Bey dedi ki: - Nihal! Matmazel’den haber aldım ki derslerinize çoktan başlamışsınız. Türkçeye ne vakit başlayacağız? Haniya birçok niyetlerimiz vardı ki unutmuş görünüyorsunuz... Nihal’in Türkçesine hemen tamamıyla Adnan Bey çalışmış idi”* (Aşk-ı Memnu: 143). Nihal ile Bülent evde bir okul gibi düzenlenmiş odada derslerini alırlar. Daha sonra Bülent yatılı bir okula gönderilir. Nihal ise evde Matmazel de Courton gidinceye kadar eğitimine devam eder (Diran 2011: 23).

Bihter ve Peyker’e baktığımızda da kültürlü, müzik aleti çalabilen, yabancı dile aşına kadınlarla karşılaşılıyor. Bihter, çeşitli müzik aletleri çalabilir. Udu evde kocasıyla vakit geçirmek düğünde ise eğlenmek için çalar. Eğitimi ise kocası ile eşit olmak için gerek görür. Peyker ise piyano çalmaktadır. Bunun yanında biraz yabancı dil bilen Bihter’in annesi Firdevs Hanım da kültürlü, okuma-yazma bilen ve müzik aleti çalabilen bir kadındır (Diran 2011: 24): *“Firdevs Hanım’ın, hiçbir zaman bir valide takayyütlerini hissetmeyen bu kadının ihmallerine, tesamühlerine rağmen –bu aileye mahsus fitri bir*

bilgiçlikle Bihter de, hemen her şeyden bir parça bilirdi: Mecmuaları karıştırarak, hikayeler okuyacak derecede Türkçe, Beyoğlu dükkânlarında sarf olunacak kadar Fransızca, hatta her vakit Tarabya'dan tedarik olunan hizmetçi kızlardan öğrenilmiş Rumca bilir; piyanoda valsler, kadriller, romanslar çalar; icap ederse gayet vakar ile, his ile okuduğu şarkılara hemen kendi kendine öğrenilmiş uduyla pek güzel refakat ederdi. Tahammül edemeyerek ev sahibesine: "Hemşire! Kanun yok mu? Naciye de takıma girsin." dedi (Aşk-ı Memnu: 47) .... " Bir aralık saz takımı tertip edilmişti. Peyker piyanoda kaldı, Bihter için bir ud buldular, şişman genç" Daireyi kimseye veremem" diyordu, minderde oturan ihtiyar hanım," Firdevs'ime de bir daire bulunuz. O karışmazsa dinleyemem." diye bağıyor, sonra takıma seslenerek "Hiç seni sevmeyeni sevmede lezzet olur mi olur" şarkısının unutulmamasını tembih ediyordu." (Aşk-ı Memnu: 295-296).

"Kırık Hayatlar" romanında Ömer Behiç'in Leyla ve Selma adında iki kızı vardır. Leyla küçük olduğu için eğitim almaz. Selma'ya ise babasının okuma yazma öğrettiğini anlarız. Ömer Behiç, Selma'ya sabırla okuma yazmayı öğretmeye çalışır. Selma, Nemide ve Nihal gibi babasından ders alır. İki genç kızın mürebbiyesi vardır fakat Selma'nın yoktur. Bunu annesinin yaşamasına bağlayabiliriz. Nihal ile Nemide'nin anneleri olmadığı için terbiyelerini mürebbiyelerinden aldığı söylenebilir. Romanda iki kız kardeş Nebile ve Neyyir'in eğitim durumları hakkında net bir bilgi olmamasına karşı mektup yazmalarından okuma yazma bildikleri anlaşılır: *"Ömer Behiç kendisine gelen taziyetnamelerin arasında birden bire onun bir mektubunu buldu. Yalnız bir satır: Sizinle beraber ve sizin için ağlayan... Sonra bu satırın altında küçük, muhteriz ve anlaşılmamak, başka gözlere mahfî kalmak için okunamayacak kadar müphem bir imza, sadece bir:" Neyyir"* (Kırık Hayatlar: 403). Bu eserde kadınların eğitimlerinden bahsedildiyse bile fazla üzerinde durulmamıştır. Sadece Selma'nın babasından ders alır. Daha çok kadınların eğitim durumları üzerinde değil de evlilik süresince yaşadıkları, aldatılmaları ve bunun neticesindeki çaresizlikleri üzerinde durulmuştur (Diran 2011: 24-25).

Halit Ziya son romanı "*Nesli Ahir*"de diğer romanlarına göre eğitim üzerinde daha çok durmuştur. Romanda gerek kadın gerek erkek olsun eğitilmiş ve kültürlü kişiler karşımıza çıkar. "*Aşk-ı Memnu*"daki Nihal'den daha olgun bir genç kız olan Süleyman Nüzhet'in kızı Azra, Nihal'in aldığı eğitime göre daha ileri bir seviyede ve düzenli bir eğitim almıştır (Diran 2011: 25). Piyano çalan, resim yapan, Lectures pour tous gibi yabancı dergilerle romanlar okumaktan hoşlanan Azra, bu özellikleriyle *Aşk-ı Memnu*'daki Nihal'i hatırlatmasına rağmen, onun aksine, yaşına göre olgun ve ne istediğini bilen kuvvetli bir genç kızdır (Kerman 2008: 124). Azra diğer romanlardaki genç kızlardan daha eğitilmiş ve kültürlüdür. Azra bir İngiliz okulu olan High School'a gider. Burada batılı eğitim alır. Okula giden Azra'nın mürebbiyesi yoktur. Okulda İngilizce ve Fransızca öğrenir. İngilizce ve Fransızcasını unutmak istemeyen Azra babasından kitaplar ister. Piyano çalıp, resim yapabilen genç kızın Nemide, Mazlume, Nigar, Nihal, Lamia ve Hacer gibi kitap okuduğunu biliyoruz. Ama aralarında bir fark vardır. O da Azra'nın daha yüksek bir eğitim alması ve yabancı dilde kitaplar okumasıdır. "*Aşk-ı Memnu*"da Nihal de tercüme yapar fakat Azra kadar iyi değildir. Azra, piyano derslerini babasının da, çok sevdiği İrfan'dan alır. İrfan'ı seven genç kıza İrfan'dan dolayı bir müzik tutkusu oluşmuştur: "*Oraya inecekti, babasının kahvaltısını hazırlayacaktı. Sonra... Ve bitmez tükenmez bir kuş civıltısıyla bütün günün silsile-i iştiğalatını tadad ediyordu. Bu hayattan hiç sıkılmıyacaktı. Piyanosu vardı, resim yapacaktı:*

- *Bilsen baba, ne kadar ilerlettim diyordu. ...*

Gittikçe babasına sokularak şimdi eski haliyle, o eski çocuk haliyle ta başını yüzüne yaklaştırıp gözleriyle gözlerinin içine girerek:

- *Bana siz hocalık edersiniz, diyordu"* (*Nesli Ahir*: 67-68)

..... "*Azra'da yalnız, bu ders celselerine başlanalıdan beri, bir ibtilay musiki görünmüş idi. Mutaden piyanosuna o kadar heveskar değil iken bu kış ibtidasından beri günde muntazaman iki saatini dersine hasrediyordu"* (*Nesli Ahir*: 463). Azra, Emirgan'a giderken karşılaştığı ve konuşmalar sonrasında yeğeni Şefik'le evleneceğini öğrendiği Samime'nin okula gitmemesinin yanlış olduğunu söyler. Oradaki kadınların acayip bakışları arasında kızların okula gitmesinin

gerektiğini, onların hakkı olduğunu savunarak bu konulardaki fikirlerini dile getirir (Diran 2011:27-28).

Halid Ziya Uşaklıgil'in Romanlarında Kadın ve Evlilik

Halit Ziya'nın ilk romanı "*Sefile*"de Mihriban Hanım ve İkbal kısa bir süre evli kalırlar. Daha sonra İkbal ve Mazlume İhsan'la henüz evlilik aşamasına gelmemiş bir aşk ilişkisi yaşarlar. Ancak bu ilişkiler hiçbir zaman evlilikle sonuçlanmaz. İkbal'in annesi Mihriban Hanım bir süre nikah kıyılmadan kocasının odalığı olarak yaşamış daha sonra gerçek bir evlilik yapmış ancak sonra kocasını aldatarak başka erkeklerle gayri meşru ilişkiler içine girmiştir. Mihriban Hanım kocası öldükten sonra da kocasından kalan serveti erkeklerle yer. Tüm parasını bitirdikten sonra geçimini fuhuştan sağlar ve kızı İkbal'i de bu yola sürükler. İkbal ancak on beş yaşına kadar dayanır ve bir süre sonra bu hayata o da alışır. Bu hayatından kurtulmak isteyen İkbal'in tek kurtuluş yolu evliliğdir. Evleneceği adamı sevmesi, tanınması onun için önemli değildir. Önemli olan bu hayattan kurtulmasıdır. Bu düşüncelere sahip olan İkbal, Mihriban Hanım'ın bulunduğu adamla evlenmeye karşı çıkmaz. Annesinin yaşadığı hayattan dolayı tüm sevgi ve aşk duygularını kaybeden İkbal sadece hayatının değişeceğine inandığı için evlenir. Evleneceği adamı hiç görmeden evlenmeyi kabul eden İkbal evliliğin önemli bir karar olduğunu anlayamadığını ve pişman olduğunu Mazlume ile konuşmasında dile getirir: "*Lakırdısını hiç kesmeyerek mütalaatını nihayetine kadar dinledim. Benim bir cevaba mukabil sükut ettiğimi görünce sıkılmaya başladı. Sözleri ağızda ezildi, büzüldü. Ettiği teklife bir hitam veremedi, fakat ben muradını anlamıştım. Bu muhterem validenin kızına bir zevc bulunduğunu hissetmiştim.*

- *Evet Mihriban Hanım bana bir zevc bulmuştu. (...)*

- *Nasıl? Size teklif olunan zevci hiç tefekkür etmeksizin kabul mü ettiniz? Hususiyile Mihriban Hanım'ın bulunduğu zevci... İkbal dehşetli bir kahkaha ile gülerek dedi ki: -Evet Mazlume, kabul ettim. Benim indimde bir zevcin hiç bir ehemmiyeti yoktu ki... Bende hissiyat-ı insaniye tedricen mahvolup gitmişti"* (Sefile: 48-49).

Evlilikte eş seçiminin ne kadar önemli olduğunu düşünmeyen İkbal, Ali Efendi'yi görünce hayal kırıklığına uğrar. Kendisinden yaşça büyük, yaşlı ve şişman bir koca ile karşı karşıya kalmıştır.

Kocasının adını sorması ile şaşırır. Evleneceği adamın ona uygun bir genç olmadığını o an anladığını Mazlume'ye söyler. Bu durumdan dolayı uçuruma yuvarlandığını söyleyen İkbal eş seçiminin, evlenilecek eşin tanınmasının bir kadın için ne kadar önemli olduğunu anlar. Kadınlar erkekler gibi eş seçme özgürlüğüne sahip olsaydı İkbal'in hayatı iyi yönde gelişebilecekti. Kadın-erkek eşitliğinin olmadığı bu durumda evliliklerin nasıl kötü sonuçlar doğurduğu da ortadadır. Aslında İkbal annesine karşı çıkacak kadar özgür bir kadındır. Fakat yaşadığı hayattan kurtulmak için başka çaresi olmadığını düşündüğünden annesinin seçtiği eşi kabul eder. İkbal'in kurtuluş olarak gördüğü evlilik felaketle sonuçlanır. İkbal hayal kırıklığını Mazlume'ye şöyle anlatır: “...*Ben aşktan, saadetten mürekkep bir izdivaç görecek; muhabbetimle mali bir kalbin darabat-ı aşkanesi üzerinde hayat sürecek bir kızken karşımda hissiyatına ateh gelmiş bir ihtiyar görüyordum. Genç kızların şiir ve hayalden mürekkep bir alem olmak üzere tasavvur ettikleri taze hayata reside-i hazan olmuş bir zevcin refakatiyle giriyordum*” (Sefile: 50). İkbal düşüncesizce annesinin bulduğu kocayla evlenmeyi kabul ettiği için pişman olsa da içine düştüğü fuhuşla hayatını kazanır. İhsan'la tanışana kadar kocasını aldatarak tek gecelik ilişkiler yaşamaya devam eder. Bu arada yaşlı kocası ölür. İhsan ile yaşadığı şiddetli aşktan dolayı hastalanır ve hekimlerin hava değişimi tavsiye etmesi üzerine yanlarına Mazlume ile Mihriban Hanım'ı da alarak İhsan'la birlikte başka bir evde yaşamaya başlarlar. Ama onun İhsan'la olan gayri meşru ilişkisi elbette ki evlilikle sonuçlanmaz.

İkbal'in hastalığından bunalan İhsan Mazlume'ye karşı ilgi duymaya başlar. Bunun sonucu olarak bir gece Mazlume'ye sahip olur. Bunu anlayan İkbal üzüntüsünden daha çok hastalanır ve ölür. Mazlume ile İhsan hayatlarına kaldıkları yerden devam ederler. Mazlume bu arada muhtemelen okuduğu kitapların etkisiyle kadın haklarının bilincine varır. Bir akşam eve geç geldiği için evde kendisine hesap soran İhsan'a cesaretli bir tutumla şu sözleri söyler: “*Siz her gün dışarıya çıktığınız zaman ben nereye gittiğinizi, nereden geldiğinizi soruyor muyum? Zannım siz hareketinizde ne kadar hür iseniz ben de o kadar serbestim. Siz çıkıyorsunuz, ben de çıkarım. Ben size mani olamam. Siz de benim hareketiমা mümannat edemezsiniz.*”

Siz sarhoş oluyorsunuz, beni azaplar içinde yaşıyorsunuz. Benim mukabele etmeliğime ne mani olabilir? Beynimizde riayet olunacak hukuk-ı zevciyet mi var?” (Sefile: 141). Mazlume'nin İhsan Bey'e karşı haklarını savunması şiddet görmesi ile sonuçlanır: *“Oda İhsan Bey'in nazarında heyet-i umumiyesiyle döndü. Bila-ihhtiyar bir hareket etti. Bunu müteakip Mazlume'nin müthiş bir feryat ettiği işitildi. İhsan Bey genç kızı tokatlamıştı”* (Sefile: 138).

*“Nemide”*de Şevket Bey, on dokuz yaşındaki Naime Hanım'ı görür görmez aşık olur ve onunla evlenir. Naime Hanım'ın yaşının verilmesi ile diğer genç kızlara göre çocuk yaşta evlenmediğini anlarız. Şevket Bey'in kızı Nemide'nin on altı yaşındayken evliliği söz konusu olur. *“Nesl-i Ahir”* romanında çocuk yaşta evliliğe şiddetle karşı çıkılırken Şevket Bey bu konuda fikir beyan etmez. Kızının aşık olduğunu Osman Bey'in sözleriyle anlayan Şevket Bey evliliği şeriat kurallarına bağlı olarak savunur. Ona göre ergenlik yaşına gelmiş bir genç kız bir erkekle aynı evde kalamaz. Nail'i evden uzaklaştırmak yerine Nemide ile evlendirmeyi düşünür. Kızının da Nail'e olan duygularını bildiği için Osman Bey'i evlilik konusunu hem Nail'in annesine hem de Nemide'ye açması için görevlendirmiştir: *“Şevket Bey bu akşamını pek muzdarip bir halde geçirmişti. Vakıf olduğu hal bir kemirici kurt gibi tırmalıyordu. Nemide'nin ne kadar derinden vurulduğunu, bu aşkın zavallı kızın çocukluğundan beri başladığını anlamıştı. Bir aralık Şevket Bey, Nail'e, bazı sebeplerden dolayı Kanlıca'ya gelmemesini rica etmeyi tasavvur etti. Hatta bunu muhik göstermek üzere bir mazeret de vardı. Nemide'nin, Nail'den mahremiyeti iktiza ediyordu”* (Nemide: 101). Nemide nişan olduktan sonra Nahit'le evlilikte eş seçme ve eşlere zaman verilmesi konusunda konuşur. Bu konuşmada Nahit evlilikte eşi tanımanın önemli olduğunu söylerken bir yandan da bir kadın olarak Nemide'yi şanslı bulur. Çünkü her genç kız eşini tanıma ve seçme hakkına sahip değildir, kendi kararlarını veremezler, onlar için alınan kararlara uymak zorundadırlar. Nahit, evlilik için eşi tanımak yanında sevip sevilmenin gerekliliğini de savunur. Aracı konularak evliliklerin gerçekleştirilmesine de karşı çıkan genç kız, diğer kadınlar gibi kendisini erkeklerin gözünde bir av gibi görmektedir.

Nahit anne ve babasının olmayışından dolayı bu kadere razı olmak zorunda olduğunu belirtirken son umudunu da Nemide'nin aldığını genç kıza söyler. Bu arada Nail Nahit'in de kendisini sevdiğini fark eder. Nahit'in Nail'le buluştuğunu gören Nemide aradan çekilme kararı alır ve bunu babasına söyler. Nemide Nail'i seviyordu fakat Nail'den istediği kadar ilgi bulamadığı için Nahit ile Nail'in arasından çekilmeliydi. Bu kararını babasına açıklayan genç kız babasına kendi adına karar aldığı ve ona zaman tanımayıp hemen nişanı yaptığı için isyan eder. "*Sefile*" romanındaki olayın aksine Nemide kendini ezdirmeden evlilik kararında söz sahibi olması gerektiğini savunur ve babasına duygularını korkusuzca açıklar (Diran 2011: 36 - 38).

"*Bir Ölünün Defteri*" romanında Nigar'ın annesi Şevket Bey gibi kızının mutluluğunu ister ve bunun için Nigar'a yeğeni Vecdi'yi eş olarak görür. Nigar'ın Vecdi'yi sevmediğini bilir, ama buna önem vermez. Şevket Bey kızının Nail'i sevdiğini bildiği için bu kararı alır. Fakat Nigar'ın annesi Nigar'ın Vecdi'yi sevmediğini bilmektedir. Nigar'ın annesi Vecdi'ye evlilik konusunu Şevket Bey'in aksine aracı koymadan söyler. İlk başlarda böyle bir evliliğin olamayacağını düşünen Vecdi, Nigar'a aşık olur. Bunun yanında Nigar'ın evlenmek için küçük bir çocuk olduğunu ve evlilik için erken olduğunu düşünmektedir. Evlilik için erken olmanın yanında önemli olan noktanın Nigar'ın evlenmek isteyip istemediğidir. Nigar'a söz hakkı verilmesi önemlidir. Vecdi, Nigar'ın rızasını aldıktan sonra Hüsam'a, halasından Nigar'ı ister. Nemide gibi sevdiği halde aradan çekilen ve Nigar'ın sevmediğini söyleyen Vecdi acı çeker. Fakat Nigar için buna katlanır. Nigar'ın annesi Vecdi'yi umutlandırdığı için pişmandır. Biraz olsun içini rahatlatmak isteyen kadın Nigar'ın evliliği için kararı Vecdi'ye bırakmıştır. Vecdi de bu kararın Nigar'a ait olduğunu düşünerek Nigar'a isteyip istemediğini sorar ve istediğini öğrendikten sonra Nigar ile Hüsam evlenir (Diran 2011: 38-39).

Halit Ziya'nın bir diğer romanı "*Ferdi ve Şürekası*"nda evlilik konusundaki isteği hemen yerine getirilen bir genç kızla karşılaşmaktayız. Hacer'e söz hakkı verilirken İsmail Tayfur alınan karara fazla itiraz etmeden uymuştur. Burada Hacer'e verilen haklar üzerinde duracağız. Hacer, annesiz büyümüş bir kızdır. Babası Ferdi

Efendi ile arasında sınır yoktur. Baba kız olmaktan çok arkadaş gibidirler. Fakat Hacer İsmail Tayfur'a karşı olan duygularını babasından gizler, söyleyemez. Ferdi Efendi kızının duygularını günlüğünden öğrenir. Kızının aşık olduğunu anlayan Ferdi Efendi bu durumu açık görüşlülükle karşılar. Her konuda kızıyla rahatça konuşan Ferdi Efendi Hacer'in duygularını saklamasına gücendir. Hacer ise böyle konuların anne ile konuşulabildiğini düşündüğü için babası ile konuşmamıştır.

Ferdi Efendi verdiği sözü tutmak için ilk önce İsmail Tayfur'u ortak yapar. Hacer babasının yaptıklarıyla İsmail Tayfur'u elde ettiğini düşünür. Hacer'in evinde hizmetçilerin bile her şeyden haberi varken İsmail Tayfur'un olanlardan haberi yoktur. İsmail Tayfur her şeyi anladıktan sonra annesine karşı koyamaz. Maddi açıdan da rahat bir hayat yaşamak için bu durumu kabullenir. İsmail Tayfur Saniha'yı, Saniha da İsmail Tayfur'u sevmektedir. Fakat Saniha İsmail Tayfur'un daha rahat bir hayat yaşaması arzusuyla fedakarlık eder ve bu evliliğe karşı çıkmayarak aradan çekilir. Hacer ile İsmail Tayfur evlendikten sonra mutlu olamaz. Hacer, Saniha ile İsmail Tayfur'un birbirlerini sevdiğini öğrendikten sonra evi yakar ve ölür. İsmail Tayfur ise aklını yitirir. Saniha ise İsmail Tayfur'un bakımını üstlenir. Romanda bir yanda şımarık, her istedi babası tarafından yapılan Hacer diğer yanda fakir ve olanlara boyun eğen Saniha vardır (Diran 2011: 40- 42).

Romanda Hacer çabuk sinirlenip iradesini kaybedebilen bir kişiliğe sahip olarak çizilmiştir. Ele aldığı kahramanlarının şahsiyetleri ile yetiştikleri ortam arasında sağlam ilişkiler kuran Halit Ziya, onu şımarıklığıyla ön plana çıkarır (Kurt 2014: 95). On iki yaşından beri aşık olduğu İsmail Tayfur ile evlenen genç kız, düğün gecesinde hayal kırıklığına uğrar: "*Hacer, şimdi ayaklarının altında bir cihanın inkıraz ettiğini hissediyor, piş-i nigah-ı hayalatını taltif eden afak-ı ümidin yırtılarak bir deycuristan-ı mahuf açtığını görüyordu*" (Ferdi ve Şürekası: 227). Hacer'e eş seçme konusunda özgürlük tanınmıştır. Sevdiği adamla evlenir, fakat mutlu olamaz, çünkü sevdiği adamın bir başkasına aşık olduğunu öğrenir ve evi ateşe verir. Hacer'e eğitim konusunda da özgürlük tanınmıştır, eğitimi mürebbiyesinden alır.

"*Mai ve Siyah*" romanında Ahmet Cemil kız kardeşinin evleneceği kişiyi sevmesi ve tanınması gerektiğini ve bunun onun hakkı

olduğunu düşünemez, sadece evlenmek isteyip istemediği sorulan İkbâl Vehbi Bey’le evlendirilir: “...*Vehbi Bey’i tanıdıklarından, kalem arkadaşlarından sormuşlardı, herkesten pek iyi teminat alındı. En son defa olarak bir gün Ahmet Cemil kardeşinin reyine müracaat etti, İkbâl gözlerini indirdi, sukut etti, razı oluyordu*” (Mai ve Siyah: 188). İkbâl Vehbi ile evlendikten sonra mutlu olamaz. Kocasından küçümsenen, şiddete maruz kalan genç kızın mutsuzluğunu farkına varan Sabiha Hanım sessiz kalmayı tercih eder. Sabiha Hanım kadınların evlilik içerisinde maruz kaldıkları eziyetlere boyun eğerek boşanmaktan korkan kadınlardan olduğu için kızının mutsuzluğuna sessiz kalmıştır. Vehbi ile İkbâl arasındaki tartışma sonucunda Vehbi Bey İkbâl’e vurur. Tüm bunlara şahit olan Ahmet Cemil’i ise annesi sakinleştirmeye çalışır (Diran 2011: 42-44). Kocasının kendisini dövmesinden sonra çocuğunu düşüren İkbâl kurtarılamaz ve ölür: “*Zaten sizin içinize düşeliden beri ne olduğumu anladım, daha ilk günü bırakıp kaçmalydım. Çekil, çekil yanımdan diyorum, yoksa fena ederim... O vakit bir vücudun yukarıdaki odada düştüğü duyuldu. Ahmet Cemil şimdi annesini kapıya kadar sürüklüyor, kurtulmak isteyerek hiddetinden boğulan sesle: “Bırak, anne, bırak..” diyordu*” (Mai ve Siyah: 330-331).

"*Mai ve Siyah*" romanında kocasının yaptıklarına çaresizce göz yuman diğer bir kadın da Raci’nin karısıdır. Raci Ahmet Cemil’le aynı matbaada çalışan karısı ve çocuğuna bakmayan, üstelik karısını aldatan alkolik bir adamdır. Çaresizlikten ne yapacağını bilemeyen kadın bir gün boynu bükük kocasını bulmak için matbaaya gider. Kocasından hiçbir maddi destek almadan hayatını oğluyla birlikte sürdürmeye çalışan kadın son çare olarak matbaadakilerden yardım ister. Ahmet Şevki Efendi, Raci’nin karısının kocasına bağımlı olduğundan ve kadın olarak hiçbir hakkının olmadığından bahseder. Bunun yanında Raci’nin karısı gibi aile zoruyla üstelik çocuk yaşta evlendirilen kadınların haklarının nasıl yok sayıldığını şu sözlerle ifade eder: “...*Kim bilir, şu genç kadın kimin, hangi baba ile hangi ananın nazlı bir kızıdır? Pek küçük iken evlenmiş olacak, çocuğundan öyle anlaşılıyor. Belki on beş on altı yaşında... Tutmuşlar bilmediği bir adama verivermişler, “Senin her şeyin işte bu adamdır.” demişler. Sonra ana baba ortadan kalkmış, dünyada bu adamdan başka kimse*

kalmamış. Evet, böyle bir herif bilirim ki karısı ağladıkça onu döverdi. İnsan ilk önce karısını döven erkeklerden bahsolunduğunu işitince: “Kim bilir? Karı nasıl dayağa müstahaktır “. demek ister.. Evet, efendi için için, sonra: “Evde bakkaldan veresiye peynir ekmek alırlar” diye gitsin cebindeki parayı bir murdar aşüfteye versin” (Mai ve Siyah: 107-108).

Raci'nin yaptıklarına sessiz kalan karısı, oğlu için demiryolu senedi almıştır. Kocasının bunları da istemesi üzerine ona karşı çıkar. Karısı kağıtları vermeyince karısını döven Raci evi de terk eder. Kadın evine bakabilmek için dikiş dikmeye başlar. Tüm olanlara rağmen Raci hasta olduktan sonra yanında olan yine karısıdır. Kocasının tüm yaptıklarına rağmen onu affeden kadının bu davranışı Ahmet Cemil, Ali Şekip ve Ahmet Şevki Efendi tarafından şaşkınlıkla karşılanır. Ancak belki de kadın kendini buna mecbur hissetmiştir, çünkü kadınlar çaresiz olduğu için kendilerine sığınacak bir yer arar (Diran 2011: 46-47).

"Aşk-ı Memnu" romanında Firdevs Hanım'ın evliliğinde, kadın olarak söz hakkına kocasından fazla sahip olduğunu görüyoruz. Firdevs Hanım kendisinin hayatını çocuk büyütmeyle geçiremeyeceğini her zaman kocasının yüzüne vurur ve sürekli kocasını aşağılar: *"Firdevs Hanım tamamıyla serbest idi, hatta denebilir ki bu kadın izdivaç münasebetlerinde vazifeleri değiştirmiş, kocalık sıfatını kendisine alıkoymuş idi. Bir hafta içinde zevcini Melih Bey takımından yapmış idi. (...) Ömrüm sana çocuk yetiştirmekle mi geçecek' cümlesi en beklenmeyen zamanlarda kocasının yüzüne vurulacak bir kamçı idi"* (Aşk-ı Memnu: 26-27). Büyük kızı Peyker evlenmek istediği zaman Firdevs Hanım buna karşı çıkmıştır. Peyker'in aşk evliliği yapmasının hata olacağını düşünmüştür. Annesinin karşı çıkışlarına boyun eğmeyen Peyker kendi istekleri ve seçimi doğrultusunda Nihat Bey'le evlenmiştir. Peyker'in evlilik hayatı mutlu bir şekilde geçer (Diran 2011: 48). Peyker'den sonra küçük kızı Bihter'in evliliğine de karşı çıkan Firdevs Hanım yine aynı tepki ile karşı karşıya kalır. Adnan Bey'in kendisini isteyeceğini düşünürken kızını istemesi onun için büyük hayal kırıklığı olur. Firdevs Hanım'a göre Bihter Adnan Bey'le evlenmemelidir. Çünkü Bihter genç bir kadın, Adnan Bey ise ondan yaşça büyük ve çocukları

olan bir adamdır. Bihter Firdevs Hanım'ın fikirleri kulak vermeyerek Adnan Bey'e bu konunun sadece kendini ilgilendirdiğini söyler. Burada evlilik kararında önemli olanın eşlerin arzusu olması gerektiği vurgulanmıştır. Bunun yanı sıra kadınların eş seçme haklarının olduğunu ve karar verecek olanın evlenecek olan kişiler olması gerektiği de anlatılmak istenmiştir: *“Firdevs Hanım, Peyker'in evliliğine aşk evliliği olduğu için, Bihter'in evliliğine ise Adnan Bey'in uygun bir eş olmadığını düşündüğü için karşı çıkmıştır: Birden zihninde Adnan Bey'in aleyhine bağırarak takım takım sualler ayaklandı: Utanmıyor mu? Ellisini geçkin herif! Henüz bir çocukla izdivaca talip olsun! Hiç olmazsa yaşlarda mutedil bir nispet gözetmek lazım değil mi? (...) Bihter gülümsedi, yüzünde şimdi pembe bir tabaka dalgalanıyordu; nazarında bir istihsar tebessümüyle eniştesine baktı. Bu nazar: „Sahih! Verdiğiniz haber doğru mu? Eğer öyle ise anneme bakmayınız; bilirsiniz a, bu bana ait bir mesele...’ demek istiyordu”* (Aşk-1 Memnu: 40). Firdevs Hanım'ın Bihter'in evliliğini istememesi karşısında Bihter annesine evlilikle ilgili düşüncelerini açıkça söyler. Bihter evlilik kararını kendisi verebileceği gibi eşini de seçme hakkının kendisine ait olduğunu söyler. Bihter, namuslu bir kadın olarak yaşamak ve annesine benzememek ile kadınlık duyguları arasında ciddi bir çatışma yaşar (Çetişli 2000: 95). Ruh dünyasında kocasına ihanet etmek tehlikesi gittikçe kuvvetlenen Bihter, bundan kurtulmak için daima mücadele halindedir: *“Kocasına hıyanet etmek için mi evlenmişti? Bu sual müthiş bir istihza ile kulaklarında ihtizaz ediyordu ve beynini uyuşturan, kulaklarını dolduran bir uğultu arasında hep o davet eden tebessümüyle karşısında, uzak, müphem, gölgelere boğulmuş hayali çağırıyor, bütün varlığını ona vermek istiyordu”* (Aşk-1 Memnu: 219). Çok yönlü ve derin ihtiraslarla dolu bir karakter olarak çizilen Bihter, Behlül ile yaşadığı ilk yakınlaşmadan sonra birden kendisinin kirlenmiş ve arzularına yenik düşmüş olduğunun farkına varır: *“Artık bedbaht, bedbahtlığına acınacak bir kadın değil, bir daha silinemeyecek bir leke ile televvüs etmiş, sefil, murdar bir mahluk idi. Nihayet işte şimdi büsbütün Firdevs Hanım'ın kızı olmuş idi. Bunu kendi kendisine söylüyor ve kendisinden öğrenilecek bir vücuttan kaçarcasına kaçmak istiyordu”* (Aşk-1 Memnu: 255). Başlangıçta tamamen maddi

kazanımlar elde etmek ve annesinden uzaklaşmak için kendisinden yaşça büyük birisiyle evlenen genç kadın, yasak aşkı Behlül' ün üç günlüğüne yalından ayrılıp Beyoğlu'ndaki hovarda hayatına geri dönmesiyle yalnız kalınca kendisini hesaba çeker (Kurt 2014: 133-134). *"Bu izdivaç ona genç kızlık emellerini vermiş, fakat kadınlığını aç bırakmış idi. Tamamıyla aldandığına, bedbaht bir kadın olduğuna çoktan karar vermiş idi. Sonra hayatının ufkunda bir saadet leması belirmiş idi, bütün ruhuyla kendisini ona vermiş idi; bu zayıf ziyayı söndürebilecek hiçbir kuvvetin vücudunu düşünmemiş idi. [...]"* (Aşk-1 Memnu: 374). Yaradılışının önüne geçemeyen, annesinin ve sosyal çevresinin kendisine hazırladığı sonu yaşamakla yükümlü bir kimliği ortaya koyan Bihter, geçmişinin ona sunduğu hayatı yaşamak zorunda kalmış bir mahkûm konumuna gelmiştir (Argunşah 2006: 83). Bihter evliliğinde maddi çıkarlarını ön planda tutan bir kadındır. Bunun yanı sıra kendinden yaşça büyük bir adamla iyi bir hayat yaşama arzusuyla evlenmiştir. Kendi arzusu ile evlenen genç kadın mutluluğu yakalayamamıştır. Genç bir kadın olarak arzularına yenilen ve kocasında aradığı aşkı bulamayan Bihter kocasının yeğeni Behlül'e aşık olur. Bihter kadın olarak eş seçme kararını kullanmasına rağmen maddi hırsları ve inadı yüzünden kendine uygun birisini seçememiş ve evliliğinde mutluluğu yakalayamamıştır. Buradan da anlaşılacağı üzere eşlerin arzusu yanında birbirlerini de sevmeleri evliliklerde önemli bir konudur. Bihter sevgi ihtiyacını göz ardı ettiği için evliliğinde mutlu olamaz.

"Aşk-1 Memnu" romanında Nihal'in evlilik konusundaki fikirleri *"Nemide"* romanındaki Nahit'e benzemektedir. Evlenmek için sevmek gerektiğini savunan Nihal, Behlül ile konuşurken düşüncelerini şöyle dile getirir: *"Nihal tereddütsüz cevap verdi: Çünkü, çünkü evlenmek için sevmek lazım değil mi? Bunu herkes söylüyor, demin siz de tasdik ediyor gibiydiniz. Şu halde madem ki ben sizi sevmiyorum"* (Aşk-1 Memnu: 417). Firdevs Hanım, Bihter ile Behlül'ü uzaklaştırmak için Nihal ile Behlül'ü yakınlaştırmaya çalışır ve başarılı olur. Nişanlı şakalarından sonra konu ciddileşir. Sonuçta Behlül Nihal ile evlenmek ister. Nihal ise ilk önceleri çekingen davranır. Bir şakalaşma ile ortaya çıkan evlilik konusu ciddileşince Behlül Adnan Bey'le konuşur ve Nihal ile evlenebilmek için izin ister. Adnan Bey olumlu cevap verir,

fakat asıl kararın kızına ait olduğunu söyler. Adnan Bey kızı ile karşı karşıya gelip konuşmamıştır. Nihal ise her şeyi babasına anlatmış ve araya aracı konulmamıştır. *"Aşk-ı Memnu"* romanına genel olarak baktığımız zaman kadınların eş seçme, evlilik kararı konularında ezilmediğini ve hakkını aradığını görüyoruz. Kadının mal gibi satılması da romanda küçük bir kız olmasına rağmen Nihal tarafından eleştirilmiştir (Diran 2011: 50-51).

Eş seçme, evlilik kararı, kadının kocası karşısındaki çaresizliği, şiddet görmesi gibi konular *"Mai ve Siyah"* romanında daha çok karşımıza çıkar. Roman kahramanı Ömer Behiç Vedide ile evleneceği zaman Vedide'nin babası ile konuşulmuş ve Mansur Bey kararı kızına bırakmıştır. Bunun karşısında babasıyla yakınlığı sınırlı olan Vedide susmayı tercih etmiştir. Söz hakkı verilmesine rağmen konuşup fikrini söylemeyen Vedide'nin susması evliliği kabul ettiği anlamına gelmektedir. *"Mai ve Siyah"* romanında da İkbâl söz hakkını susarak kullanmıştır. Ömer Behiç ile Vedide'nin mutlu bir evlilikleri varken aralarına Neyyir'in girmesi ile bu mutlulukları geride kalmıştır. Yazar, Vedide'deki fiziksel değişiklikleri o kadar başarılı bir şekilde verir ki bu tasvirlerden sonra Ömer Behiç'in Neyyir gibi genç ve fiziksel özellikleri bakımından çok güzel bir kıza neden tutulduğunu anlamak kolaylaşır. Vedide'de Neyyir'in sahip olduğu gençlik, güzel bir vücut, rahatlık ve cilve yoktur. Fiziksel üstünlükler Ömer Behiç'i Neyyir'e yönlendirir. Dış görünüşü nedeniyle kocasının yanında hep bir aşağılık duygusuna kapılan genç kadın, gerçek kişiliğini küçük kıızı Leyla'nın ölmek üzere olduğu dönemde gösterir. Burada Vedide çok güçlü, kızının iyileşmesi için insanüstü çaba harcayan bir annedir (Mumcu 2018: 103). Romanda bir kadınla neden evlendiğini ve kadının ne kadar önemsiz olduğunu Andelip Bacı'nın kocasından duyuyoruz. Kocasını, Andelip Bacı'nın çocuğu olmuyor diye üstüne kuma getirmiştir. Ona göre, kadınlar sadece erkeklerin soylarını devam ettirmek için gereklidir: *"Ben sana bir şey söyleyeyim mi? demişti; ben asıl zürriyet için evlendim. Senin çocuk doğuracağın yok. Ya bırakırsın üstüne evlenirim yahut..."* (Kırık Hayatlar: 52). Kocasının üzerine kuma getirmesinden sonra kocasından ayrılan Andelip Bacı tekrar koca bulmak için Fakihe Hoca'ya kalan çeyizini yedirmiştir. Evde kalmış kızlara ve dullara koca bulan biri olarak

tanıdığımız Fakihe Hoca aracılığıyla kızların mal gibi görücüye çıkarılması "*Aşk-ı Memnu*" romanında olduğu gibi burada da eleştirilmiştir (Diran 2011: 53-54).

"*Kırık Hayatlar*" romanında Ferruh ve Şekure'nin evliliğinde ailelerin kararları ön plana çıkar. Ferruh, Refet adında bir kadına aşık olur. Ailesi bu kadını istemez ve oğullarına Şekure'yi isterler. Ferruh evlenmesine rağmen Refet'le görüşmeye devam eder. Karısı bunu öğrendiği zaman hastalanır. Burada yine evlilikte eşlerin arzularının önemli olduğunu gördük. Ferruh'u kurtarmak için Şekure kullanılmış ve genç kızın hayatı düşünülmemiştir. "*Kırık Hayatlar*" romanında Ömer Behiç, kadınların haklarının hiçe sayılmasını, kız erkek demeden çocukların erken yaşta evlendirilmesine bağlar. Henüz evliliğin ne olduğunu bile bilmeyen çocuklar, karısına, kocasına, çocuğuna bakma sorumluluğunu alır (Diran 2011: 55-56).

"*Nesli Ahir*"de bir aydın olarak devrin sosyal durumunu değerlendiren Süleyman Nüzhet, kız kardeşinin de içinde bulunduğu şartlardan yola çıkarak toplumun evlilik kurumuna yüzeysel bakışından, özellikle geleneklere körü körüne bağlanan yığınlardan nefret eder. Süleyman Nüzhet'in kız kardeşi Samiye Hanım, otuz yıldır Affan Bey ile evlidir. Kocasını çocuklarına yanlış terbiye vermektedir ve bu yüzden onlar da sorumsuz bir şekilde büyürler (Kurt 2014: 190). Azra'nın yerliliğinin bir başka göstergesi de evliliğe bakışıdır. O, Mücella ve Seniye gibi Paris'e kaçıp nikahsız birleşmelere özenmez (Yaşar 2012: 1136). Yazar, Azra'nın bu iki genç kıza özenmemesi için yaşadıkları kötü sonu sık sık hatırlatır: "*Seniye, o hasta kız, bu adama kısa bir süre için bir parça Şiir ve hulya dünyası yaşattıktan sonra sonunda onu yormuş olacaktı. Mücella kocasıyla, o Slav soylusu ile Avrupa'nın çeşitli su kentlerinde dolaşarak sonunda dehşetli bir rezaletle bu serüvene son vermişti*" (Nesli Ahir: 377).

Sonuç

Halit Ziya Uşaklıgil, Türk edebiyatında teknik bakımdan başarılı ilk romanları yazmıştır. Yazar Servet-i Fünun Edebiyatı'nın nesir ustasıdır. Romanlarıyla büyük ün kazanmıştır. Servet-i Fünun dergisinde tefrika edilen "*Mai ve Siyah*" ve "*Aşk-ı Memnu*"

romanlarıyla tanınmış ve halk tarafından benimsenmiştir. Halit Ziya'nın romanlarında hiçbir olay, yer, mekan ve karakter tesadüfen yaratılmıştır. Eserde bunların hepsi birbirini tamamlar. Önemsiz gibi görünen en küçük bir detayın bile olayları sonuca götürmede büyük rolü vardır. Bir betimleme ustası olan Halit Ziya Uşaklıgil romanlarında kadın karakterlerinin iç dünyasını, yaşadıkları çevre ve olayları, sosyal statüsünü ve bu statünün onlara sunduğu imkanlar ve imkansızlıkları ayrıntılı bir şekilde betimleyerek okuyucularının hayranlığını kazanmıştır. Halit Ziya'nın gözünde her kadın önce bir insandır ve her insan gibi içinde iyiliği ve kötülüğü, sevgiyi ve nefreti, dostluğu ve düşmanlığı içinde barındır. Yazar kadınların bu özelliklerini romanlarında olduğu gibi yansıtır. Bunun yanında, kadınların gelişme gösterdiği ve bazı haklara sahip olmaya başladığı dönemin izleri ve şartları, maruz kaldıkları zorluklar ve haksızlıklar Uşaklıgil tarafından ustaca tasvir edilmiştir.

Halit Ziya, yazdığı ilk roman "*Sefile*"den başlayarak son romanı "*Nesl-i Ahir*"e kadar kadın ve genç kızların eğitimi konusunu gitgide daha çok vurgu yaparak işlediği göze çarpmaktadır. Genç kızlara baktığımız zaman Mazlume, kitap okuyarak fikir sahibi olur. Nemide, Nigar, Hacer, Lamia okula gitmeden gerek eve çağrılan hocalardan gerekse mürebbiyelerinden ders alırlar. Ahmet Cemil'in kardeşi İkbâl ise ilkokula gider ve maddi imkansızlıklardan dolayı daha yüksek bir okula devam edemez. Romanlarında sistemli eğitimi vurgulayan Halit Ziya Nihal'le Azra'nın haberini verir gibidir. Azra bu genç kızlar içerisinde en ideali ve en kültürlüsüdür. Bu da sistemli bir öğrenim görmesinden kaynaklanmaktadır. Genç kızlar yanında kadınların da kültürlü olduğu görülmektedir. Romanlara genel olarak baktığımız zaman maddi durumu iyi olan ailelerinin kız çocukları eğitim almaktadır. Maddi imkansızlık yanında anne ve babaların kız çocuklarının eğitim almaları hakkındaki düşünceleri de bunda etkili olduğunu söyleyebiliriz. Çocuklarına eğitim vermek için zengin aileler, mürebbiyeler, hocalar tutmuştur. Batılılaşmanın bir sonucu olarak karşımıza çıkan bu durumu Halit Ziya okulda eğitimi savunarak romanlarında yansıtmıştır. Halit Ziya'nın romanı evlilik ve karı-koca ilişkileri açısından baktığımız zaman annenin kızına koca bulması, eşi

tanımadan evlenme sonucunda ortaya çıkan mutsuzluk ve kadının özgürlüğü gibi hususlar ele alınmıştır.

Kaynakça

Ağca 2008: Ağca, İmran. Halit Ziya Uşaklıgil'in Romanlarında Yapı Tema, Doktora Tezi, Gazi Üniversitesi, Ankara, 2008

Aksoy 2004: Aksoy, Elif Süreyya. Aşk-ı Memnu'da Cennet İmgeleri, yüksek lisans tezi, Bilkent Üniversitesi, Ankara, 2004, (s.s. 1- 83)

Akyüz 1995: Akyüz, Kenan. Modern Türk Edebiyatının Ana Çizgileri 1860-1923, İnkılap Yayınevi, İstanbul, 1995

Argunşah 2006: Argunşah, Hülya. Tanzimat'tan II. Meşrutiyet'e Türk Romanı, Türkiye Araştırmaları Literatür Dergisi, Bilim Sanat Vakfı Yayınları, İstanbul, 2006,

Arslanoğlu 2002: Arslanoğlu, Arsev Aysen. Halid Ziya Uşaklıgil'in Romanlarında Aşk ve Nesne İlişkileri, Türk Edebiyatı Disiplininde Master Derecesi Kazanma Yükümlülüklerinin Bir Parçası, Bilkent Üniversitesi, Ankara, 2002, (s.s. I-V, 1-77),

Çetişli 2000: Çetişli, İsmail. Halit Ziya Uşaklıgil, Şule Yayınları: İstanbul, 2000

Diran 2011: Diran, Zümray. Halid Ziya Uşaklıgil'in Romanlarında Kadın Hakları, Yüksek Lisans Tezi, Doğu Akdeniz Üniversitesi, Kuzey Kıbrıs, 2011, (s.s. I-VIII, 1-94).

Enginün 2012: Enginün, İnci. Cumhuriyet Dönemi Türk Edebiyatı, Dergah Yayınları, İstanbul, 2012.

Evin 2004: Evin, Ahmet. Türk Romanının Kökenleri ve Gelişimi, Agorakitaplığı, İstanbul, 2004.

Finn 1984: Finn, Robert. Türk Romanı (İlk Dönem 1872-1900). Çev. Tomris Uyar. Bilgi Yayınevi, İstanbul, 1984.

Göde: Göde, Hatice Nur. Halit Ziya'nın Sefile ve Nemide Romanlarında "Sindrella Kompleksi", *International Journal of Humanities and Education*, Erciyes Üniversitesi, Öğrenci Sempozyumu'nda sunulmuş bildiridir. (s.s. 398-417).

Gürbilek 2010: Gürbilek, Nurdan. Kör Ayna Kayıp Şark, Edebiyat ve Endişe. Metis Yayınları, İstanbul, 2010.

Huyugüzel 1995, Huyugüzel, Ömer Faruk, Halit Ziya Uşaklıgil, Hayatı, eserleri, Eserlerinden Seçmeler, Milli Eğitim Bakanlığı Yayınları, Ankara, 1995.

Huyugüzel 2010: Huyugüzel, Ömer Faruk. Halit Ziya Uşaklıgil, Akçağ Yayınları, Ankara, 2010.

Huyugüzel, 2004: Huyugüzel, Ömer Faruk. Halit Ziya Uşaklıgil, Akçağ yayınları, 2004.

Hüküm: Halit Ziya'nın Bir Ölünün Defteri Romanında Yazma Stratejileri, 7 Aralık Üniversitesi, Kilis, (s.s. 1-3).

Kabaklı 2008: Kabaklı, Ahmet. Türk Edebiyatı, Cilt 1, Türk Edebiyatı Vakfı Yayınları, İstanbul, 2008.

Kabaklı 2008: Kabaklı Ahmet, Türk Edebiyatı, Cilt 3, Türk Edebiyatı Vakfı Yayınları, İstanbul, 2008.

Kayabaşı 2017: Kayabaşı, Özlem. Aşk-ı Memnu Romanı Psikianalitik Bir Çözümleme Denemesi, International Journal of Social Science Doi, 2017, (s.s. 371-385).

Kerman 1995: Kerman, Zeynep. Halit Ziya Uşaklıgil'in Romanlarında Batılı Yaşayış Tarzı ile İlgili Unsurlar, Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu Atatürk Kültür Merkezi Yayını, Ankara, 1995.

Kerman 1998: Zkerman, eynep. "Halid Ziya'nın Romanlarında Çocuk ve Çocuk Terbiyesi" Yeni Türk Edebiyatı İncelemeleri, Akçağ Yayınları, Ankara, 1998.

Kerman 2008: Kerman, Zeynep. Uşaklıgil'in Romanlarında Batılı Yaşayış, Dergah Yayınları, İstanbul, 2008.

Kolcu 2005: Kolcu, Ali İhsan. Servet-i Fünun Edebiyatı, Salkımsöğüt Yayınları, Erzurum, 2005.

Kurt 2014: Kurt, Ömer. Halid Ziya Uşaklıgil'in Romanlarındaki Şahısların Antagonist Davranışları, Yüksek Lisans Tezi, Adnan Menderes Üniversitesi, Aydın, 2014, (s.s. I-VIII, 1-233).

Kuşçu 2017: Kuşçu, Nuray Küçüler. Halid Ziya Uşaklıgil'in Hikaye Başlıklı Eserinde Gerçekeilik, *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, Cilt: 10 Sayı: 52, 2017 (s.s. 191-198).

Moran 2002: Moran, Berna. Türk Romanına Eleştirel Bir Bakış 1. İstanbul: İletişim Yayınları, 2002.

Moran 2011: Moran, Berna. Türk Romanına Eleştirel Bir Bakış, C. I, İletişim Yayınları: İstanbul, 2011.

Mumcu 2018: Mumcu, Yasemin. Halit Ziya Uşaklıgil'in Romanlarında Fizyoloji-Psikoloji İlişkisi, *Erzurum, ETÜ Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, III/7 (Özel Sayı), Araştırma makalesi 2018 (s.s. 94-111).

Naci 2012: Naci, Fethi. Yüz Yılın 100 Türk Romanı, Türkiye İş Bankası Yayınları, İstanbul, 2012.

Önertoy 1995: Önertoy, Olcay. Halit Ziya Uşaklıgil Romancılığı ve Romanımızdaki Yeri, T.C. Kültür Bakanlığı Yayınları: Ankara, 1995.

Özer 2004: Elif Emine Özer. Halit Ziya Uşaklıgil, 2004, (54-64).

Özön 1985: Özön, Mustafa Nihat. Türkçede Roman, İletişim Yayınları, İstanbul, 1985.

Salman 2009: Salman, Ebru. Uşaklıgil ve Atılğan'ın Romanlarında Ensest Motifleri, Yüksek Lisans Derecesi Kazanma Yükümlülüklerinin Parçasıdır, 2009, (s.s. I-IV, 1-103).

Sançar 1958: Sançar, Nejdet. Halit Ziya Uşaklıgil'in Eserleri ve Eserlerinin Çeşitli Basımları, 1958, (s.s.36-47).

Tanpınar 1977: Tanpınar, Ahmet Hamdi. "Romana ve Romancıya Dair Notlar", Edebiyat Üzerine Makaleler, Dergah Yay. İstanbul, 1977.

Tanpınar 2005: Tanpınar, Ahmet Hamdi. "Halit Ziya Uşaklıgil", Edebiyat Üzerine Makaleler, Dergah Yayınları, İstanbul, 2005.

Terzi 2017: Terzi, Berna. Halit Ziya Uşaklıgil'in Roman Kahramanlarında Kültürel ve Ahlaki Bocalama, Yüksek Lisans Tezi, Fatih Sultan Mehmet Vakıf Üniversitesi, İstanbul, 2017 (s.s. I-X, 1-231).

Uyguner 1992: Uyguner, Muzaffer. Halit Ziya Uşaklıgil, Bilgi Yayınevi, 1992.

Yaşar 2012: Yaşar, Hüseyin. Azra: Geleneksellekle Modernlik Arasında İdeal Bir Karakter, *Turkish Studies - International Periodical For The Languages, Literature and History of Turkish or Turkic, Volume 7/2 Spring*, Ankara, 2012 (s.s. 1133-1146).

Zariç 2016: Zariç, Mahfuz. Halit Ziya Uşaklıgil'in Mai ve Siyah Adlı Romanında Libido ve Destrudo, Batman Üniversitesi, I. Uluslararası Sosyal Bilimler Sempozyumu, Batman, 2016, (s.s. 3261-3277).

Zariç 2017: Zariç, Mahfuz. Aşk-ı Memnu'da Karakterlerin Çatışmaları, Tercihleri ve Akibetleri, *Uluslararası Sosyal Araştırmalar* Cilt: 10 Sayı: 50, 2017 (s.s. 150-157).

URL: Küçüksarp, Merve 2018: <https://m.bianet.org/biماغ/diger/195874-halid-ziya-ve-kadinlari> (erişim tarihi: 08.05.2019)

URL: Uysal, Zeynep: <http://trdergisi.com/kurucu-bir-figur-olarak-halit-ziya-usakligil/>(erişim tarihi: 08.05.2019)

URL 2016: <http://www.edebiyatokulu.org/2016/01/halit-ziya-usakligil.html> (erişim tarihi: 08.05.2019)

URL: https://www.turkedebiyati.org/halit_ziya_usakligil.html (erişim tarihi: 08.05.2019)

URL <https://www.dr.com.tr/Yazar/halid-ziya-usakligil/s=213525>

Romanlar

Uşaklıgil 2006: Uşaklıgil, Halit Ziya. **Sefile**, Özgür Yayınları, 1. Baskı, İstanbul, 2006.

Uşaklıgil 2005: Uşaklıgil, Halit Ziya. **Nemide**, Özgür Yayınları, 1. Baskı, İstanbul, 2005.

Uşaklıgil 2012: Uşaklıgil, Halit Ziya.. **Bir Ölünün Defteri**, Özgür Yayınları, 3. Baskı, İstanbul, 2012.

Uşaklıgil 1973: Uşaklıgil, Halit Ziya.. **Ferdi ve Şürekası**, İnkılap ve Aka Yayınları, 1. Baskı, İstanbul, 1973.

Uşaklıgil 2009: Uşaklıgil, Halit Ziya.. **Mai ve Siyah**, Özgür Yayınları, 11. Baskı, İstanbul, 2009.

Uşaklıgil 2009: Uşaklıgil, Halit Ziya.. **Aşk-ı Memnu**, Özgür Yayınları, 20. Baskı, İstanbul, 2009.

Uşaklıgil 2006: Uşaklıgil, Halit Ziya.. **Kırık Hayatlar**, Özgür Yayınları, 1. Baskı, İstanbul, 2006.

Uşaklıgil 1990: Uşaklıgil, Halit Ziya.. **Nesl-i Ahir**, İnkılap Kitapevi, İstanbul, 1990.

REŞAT NURİ GÜNTEKİN'İN ROMANLARINDA ANADOLU İNSANI

Dr. Öğr. Üyesi Vejdi HASAN
Vildan İSMAİLOVA

Şumnu Episkop Konstantin Preslavski Üniversitesi
v.hasan@abv.bg

Anatolian Humans in the Novels of Reshat Nuri Guntekin

Senior Assist. Dr. Vejdi Hasan
Vildan İsmailova

Abstract: This study focuses on the romantic novels of Reşat Nuri Güntekin (1889-1956), who is generally acknowledged as a founding member of national Turkish literature. It investigates the following eight novels of the author in terms of the love relationships displayed in them: *Harabelerin Çiçeği* (The Flowers of Ruin, 1918), *Gizli El* (The Secret Hand, 1920), *Çalikuşu* (The Wren, 1922), *Damga* (The Stigma, 1924), *Dudaktan Kalbe* (From Lips to Heart, 1925), *Akşam Güneşi* (The Sunset, 1926), *Bir Kadın Düşmanı* (A Misogynist, 1927), *Eski Hastalık* (The Old Pain, 1938), and *Ateş Gecesi* (Night of Fire, 1942). The thesis mainly examines the personal value system depicted in Güntekin's novels through the perspectives of their narrators and protagonists. Such constructions of the self in the novels in turn shape the protagonists' love and other interpersonal relations, as well as the representation of Anatolia, which is often described as a place of exile. However, important differences are also observed in the novels, especially in the representation of love as experienced by male and female characters. While the author's male characters seem to be capable of love, his female characters are not. This results in the disunion of the potential lovers, a phenomenon transforming the traditional structure of the typical romantic novel.

Key words: Reshat Nuri Guntekin, novels, Anatolian humans.

Giriş

Reşat Nuri Güntekin, romanlarında Anadolu'yu temsil eden ve toplumsal sorunları eleştirel bir üslupla kaleme alan bir yazar olarak tanınmıştır. Anadolu'ya düşkün olan Güntekin, yapıtları hakkındaki

incelemelerin çoğunda da, yazarın bu özelliklerinin öne çıkarıldığı gözlemlenmektedir. Yazarın romanlarında son derece baskın olan duygusal yönün ve aşk izleğinin Anadolu ruhu izleğine kıyasla az tartışılıyor oluşu, gerek yapıtların anlamlandırılmasında, gerekse Reşat Nuri Güntekin'in Türk edebiyat tarihindeki yerinin belirlenmesinde önemli boşluklar yaratmaktadır.

Reşat Nuri'nin romanları genellikle olay ağırlıklıdır. Olaylar belli bir sıra ve düzen içinde ilerler. Yazar, esere başlamadan önce mutlaka romanın sonunu nasıl bitireceğini bilir ve ondan sonra yazmaya başlar. Romanlarında geniş bir şahıs kadrosu vardır. Şahıs kadrosunun büyük kısmını öğretmenler ve doktorlar oluşturur. Babasının askeri doktor, kendisinin de öğretmen olmasının bu duruma büyük etkisi vardır. (Önertoy 1983: 21-24). Eserlerinde genellikle toplumsal ve bireysel konuları iç içe işleyen Reşat Nuri, romanlarında aşk, sevgi, acıma, yalnızlık gibi bireysel sorunlarla eğitim, toplumsal yozlaşma, vurgunculuk, nesil çatışmaları gibi toplumsal sorunları birlikte ele almıştır (Kanter 2006: 30). Reşat Nuri'nin hemen hemen bütün romanlarında ön planda olan iki duygu, acıma ve sevmendir. Reşat Nuri'nin romanlarındaki kahramanların büyük kısmı İstanbul'da doğmuş ve belli bir eğitim almış kişilerdir. Buna rağmen kahramanlarının büyük kısmını Anadolu'ya gönderen Reşat Nuri, Anadolu'nun yaşantısını, sosyal problemlerini çeşitli sorunlarını romanlarına yansıtır. Roman veya tiyatro yazarken fikir, tez veya ders gibi şeylerin asla aklından geçmediğini belirten Reşat Nuri, kendisinin yine de az çok bir şeyler ifade ettiğini belirtir (Yavuz 1976: 131).

Reşat Nuri'nin Dili ve Anlatımı

Reşat Nuri'nin dili ahenkli ve üslubu akıcıdır. Romanlarında konuşma sözdizimi ön plandadır. Olayları kahramanlar anlattığı için eserlerinde konuşma biçimi daha da uygun düşmektedir. Üslubu yalın olup süslerden uzaktır. Teşbih ve istiarelere fazlaca yer vermez. Kullandığı teşbih ve istiareler ise üslubu süslemekten çok konuya yararlı olduğundandır. (Uyguner 1993: 65). Dili temiz, yalın ve ahenkli bir Türkçedir. İlk romanlarında Fransızca bazı sözcüklere (rezerve, kalke etmek, imaj, presentiman - Ateş Gecesi, s. 12, 31, 32,

74) de yer vermiş, son romanlarında bu alışkanlıktan vazgeçmiştir. Bazı cümle bozukluklarına karşın, dile çok büyük önem verdiği söylenmektedir. (Uyguner 1993: 66).

Reşat Nuri, kişilerin eğitim durumunu ve içinde bulunduğu dil çevresini gözden ırak tutmamıştır. Kişilerin kültür düzeyi, bilgi durumu, konuşmalarda önemle göz önünde tutulmuştur. Cümleleri genellikle kısadır. Cümlelerde fazla ad ve sıfat yoktur. Okuyanı yormayan, kolayca anlaşılır söz öbeklerini tercih etmiştir. Devrik cümlelere pek az rastlanmaktadır. Güntekin, azınlıklardan olan kişileri, onların konuştuğu biçimde konuşturmaya da özen göstermiştir. Anadolu kentlerindeki bazı konuşmalarda yerel kullanımlar görülebilir. Sözelimi, "niredesin", "itme", "doktur" sözcükleri gibi.

Güntekin, romanlarında atasözleri ve halk deyimleri de kullanmıştır. Bunlara da örnek olarak: *At nalı gibi, saçımı süpürge ettim, yumurta kapıya dayandı, on parmağında on hüner, bir içim su, gözünü dört aç, ağzından yel almak*, vb. deyimlerle; *çivi çiviye söker, dinsizin hakkından imansız gelir, sürüden ayrılanı kurt kapar, sular durulmayınca durulmaz, meyveli ağaç taşlanır* vb. atasözlerini eserlerinde sıkça kullanmıştır (Uyguner 1993: 67)

Reşat Nuri'nin romanlarında anlatım çok kuvvetlidir. Olayları en iyi şekilde ve en ilginç yönleriyle anlatır. Bir yerde yer verdiği bir olayın, kişinin ya da aracın başka bir yerde bir görevi muhakkak vardır. Anton Çehov, "bir tüfekten söz ediyorsam o tüfek bir yerde patlayacaktır sonunda" gibi bir söz eder. Bu, Güntekin için de doğrudur. Basit bir hikayesinde yer alan yorumlarında dahi tenkitçi kişiliği görülür. Eserlerinde kuvvetli tenkit, tesirli bir ironi dile getirildiğinden, kişilerin duygularını zedeleyen, onları inciten kaba olaylara dönmez. Bu yüzden o, güçlü bir tenkitçi olduğu kadar, sevilen aşk romanları yazarı olarak da kabul edilir." (Enginün 2008: 277). Romanlarında yer yer ince bir zekadan sevimli bir espriden doğma olayların zaman zaman yarattığı gerilimi yumuşatan, ölçülü bir mizah unsurunun da yer aldığını kaydetmek gerekir. Bu mizah unsurunu yazar, tenkit ettiği karakterleri gülünç durumlara sokarak hırpalamakta da başarı ile kullanır. Güçlü bir gözlemciliğe dayanan bir realizmin cazip bir romantizmle karıştığı romanlarında, çok samimi bir üslupla

çok doğal bir konuşma dilinin hakim bulunduğu görülür. Yazarın anlatım (tahkiye) da ve psikolojik tahlillerdeki gücüne de ayrıca işaret etmek gerekir (Akyüz: 187).

Reşat Nuri Güntekin'in notlar halinde ve mektup biçiminde yazılmış iki romanı görülür. Fakat genellikle düz anlatıma önem vermiştir. Romanları, insanın kendisiyle konuşması gibidir. Olayları birbirine bağlamakta da usta bir yazar kimliği ile karşımıza çıkar.

- Romancı olarak kendisinin anlattığı romanlar arasında "*Dudaktan Kalbe*", "*Yeşil Gece*", "*Yaprak Dökümü*", "*Kızılıcak Dalları*", "*Eski Hastalık*", "*Değirmen*" ve "*Kan Davası*" bulunmaktadır. Bu tür anlatımda, Reşat Nuri, kişilerini istediği gibi yönetmekte, onlara kendi düşüncelerini söyletmekte ve bütün düşünce sorumluluğunu üzerine almaktadır. Burada, yük, roman kişilerinin üzerinde değil, kendi üzerindedir. Toplumsal ve ruhsal yaşam böylece onun görüşlerine uygundur ve kişiler onun bu düşüncelerinin sözcüsüdür. Kişileri konuşturarak da istediği sonuca varmıştır.

- Mektup biçiminde tek bir romanı vardır, o da "*Kadın Düşmanı*"dır. Bu romandaki mektuplarda hem günlük olaylar hem de anılar görülmektedir. Mektupların yazarı olan kişi, günlük olayları anlatırken eski günlere dönük söyleyişlere de yer vermiştir.

- Kişilerin anlatımıyla verilen romanlar: "*Miskinler Tekkesi*" ve daha başka romanlarında bu anlatım kullanılmıştır. Böylece, kendisinin de belirttiği gibi, bazı sorunları kişilerine yüklemiş olmaktadır.

- "*Ateş Gecesi*"nde ise hem romancının anlatımı hem de roman kişisinin anlatımı görülmektedir. "*Gizli El*", "*Dudaktan Kalbe*" ve "*Akşam Güneşi*" adlı romanlarında kişiler kendi kendilerini çözümlenmiştir.

Anadolu ve Anadolu İnsanı

Türk romanının Anadolu'ya açılan penceresi olarak görülen, bu nedenle Reşat Nuri Güntekin hakkında yapılan incelemeler için de, vazgeçilmez bir çıkış noktası olan "*Çalıkuşu*"nun etkisiyle yazarın yapıtları üzerine üretilen eleştirel söylemlerin "*Çalıkuşu*"ndaki ikili yapıya, Feride'nin aşk macerası ile Anadolu'nun gerçekçi temsiline karşılık gelen iki temel noktaya odaklandığı belirtilmelidir:

a) yazarın Anadolu temsilcileri aracılığıyla oluşturduğu eleştirel gerçekçi söylem;

b) yazarın romanlarının bazılarının birer “aşk anlatısı” sayılması.

Güntekin’in romancılığı hakkındaki çalışmaların önemli bir bölümünün herhangi bir kuramsal çerçeveye oturtulmadığı görülmektedir. Bu nedenle, ortaya çıkan incelemeler, önemli saptamalara yer vermekle birlikte, genellikle, uzun alıntılarla doldurulmuş, daha çok izlenimleri aktaran birer metin olarak kalmaktadırlar. Çalıkuşu’nun öneminin, Anadolu’yu edebiyat sahnesine gerçekçi bir şekilde taşıyor oluşundan kaynaklandığına öne süren bu tarz incelemelerde dile getirilen görüşler şu konularda yoğunlaşmaktadır:

- romanın millî edebiyat akımı içindeki yeri ve toplumsal yapıya yöneltilen eleştiriler;

- yapının dilinin arılığı ve bu nedenle oluşturmayı başardığı okur kitlesi;

- romanda yansıtılan dünyada var olan insan sevgisi;

- Anadolu’nun Türk edebiyatında görünürlük kazanması.

Türk edebiyatında Anadolu’nun temsili sorunu, günümüzde de önemli tartışmalara kaynaklık etmektedir. Anadolu’ya yönelişin öncülerinden olduğu kadar, onun edebiyattaki temsil biçimlerinin kuruluşunda da önemli etkileri olmuş bir yazardır. Güntekin’in anlattığı Anadolu ve onun eleştirel söylemlerde öne çıkarılan nitelikleri, bugün dahi Anadolu dendiğinde akla gelen pek çok klişeye temel oluşturmuş gibidir. Taşrayı “saflık”, “dinginlik”, “samimiyet” gibi olumlu ya da “sıkıntı”, “kasvet”, “geri kalmışlık” ve “mahrumiyet” gibi olumsuz deyişlerle nitelendirerek temsil eden iki kutuplu söylemin Güntekin’in romanlarında izleri sürülebilir. Güntekin’in yapıtları hakkında üretilen eleştirel söylemlerde özellikle Anadolu insanının “samimi, iyiliksever” doğasının romanların atmosferini belirlediğinin söylendiği ve yazarın Anadolu’nun geri bırakılmışlığına yönelttiği eleştirilerle Anadolu insanının yanında yer alışına vurgu yapıldığı belirtilmelidir. Güntekin’in romanlarından yansıdığı söylenen “olumlu taşra imgesi”nin, yazar hakkında kaleme alınmış metinlerin çoğunluğunda öne çıkarıldığı gözlemlenmiştir; bu

nedenle kurmaca dünya içinde taşrayı temsil eden bilinç kadar, kurmaca metne odaklanarak eleştirel söylem üreten bilincin de sorgulanması gerekmektedir.

Özellikle ilk yıllarda, kentli aydın/yazarın taşra ‘keşfi’ aslında önceden biçimlenmiş bir taşra imgesinin sembollerle yeniden sunumu gibidir” (Türkeş 2013: 165). Bu noktada, Türkeş’in Anadolu’nun temsil edildiği romanlarda, taşraya ilişkin “aynıtürden bir gerçekliğin dile getirilişinde, taşrayı temsil edenlerin zihin dünyalarıyla da ilgili bir gerçekliğin rol oynadığını saptaması son derece önemlidir (Türkeş 2013: 167). Taşraya bakanın durduğu yerin ve zihin yapısının önemine dikkat çeken bu satırlar, taşra temsillerini çözümlerken öncelikle irdelenmesi gerekenin taşraya bakan göz olduğunu belirtmektedir. Reşat Nuri Güntekin’in tezde incelenen romanlarında Anadolu’nun ve Anadolu insanının genellikle İstanbul’dan Anadolu’ya “sürgün” gitmiş ya da kendini Anadolu’da “sürgün” hissedenden ana karakterler aracılığıyla yansıtıldığı söylenebilir. Aşk acısını unutmak amacıyla Anadolu’ya kaçan Feride, İstanbul’da iş bulamadığı için Gemlik’te maliye memurluğuna mahkûm olan Şeref, yediği hırsız damgası nedeniyle ancak Anadolu’da çalışabilen İffet, yanlış yüzü nedeniyle kalabalıklardan kaçan Süleyman, doğup büyüdüğü yerlere yıldızı sönmeye başladığında özlem duymaya başlayan bestekâr Hüseyin Kenan, babasının zorlamasıyla Anadolu’ya mahkûm olan Züleyha, hastalığından dolayı taşraya sığınan Nazmi, öksüz ve yetim kaldığı için Nazmi ve eşinin yanına sığınan Jülide, tatilini Erzurum’da babasının yanında geçirmektense İstanbul’a yakın bir Marmara köyünde dayısının kızının düğününe katılmayı yeğleyen Sâra, İstanbul’dan Milas’a sürülen Kemal Murat temsil ettikleri Anadolu’ya olan “yabancılık”larını hissettirirler. Gerçekten de romanların ana karakterleri genellikle İstanbul’da doğup büyümüş, bazıları Avrupa görmüş, bir iki yabancıdil bilen, ancak koşullar onları zorladığı için soluğu Anadolu’da alan kişilerdir. Bu nedenle, romanlarda yansıtılan Anadolu ve sunulan karakterler bir İstanbullunun bakış açısından betimlenirler. Anadolu, Reşat Nuri Güntekin’in karakterlerinin büyük bir çoğunluğu tarafından, gidilmek zorunda kalınan yer olduğu için bir sürgün mekânı olarak görülür. Bundan dolayı geçici olarak sığınılan ve asla benimsenmeyen bir

ortamdır. Bir hastalık, bir sürgün, bir damga ya da geçim derdi, roman karakterlerinin Anadolu'da yaşamasını zorunlu kılar. Anadolu'nun yaşanmak için tercih edilen değil, yaşanmak zorunda kalınan bir mekân oluşu, onun romanlardaki temsil şeklini belirleyen temel öge oluşu açısından önemlidir. Güntekin'in romanlarında Anadolu, onu anlatan karakterlerin çoğunun İstanbullu olması nedeniyle İstanbul'un "karşıtı" olarak konumlandırılan bir mekân olarak anlam kazanmaktadır. Kısacası "çevre", "merkezdekinin" bakış açısından anlatılmaktadır. Anadolu'yu temsil eden karakter ona "dışarıdan" bakmaktadır.

Bu verilerden yola çıkarak Anadolu'nun, ona "dışarıdan" bakan ve kişiliğinin başlıca öğeleri kibir, soğukluk, empati kuramama gibi nitelikler olan karakterler tarafından anlatıldığı söylenebilir. Bu durumda, böylesi karakterlerin anlattıkları bir dünyadan ne tür mekân ve insan manzaraları yansıdığını yeniden değerlendirmek gerekmektedir.

Roman Karakterlerinin Anadolu İzlenimleri

Reşat Nuri Güntekin'in romanlarındaki narsisist özellikler gösteren kadın ve erkek karakterlerin çoğunluğu için Anadolu, "taşra sıkıntısı"nın deneyimlendiği bir mekândır. Ancak karakterler ve onların Anadolu'ya ilişkin deneyimleri daha yakından irdelendiğinde, ortak olan bu temel deneyimin iki sözcüğe indirgenemeyeceği, aktarılan yaşantıların daha zengin ve çok yönlü olduğu gözlemlenir. Örneğin, kadın karakterlerin birçoğu açısından kendilerine yönelen gözlerin aynasında güzelliklerinin onandığı bir mekân olan Anadolu, erkek karakterler için çoğu zaman kuşatılmışlığın, sürgün olmanın, gerek kendini gerekse yaşama ilişkin düşleri gerçekleştirememenin mekânıdır.

"*Gizli El*"in anlatıcı karakteri Şeref, İstanbul'da bir iş bulamadığı için Gemlik'te maliye memuru olarak göreve başlar. Ancak Şeref, İstanbul dışındaki bütün mekânları "sürgün yeri" olarak deneyimlemektedir. Gemlik'te sürdürmek zorunda kaldığı boğucu memur yaşamını şu satırlarla betimlemektedir: "*İlk aylarda memur hayatı bana çok sıkıcı göründü. Gündüz basık odalarda renksiz, ehemmiyetsiz şeylerle uğraşmak, rica, yahut kavga etmek; yemek*

kırıntılarına sigara külleriyle dolu masalara başınıdayayıp uyuklamak... Akşam üstü kahve bahçelerinde bir parça dedikodu, maişetten şikâyet... Sonra kırmızımendillerde birer okka ekmek, ucu görünen bir raki şişesiyle basık, karanlık evler, kapıönlerinde sürünen çocuklara dönmek... Hep böyle, ölünceye kadar böyle.” (Gizli El: 14-15).

Şeref, kendisi için İstanbul dışındaki bir mekânda, üstelik bu mekân küçük bir kasaba ise, yaşamanın ne anlama geldiğini özenle seçilmiş ayrıntılarla aktarmaktadır. “Sıkıcı”, “basık”, “renksiz”, “ehemmiyetsiz” gibi sözcüklerin seçimiyle bir anda kurulan atmosfer, gündelik yaşama ilişkin kendini sürekli yineleyen küçük ayrıntılarla birleşince sıkıntı, kasvet ve tekdüzelik duygusu kasaba yaşamının yegâne bileşenleri olarak belirlemektedir. Şeref gibi, yaşamdan büyük beklentileri olan, kendisini büyük işler yapacak güçte gören bir genç için bu küçük kasaba yaşamı, âdeta diri diri mezara girmekle özdeştir.

Şeref, sıkıntıyla örülü bu yaşamın tek eğlencesi olan gece toplantılarına da birkaç kez katıldıktan sonra uzak durmayı yeğler. Romanda ihtiyar bir muhasebecinin evinde yapılan bu gece toplantılarından birini “*en ümitsiz ve sefil gece*” (Gizli El: 17) olarak nitelendirir ve ayrıntılı olarak betimler. Şeref, bu ortamı, gerek muhasebecinin evini, gerekse gece boyunca yaşananlarisefilliğin son aşamasıolarak deneyimler; ortamdaki her şey âdeta üzerine sıvaşmakta, “*viran*”, “*basık*” bir odada, sarhoşoldukça çirkinleşip “*vahşileşen*” insanlar arasında boynuna dolanan kılıkkollar, yüzünde hissettiği kirli “*nefes sıcaklığı*”, “*şapır şupur*” öpülüğü onu tiksindirmektedir (Gizli El: 15-17). Daha o gece, bu tür ortamlardan uzak durmaya karar verir; öyle ki ortamdaki insanlara uzak duruşu ve durgunluğu “*haydut kılıklibir mektep hocasının*” dikkatini çeker (Gizli El: 15) ve hoca, Şeref’i uyarır: “*Kardeşim Şeref Bey, böyledurgun durursan şüphelenirler ha... Kibirli filân derler... Sonra bu âlemlere avucunu yalarsın*” (Gizli El: 16). Ancak Şeref, kendisine “*kibirli*” denmesini önemseyecek durumda değildir: “*Aylar geçiyor, ben, bir türlü bu yeni hayata razı olamıyordum. Bir iki kere başka bir yere gitmek için fırsat çıktı. Fakat, Anadolu’nun daha içerlerine dalmaktan korktum. Burada hiç olmazsa bir deniz vardı. Oralarda onu da kaybedecektim.*” (Gizli El: 17).

Şeref'in Gemlik'te geçen günlerini bir kâbusa benzetiyor oluşu ve Anadolu'nun derinliklerine gitmenin ona korku vermesi dikkat çekicidir. Kasabanın kendisinin beklediği olanakların hiçbirini sunmayacağına bilincinde olduğu için orayı bir "boğuntu mekânı" olarak deneyimler. Bu nedenle İstanbul'a giderek orada bir yaşam kurmayı amaçlamasında İstanbul'un, büyüklük düşlerini gerçekleştirebileceği fırsatlar mekânı olarak algılandığını göstermektedir. Karısı Seniha'yla aralarında geçen diyalog da, Seniha'nın kocasının deneyimlediği taşra sıkıntısını fark ettiğini ve İstanbul'u kocası için şansını deneyip kendisini gösterebileceği bir alternatif mekân olarak algıladığını göstermektedir:

— *Beni İstanbul'a getiren, hoşlanmadığını hissettiğim bir hayata teşvik eden sen değil misin? Dedim. [...]*

— *Evet, ama dedi, bu, lâzımdı, oradaki hayatından memnun olmadığını görüyordum. Ben, kendim için demiyecğim; fakat, o yaşama tarzı seni tatmin etmiyordu. Bir neşesizlik, bir bedbinlik çökmüştü sana. "Ben bir ot gibi yaşayıp öleceğim burada... Ben hiçbir!" diyordun... "Babanın yavaşmalarından ne farkım var benim bu çiftlikte?" diyordun...*

Bir erkeğin kendini küçülmüş görmesi tehlikelidir Şeref. Onun için İstanbul'da şansını denemeni istedim... Bir hiç olmadığını anlamamı istedim. (Gizli El: 14).

Şeref'in taşra deneyiminin niteliğini belirleyen en önemli ögenin aslında onun kişilik yapısından kaynaklandığını söylemek yanlış olmayacaktır. Daha önce tartışıldığı ve Seniha'nın yukarıda alıntılanan cümlelerinde de görüldüğü gibi Şeref, "özel" biri olduğuna inanan, sınırsız güç ve ün düşleri kuran bir narsisttir. Taşrada tiksinerken katıldığı gece toplantılarının İstanbul versiyonunun onu hiç rahatsız etmeyişi bu açıdan bakıldığında anlam kazanmaktadır. Aslında her iki eğlence de özünde aynıdır; ancak Anadolu'da, hor gördüğü fakir memurlarla bir kâbus gecesi olarak deneyimlenen sefahat âlemi, mekân İstanbul olunca farklı şekilde yaşanmaktadır. Şeref birlikte olmayı hep arzuladığı zengin, başarılı, güçlü insanlarla birlikte katıldığı

"Dudaktan Kalbe"nin erkek karakteri Hüseyin Kenan da taşrayı, Şeref gibi deneyimlemektedir. Hüseyin Kenan'ı, kişilik

özellikleri açısından kendisine benzeyen karakterlerden ayıran temel nokta, onun Anadolu'da doğup büyümüş olmasıdır. Ancak üniversite eğitimi sırasında, İstanbul'da kendini müzik konusunda geliştirerek ve müzik dersleri vererek sürdürdüğü yaşam, tüm güçlüklerine karşın onun Anadolu algısını yeniden şekillendirecek, bir anlamda doğup büyüdüğü mekâna yabancılaşmasını tetikleyen süreci başlatacaktır. İstanbul'da geçirdiği yılların ardından geri döndüğü Anadolu, Kenan'ın gözüne tüm renklerini yitirmiş, tekdüze yaşamların insanboğan mekânı olarak görünecektir. Okulunu bitirdikten sonra kendine yapılan işteklifini kabul ederek Kütahya'ya giden Kenan'ın izlenimleri şöyle betimlenir: *"Mektepten çıktığının ikinci senesiydi. Kütahya'da ona bir yol mühendisliği teklif edildi. Kenan, [...] İstanbul'u sevine sevine terk etti. Artık mesleğiyle yaşayacak, musikisini yalnız kendisine hasredecekti... Fakat çok geçmeden bu ümidinin de boşa çıktığını gördü. Kütahya'daki hayatına İstanbul'dakinden daha renksiz, daha manasız geliyordu. İstanbul'da boşvakitlerinde serbest kalabiliyordu; kimse bu saatlerde ondaki mütehayyil inziva zevkine dokunmuyordu. Halbuki burada öyle değildi. Komşuları, arkadaşları, bilhassa amirleri ona musallat olmuşlardı. Onu yalnız bırakmıyorlar, ne vakit çalışmaya başlarsa evine, odasına damlıyorlardı. [...] Arkadaşlarının hatırını hoşetmek için onlara istedikleri havaları çalıyordu. Fakat onlar, saygısızlıklarını artırdıkça artırıyorlar, Kenan'ı kasabanın çalgıcısı mevkiine indiriyorlardı."* (Dudakten Kalbe: 41). Kütahya'daki yaşamın "renksiz ve manasız" oluşu kadar insan ilişkilerindeki samimiyet ve teklifsizliğin de Kenan'ı rahatsız ettiği açıktır. Kendi kendine kalamamanın yarattığı can sıkıntısına, bir de insanların yaşamına müdahale ediyor oluşları ve onun sanatı karşısında takındıkları saygısız tavır eklenmektedir. Taşradaki iççeliğin yarattığı samimiyetin Kenan'ı böylesine rahatsız etmesinin temelinde, onun "samimi insan ilişkilerine uzak durma eğilimi" yatmaktadır kanımızca. Nitekim Kenan, eğitim için Avrupa'ya giderek oraya yerleşen bir arkadaşının teşvik etmesiyle soluğu Avrupa'da alacak ve kendisini ve büyük bir müzisyen olma hayallerini solduran taşraya veda edecektir: *"Taşranın, kendisine bakan gözün konumuna göre anlamlar yüklendiği savı Kenan'ın taşra deneyiminde meydana gelen*

değişimler aracılığıyla desteklenebilir. Kenan'a gençlik yıllarında "dar" gelen taşra, ünlü bir müzisyen olduktan ve iyi bestelere imza attıktan sonra ziyaret edildiğinde farklı algılanacaktır. Romanın anlatıcısı da bu gerçeğin, bakan gözün öneminin altını şu cümleyle çizmektedir: "Mamafihi, Bozyaka'yı, senelerce mahrum ve sönük hayatını sürdürdüğü yerleri şimdiki mesut ve pürhayat gözleriyle bir kere daha görmeyi pek de istemiyor değildi." (Dudaktan Kalbe: 47). Dayısı Saib Paşa'nın ısrarlarıyla, ünlü bir müzisyen olarak ziyaret ettiği taşra, bu aşamada Kenan tarafından nereye gitse pohpohlandığı, şımartıldığı, herkesin ilgi odağı olduğu bir mutluluk mekânı olarak deneyimlenecektir.

Ancak romanın, Kenan'ın güncesi olarak kurgulanan son bölümünde taşraya yönelen yeni bir bakışla karşılaşırız. Bu aşamada Kenan beste yapamayan, yaratıcılığını yitirmiş, pırlıtsı sönmüş, hızla çıktığı şöhret basamaklarını aynı hızla inmiş bir karakter olarak belirir. Gençliğinde "*düşkün*" bir genç adam olarak kabuğunu kırıp kaçmak istediği taşrayı, bu ruh hali içinde romantize ediyor oluşu önemlidir: "*Orada ne güzel çalışacağım, diyordum, zaten en güzel eserimi Bozyaka'da vücudagetirmedim mi? Ben, biraz bülbüllere benziyorum... Onlar da topraklarından ayrıldıkları vakit susarlar, bütün nağmelerini kaybederlermiş...*" (Dudaktan Kalbe: 257) "*Çocuk gibi seviyorum. Demek birkaç güne kadar Bozyaka'da olacağım. Yine bağlarda sıcak üzüm kokularında dolaşacağım. Yabani güller, kır menekşeleri ile dolu ince yollardan Arapderesi'ne ineceğim, yine mehtapta Kırkçamlar'a gideceğim. Yine çitlembiklerin içindeki kuyu başında beyaz denecek kadar açık sarısaçlarıyla, hafif çilli yüzüyle, süzgün yeşil gözleriyle Kınalı Yapıncağımı...*" (Dudaktan Kalbe: 258).

Kenan'ın bu satırlarda ürettiği romantik taşra imgesinin iki kaynaktan beslendiği söylenebilir. Taşra, başarılı ve ünlü bir müzisyen olduğu dönemde gittiği ve mutlu olduğu mekân olarak yeniden üretilmektedir; geçmişteki güzel günleri simgelediği için anlamlıdır. Kenan'ın sanatçı kimliğini, romantik edebiyatın şairi simgeleyen önemli imajlarından biri olan "*şarkı söyleyen bülbül*" ile temsil etmesi ve birkaç paragraf sonra da bülbülün yerleştirileceği mekân taşrada konumlandırılan stilize edilmiş bir doğa içine

yerleştirmesi dikkat çekicidir. Taşra, karakter tarafından ya sıklntıve mahrumiyetin mekânı olarak algılanmakta ya da idealize edilmektedir ki iki durumda da taşranın gerçeğliğine uzak durulmaktadır: *"şeref ve Hüseyin Kenan'ın gençlik dönemlerinde sıkıntı, mahrumiyet, kapatılmışlık, kısıtlanma duygularının kaynağı, dişlerin etrafına örülen yırtılamayacak bir koza olarak deneyimlenen taşra, Akşam Güneşi'nin ana karakteri Nazmi için de benzer anlamlar taşımaktadır. Önce Avrupa'daki eğitimi sırasında sabahlara kadar dans eden "zarif, şık, çapkın salon zabiti" (Dudaktan Kalbe: 66), sonra Balkanlar'da Bulgar ve Sırplarla gözünü budaktan sakınmadan savaşan cesur çete üyesi olarak son derece hareketli bir yaşam süren Nazmi, aldığıyaraların iyi bakılmaması sonucunda ağır bir enfeksiyon kapar, sonrasında doğasına aykırısakin bir yaşama mahkûm olur. "Hareket ve heyecan" sayesinde yaşadığını hisseden Nazmi'nin, kendisine dayatılan bu yaşam biçimi karşısında verdiği ilk tepki isyan etmek olur: "Herhalde birden bire götüren hastalıklardan çok korkunç, doktor bey, dedim. Hayatta heyecan ve hareketten başka ne var ki? Tavsiyenizin açık mânası şudur: "Diri diri mezara gireceksin... ellerin hasta kalbin üstünde, on sene, yirmi sene, dünyayıgörmeden yaşayacaksın... Dünyanın neşesi, gürültüsü kulağına geldiķe elinle bu hasta kalbe basacaksın..." (Dudaktan Kalbe: 87).*

Nazmi, başlangıçta duyduğu isyana ve verdiği tepkiye rağmen doktorun tavsiyesine uyar ve askerlikten ayrılır. *"Heyecansız ve hareketsiz"* bir yaşamı *"diri diri mezara girmek"*le özdeşbulan karakterin, kendisi için seçtiği "mezar"ın doğup büyüdüğu İstanbul değil de, babasının adada çiftliği olması anlamlıdır. Ancak Güntekin, bu benzetme üzerinden kurulan yaşam ölüm ikiliğiyle yetinmeyecektir. Nazmi'nin şükran'la birlikte vapurdan inerek adadaki çiftliğine yaptığı yolculuğu ve çiftliği betimleyen şu satırlar ilgi çekicidir: *"Hava çok sakindi. Etrafta bir yaprak bile kımıldamıyordu. Enginde hafif bir vapur dumanından başka bir şey görmüyordu. Nihaysiz bir çöl hissini veren durgun, renksiz, donuk bir deniz. Çiftliğe âdeta bir gece karanlığu içinde girdik. Eşyalarla beraber denizden giden Gülizar kalfa, bizi kapıda bekliyordu!.. Yıkık taşlarıarasında dikenler, otlar bitmiş bir duvardan sonra açılan çift*

kanatlıbir tahta kapı... Kapının bir tarafında uzun bir servi. Gülizar kalfanın uzaktan burasınıbir kabristana benzetmesi ne kadar doğruydu. Hem zaten bu eski Rum manastırında birkaç mezar da vardı.” (Dudaktan Kalbe: 107).

Güntekin’in özenle seçilmiş sözcüklerle boyadığı bu tablo, yazarın atmosfer yaratmada ne kadar başarılı olabileceğinin göstergesidir. Havadaki kıpırtısızlık, sakinlik, kendisinin karşıtıyla betimlenen durgun bir deniz, gökyüzünde asılıkalmış duman ve “*yıkık taşları*”, “*otlar bitmişduvarı*”, “*servi*” ağacıyla bir mezarlık. Nazmi’nin yaptığı benzetme gerçek olmuş, karakter eşliğinde dikildiği yeni yaşama başlarken gerçekten de diri diri bir mezara girmiştir. “*Mezarlık*”, çağrıştırdığı darlık, kapatılmışlık, kasvet ve boğuntu gibi duygularla Nazmi’nin taşra deneyimini belirleyen bir mecazdır. Bu aşamada Feride’nin dünyadan uzak Zeyniler köyündeki odasının pencerelerinin de “*korkunç bir mezarlığa*” (Dudaktan Kalbe: 164) açıldığını anımsamak yerinde olacaktır. Avrupa ya da İstanbul’dan uzak ve onların simgelediği yaşam biçiminin karşıtını, hatta ölümü simgeleyen bu köşede sürdürülecek olan zorunlu sürgün yaşamı, Nazmi’ye sürekli olarak yaşamın kendisine vadettiklerinden gönülsüz bir ayrılığı hatırlatacaktır.

Romanlarda Yaşanan Aşklar

Reşat Nuri Güntekin’in romanlarındaki yoğun duygusallığı ve bunun aşk izleğiyle olan ilişkisinin görmezden gelinerek, bu yapıtların “Anadolu ve Anadolu insanı” gibi daha somut öğelerine odaklanılmasının altında yatan temel neden de budur. Yazarın romanlarının tümü okunduktan sonra, “*Harabelerin Çiçeği*”, “*Gizli El*”, “*Çalikuşu*”, “*Damga*”, “*Dudaktan Kalbe*”, “*Akşam Güneşi*”, “*Bir Kadın Düşmanı*”, “*Eski Hastalık*” ve “*Ateş Gecesi*” başlıklı romanların, bir kadınla erkek arasındaki aşkın evrelerine odaklandığı, bu romanların temelde aşk olgusuyla uğraştığı teslim edilecektir.

Bu durumda anlatılanların bu anlatıcının bilinci aracılığıyla düzenlendiği ve dile getirilenlerin bir birey tarafından, onun gözüyle aktarıldığı kabul edilmelidir. Dolayısıyla, bu romanlarda dile getirilen dünya görüşünün ortaya konulabilmesi için öncelikle romanlardaki anlatıcıların iç dünyalarının ve değer sistemlerinin çözümlenmesi

gerekmektedir. Bu yapıtlardaki anlatıcıların kişilik yapıları çözümlenmeksizin dile getirilenleri anlamlı bir bütünlük içinde yorumlamak olanaksızdır. Anlatıcıların kişilik yapılarını tanımak, anlatının bağlamını saptamak açısından birincil derecede önemli bir öge olarak ortaya çıkmaktadır. Çünkü bu yapıtlarda yansıtılan değer evreni ve sevgi ilişkileri ana karakterlerden bağımsız olarak irdelenemez. Reşat Nuri Güntekin'in, çoğunluğu romanın birinci tekil kişi anlatıcısı konumunda olan karakterlerinin önemli benzerlikler taşıdığı görülmüştür. Güzelliğine düşkün, aynalara meraklı, sevmekte zorlanan mağrur kadınlar ile şan, şöhret, sınırsız güç hayali kuran, giysilerine meraklı, bencil erkekler bu romanların birinden ötekine yaşamlarını sürdürürler. Birbirini andıran bu karakterlerin sadece kişilik özellikleri değil, yaşam deneyimleri, insanlarla kurdukları ilişkiler, sevme biçimleri arasında da önemli koşutluklar gözlemlenir.

Reşat Nuri Güntekin'in romanlarında aşk izliğinin son derece baskın bir öge olduğunu kabul eden ve bu noktayı öne çıkaran eleştirmenlerin, romanlardaki aşk olgusu ve aşk ilişkileri hakkında ne tür gözlemlerde bulduklarını kısaca değerlendirmek gerekir. Yazarın yapıtlarını bu yönüyle önemseyerek eleştiri nesnesi hâline getiren eleştirmenlerin oranı, bu yapıtları sosyolojik birer belge gibi alımlayarak irdeleyenlere kıyasla çok düşüktür. Yaptığımız araştırmalar sonucu bu konuda kaleme alınmış, anılmaya değer dört metne ulaştık. Bunlar, Taylan Altuğ'un "Reşat Nuri'nin Üç Romanında 'Öldüren Aşk' Teması" ve Burcu Karahan'ın "Bir Aşk Romanı Yanılsaması: "Ateş Gecesi" başlıklı makaleleri ile Alemdar Yalçın'ın Cumhuriyet Dönemi Türk Romanı 1920-1946 başlıklı yapıtının "Aşk Romanları" başlıklı bölümüdür. Elif Aksoy da, "*Eski Hastalık*"ta Bir Genç Kızın Eğitimi" başlıklı makalesinin bir bölümünde, romandaki ana karakterin "*aşk derdini*" irdeler (Aksoy 2003: 78). Taylan Altuğ, adı geçen makalesinde, yazarın "*Dudaktan Kalbe*", "*Akşam Güneşi*" ve "*Bir Kadın Düşmanı*" başlıklı yapıtlarını, yansıttıkları "duygu etiği" (Aksoy 2003: 146) açısından irdeler ve bu yapıtlarda aşk ile etik arasındaki ilişkinin niteliğini sorgular. Reşat Nuri Güntekin, Anadolu'yu Türk romanına sokan yazarların önde gelenlerinden biri olarak önemsenmiş ve yapıtları, çoğu zaman, Anadolu'yu temsil güçleri nedeniyle eleştirel okumaların

nesnesi haline gelmiştir. Yazarın romanları hakkındaki eleştiri metinlerinde genellikle Güntekin'in "*eleştirel gerçekçiliği*" üzerinde durulmuş, yazarın, romanlarının kurgusal dünyasında temsil ettiği sahnelerin, Anadolu gerçekliğini yansıtmadaki yetkinliği vurgulanmıştır (Naci 2001: 9). Reşat Nuri Güntekin'in romanlarındaki yoğun duygusallığın ve bunun aşk izleğiyle olan ilişkisinin görmezden gelinerek, bu yapıtların "Anadolu ve Anadolu insanı" gibi daha somut öğelerine odaklanılmasının altında yatan temel neden de budur.

Güntekin'in, erkek ve kadın karakter arasındaki çatışma odaklı ilişkinin mutlu sonla çözümlendiği klasik aşk romanı döngüsünü üreten tek yapıtı "*Çalkıuşu*"dur ve romanın ana karakteri Feride, daha önce de belirtildiği gibi Türk edebiyatında yazıldığı dönemde kadın okurlar için hem "özgürlük simgesi" hem de bir "aşk ikonu" (Oktaç 1993: 717) hâline gelmiştir. Romanın her bölümünün sonu, güncesinin başına oturmuş, yaşadıklarını kaleme alan, ama aslında dile getiremedikleriyle susturulan bir anlatıcı-özneyi imlemektedir. Oysaki, benzer konumdaki erkek anlatıcılar, aşkları hakkında Feride'ninki gibi bir sessizliğe gömülüştü yaşamazlar; onların anlatısında aşk, ayrıntılı olarak dile getirilen, irdelenen, anlatımın odağındaki temel yaşam deneyimi olarak belirir.

Feride'nin anlatısının tersine, erkek karakterlerin anlatılarında Anadolu bir odak değil, fon oluşturmaktadır. Çoğu, tıpkı Feride gibi, İstanbul'dan Anadolu'ya geçmiş olan bu karakterler, Anadolu'yu anlatırken, aşklarının anlatısını askıya almak zorunda kalmazlar. Bu açıdan bakıldığında Güntekin'in duygusal romanlarında, kadının aşk anlatısının öznesi olamayışı ve sessizliğe gömülüştü göz ardı edilmemelidir.

Kâmran tarafından aldatılışına isyan ederek Anadolu'ya kaçan ve yaşadığı tüm zorluklara karşın ayakta kalmayı başaran Feride'nin yıllar sonra Kâmran'a dönüşü ve "evinin kadını" ve Kâmran'ın çocuğunun annesi olmayı kabullenışı, aşk romanının döngüsünü tamamlar; ancak rahatsız edicidir. Feride, tüm isyanına karşın, ataerkil sistemin temel kalesi olan evlilik kurumu içinde, bakan, besleyen, gözetken, affeden, kabullenen kadın rolüne uyum sağlamıştır. Romanın son sahnesinde Kâmran ile Feride arasında yaşanan kovalamacanın bir "teslimiyet" gibi sunulmasında bu bağlamda değerlendirilmelidir.

Romandaki Aziz Enişte'nin sözcükleriyle ifade etmek gerekirse Çalıkuşu sonunda *"kafese girmiştir"* (Çalıkuşu: 403). Ancak, bu kafese girişin yıllarıyla kaçtığı "ihanete uğramış yuva"nın yeniden inşasını temsil ettiği düşünülebilir. Böylelikle yapıtta, dış dünyadaki yaşama ancak "kafes"ın ardından seyirci olarak katılabilen kadının yaşam döngüsü yeniden üretilmiş olur. Feride, romanın sonundaki *"Gittiğime benim de pişman olmadığımı zannediyorsun"* (Çalıkuşu: 405) sözleriyle, pek çok eleştirmen tarafından yapıtın temel zenginliği olarak nitelendirilen, yazıldığı günlerde eserin hudutlarında aşan Anadolu'ya kaçışını bir pişmanlık olarak nitelendirerek bir anlamda geçersizleştirir (Tanpınar 1997: 441). Yapıtı okumayı tamamlayıp kapağını kapatan okur, Feride tarafından dile getirilen bu pişmanlıkla birlikte geçersizleştirilen zengin Anadolu deneyiminden izlenimler yerine, karakterlerin geleceklerine ilişkin umutlar ve "mutlu yuva" vaadiyle baş başa kalmaktadır.

*"Çalıkuşu"*nda toplumsal cinsiyet rollerinin belirlenimi, yapıtın kadın okurlar tarafından bir özgürlük anlatısı olarak alınılanı hakkında yapılan tüm gözlemlere karşın, "kadın özgürlüğü" konusunda son derece geleneksel önermeler içermektedir. Kâmran'ın kendisini aldattığını öğrendiği için konaktan kaçan Feride'ye, romanın iyilikseverlikleriyle ön plana çıkan olumlu ikincil karakterlerinden Gülmisal Kalfa ve Doktor Hayrullah Bey'in bu aldatma olayı hakkında söyledikleri, ikiyüzlü toplumsal ahlakın yeniden üretimi gibidir: Gülmisal Kalfa, *"Feride, sen çocukluk etmişsin, Kâmran Bey bir cahillik etmiş. Tövbe eder, bir daha yapmaz!"* sözleriyle (Çalıkuşu: 117); Hayrullah Bey de, *"Ah, deli kız, çok yanlış hareket etmişsin, ne olursa olsun, bu sersem oğlanın yakasını bırakmamalıydın. Mutlaka mesut olacaktın"* (Çalıkuşu: 327) diyerek Feride'nin aldatılışına duyduğu isyanın anlamsız (gereksiz) olduğunu ima ederler. Feride'nin Kâmran'ın ihanetine verdiği tepkinin, yapıttaki diğer karakterler tarafından "çocukça" olarak nitelendirilişi, yaşadığı aşk ilişkisinde kendi çocuksuluğunun altını sürekli olarak çizen Feride'nin söylemiyle örtüşmektedir. Bu anlamda, bir büyüme ve bilinçlenme anlatısı olarak da okunabilecek bir yapıt olan Çalıkuşu'nda, Feride'nin yaşlılarından farklı çocuktan deli dolu genç kıza, ele avuca sığmayan genç kızdan olgun, bağışlayıcı,

anlayışlıve sevecen bir “yuva yapan dişi kuş”a evrilişi anlatılmış ve kadın böylelikle ataerkil yapıdaki rolüne çekilmiştir. Yazar, Feride’nin böylesine tepki duyduğu aldatılışını bağışlamasının zeminini sağlama ihtiyacı duymuştur. Kâmran’ın gecikmişözü ve açıklamaları, “olgunlaşmış”, toplumsal olarak belirlenmiş kadınlık rolüyle uyum içinde olan bir Feride’ye hitab edecek cinstendir: *Dağlarda ismini bilmediğim bir ot yetişir. Feride, insan, onu daima koklarsa, bir zaman sonra kokusunu daha az duymaya başlar. Bunun ilacı, bir zaman kendini ondan mahrum etmektir. Hatta bazen - sırf o eski güzel kokuyu yeniden bulmak hırsıyla—herhangi bir kokuyu, mesela bir manasız “SarıÇiçeği” yüzüne yaklaştırır* (Çalıkluşu: 407).

“Dudaktan Kalbe”nin Kımalı Yapıncak’ı Lamia sergilemektedir. Lamia’nın Hüseyin Kenan’la beraber olduktan sonra, “büyük müzisyen”in sergilediği kibirli tavır karşısındaki duruşu çok nettir ve romanın o noktasına kadar silik bir gölge gibi olan varlığı birdenbire yücelir. Nitekim, bu aşamaya kadar Hüseyin Kenan’ın yaşam öyküsünün aktarımı olarak biçimlenen roman, kadın karakterin sevgisiz bir evlilik yapmayı reddettiği noktadan itibaren Lamia’ya odaklanacaktır. Güntekin, âdeta yarattığı kadın karakterin çekimine kapılıp sürüklenmiş gibidir; çünkü diğer romanlarında, romanın kurgusunu da önemli ölçüde zedeleyen böylesine çarpıcıbir odak kayması görülmez. Zaten yazar, yapıtın son bölümünde odağa bir kez daha Hüseyin Kenan’ıolarak onun yarım bıraktığı öyküsünü, birinci tekil kişi anlatıcıya da geçiş yapmak suretiyle tamamlayacaktır.

Hüseyin Kenan’a Lamia’nın verdiği yanıt şudur:

— *Kenan Bey, beni ne kadar küçük, ne kadar hakir görüyorsunuz. Benim de bir genç kız olduğumu, benim de başkalarıgibi bir kalbim, bir izzetinefsim olduğunu niçin düşünmek istemiyorsunuz?* (Dudaktan Kalbe: 129) .

— *Benim kalbim, izzetinefsim var Kenan Bey. Israr etmek beyhude. Ölsem sizinle evlenmeyeceğim* (Dudaktan Kalbe: 133).

Lamia’nın Hüseyin Kenan’la evlenmeyi reddedişinin temelinde kırılan gururu vardır; ancak genç kız, Kenan’ın evlenme konusunda samimi olmayan ısrarlarına direnirken bir yandan kendisinin onun gibi büyük bir sanatçıyı mutlu edebilecek özelliklere sahip olmadığını söyleyerek âdeta kendini değersizleştirirken, diğer taraftan da “Size

zevce olmam mümkün değil. Raza olduğum dakikada benden nefret edeceksiniz. Hiç sevilmeyen yanınızda yaşamaya nasıl tahammül ederim. [...] Zaten o felaket olmasaydı ben Nâzım'a varmayacaktım ki. Bir kadın, birisini severken nasıl başkasının zevcesi olur” (Dudaktan Kalbe: 135) sözleriyle dile getirdiği ahlaki duruş nedeniyle yücelmektedir. Nitekim, Güntekin yapıtının sonunda Hüseyin Kenan'ın intihara sürükleyecek, Lamia'yı ise yaşadığı tüm mutsuzlukların ardından “mutlu bir evliliğin” eşliğinde bırakarak ödüllendirecektir.

“Çalığışu” ve “Gizli El” romanlarında mutlu yuvanın kurulamıyor oluşu, yuvayı yapması gereken “dişi kuşlar”ın, narsisizmleri nedeniyle erkeği dönüştürecek sevgi ve ilgi gösterme kapasitesinden yoksun oluşlarıyla belirlenmektedir. Narsisistik kişilik özellikleri açık olan Ziya, Süleyman, Şeref, Hüseyin Kenan ve Kemal Murat gibi erkek karakterlerin bu romanlarda sevme kapasitesine sahip, âşık olabilen bireyler olarak sunuluyor oluşları, buna karşın Züleyha ve Sâra gibi bu erkek karakterlerle benzer psikolojik profillere sahip kadınların âşık olamayan, sevemeyen, kibirli ve bencil, kendinden başkasını düşünmeyen, zedelenebilirliklerinin bilinciyle insanlarla yakınlaşmaya direnen bireyler olarak temsil edilmeleri Güntekin'in roman evrenindeki temel çelişkidir. “Gizli El” ve “Çalığışu” mutlu sonla biter, ancak Çalığışu'nun mutlu sonuna dahi şüpheyle yaklaşıldığı olmuştur. Reşat Nuri Güntekin romanın mutlu sonu hakkında şunları söyler: [Kâmran] sürekli düşkünlüğü içinde olacak, hayat[ından] hoşnutsuz yaşayacak [...] Bu bir kehanet değil. Kâmran, o “süzgün yeşil göz”, sonuçta Feride'ye kavuşmuştur ama, ben kendi adıma güçlü kavuşma isteğinin bırakılış bir türlü hazmedememiş olmasından ileri gelmediğinden emin değilim. Hem sonra, ne olsa Feride de artık eski Feride değildir (Çalığışu: 440). Yazar genç kızı bize hayat içinde olgunlaşmış olarak gösterir, ancak aradaki yılları daha çok Avrupa'da geçirmiş bulunan Kâmran'a bu olgunlaşmış Feride bir hayli Anadolu geliri. Reşat Nuri Güntekin'in aşk romanlarının neden mutlu sonla bitmediği sorusuna sağlıklı yanıtlar verebilmek için bu yapıtlarda yansıtılan aşk ilişkilerinin niteliklerine odaklanmak gerekmektedir. Bu da kaçınılmaz olarak romanlarda aşkın öznesi ve nesnesi konumundaki karakterlerin

kişilik özelliklerini çözümlmeyi zorunlu kılar. Bu noktada belirtilmesi gereken önemli bir nokta, adı geçen romanların büyük bir çoğunluğunun birinci tekil kişi anlatıcılar tarafından aktarılıyor oluşudur; kısacası roman, olayların öznesi konumunda, yapının merkezinde yer alan bir anlatıcının sözcükleriyle aktarılmaktadır. Anlatılanların anlatıcının bilinci aracılığıyla düzenlendiği ve dile getirilenlerin bir birey tarafından, onun gözüyle aktarıldığı kabul edilmelidir. Dolayısıyla, bu romanlarda dile getirilen dünya görüşünün ortaya konulabilmesi için öncelikle romanlardaki anlatıcıların iç dünyalarının ve değer sistemlerinin çözümlenmesi gerekmektedir. Bu yapıtlardaki anlatıcıların kişilik yapıları çözümlenmeksizin dile getirilenleri anlamlı bir bütünlük içinde yorumlamak olanaksızdır. Anlatıcıların kişilik yapılarını tanımak, anlatının bağlamını saptamak açısından birinci derecede önemli bir öge olarak ortaya çıkmaktadır. Çünkü bu yapıtlarda yansıtılan değer evreni ve sevgi ilişkileri ana karakterlerden bağımsız olarak irdelenemez.

Reşat Nuri Güntekin hakkında üretilen eleştirel söylemler, aslında "*Çalığışu*"nda var olduğunu daha önce belirttiğimiz iki farklı anlatı katmanına karşılık gelmektedir: "romantik anlatı" ve gerçek dünya temsilleri. Bütün sorun, "*Çalığışu*"nda giriş, gelişme ve sonuca olan bir edebî yapının içinde eritilmiş olan bu iki katmanın, yapılan incelemelerde birbirinden ayrıştırılarak ele alınıyor oluşudur. Bu aşamada, romanın kurgusuna daha yakından bakmak, bu ayrıştırmanın altında yatan nedenlerin saptanmasına katkıda bulunacaktır. "*Çalığışu*"ndaki olay örgüsünün üç aşamada ele alınabileceğini düşünmekteyiz: Feride'nin Anadolu macerasından önceki ilk dönem, aşk macerasının başlangıç, gelişme ve sonuçlanışını aktarmaktadır. Bunu Anadolu'ya geçiş ve orada yaşanan deneyimlerin aktarımı izlemektedir. Son aşamada ise karakterin ilk aşamada betimlenen dünyasına geri döndüğü ve aşkın "*gerçek sonu*"nun anlatıldığı gözlemlenmektedir. Bu üç aşama "romantik anlatı-gerçek dünya temsilleri - romantik anlatı" arasındaki geçişlere karşılık gelmektedir ve iki dünya birbirinden zamansal, mekânsal ve anlatısal olarak net çizgilerle ayrıştırılmıştır. Romanda Feride'nin Anadolu deneyimlerinin anlatıldığı bölüm, aşk anlatısının askıya alındığı, susturulduğu bölümdür ve "*romans*" bu "*gerçek*" dünyaya sızmaz.

Gerçek dünya, romanda romantik aşkın ertelendiği düzlemi temsil etmektedir. Bu yapısonucu eleştirmenlerin de, metinlerinde bu dünyalardan birini diğerine tercih ettikleri gözlemlenmektedir. Bu da genellikle romanın bir yönünün, diğerini ön plana çıkarmak uğruna göz ardı edildiği, hatta zaman zaman değersizleştirildiği söylemlere neden olmaktadır.

Anadolu’da Eğitim

Reşat Nuri Güntekin’in romanlarında işlenen konulardan biri de eğitimidir. Bu en ayrıntılı olarak “**Çalikuşu**” romanında görmekteyiz. Romanın asli kahramanı Feride, “Dame de Sion” Fransız Mektebinden aldığı diploması ile Maarif Nezaretine (Millî Eğitim Bakanlığı) gider. Amacı, çok işe yarayacağını söyledikleri bu diploma sayesinde, Anadolu vilayetlerinden birine öğretmen olarak atanmaktır. Bu sayede İstanbul’dan ve kendisine ihanet eden nişanlısı Kâmuran’dan uzaklaşacak, özellikle de anne ve babası hayatta olmadığı için başkalarına yük olmaktan kurtulacaktır. Nezaretin kapısını buluncaya kadar cesur ve neşelidir. İşlerinin kolaylıkla biteceğini zannetmektedir: *“Bir hademe, beni Nazırın yanına götüreceksin, o da diplomamı görür görmez; ‘Hoş geldin hanım kızım. Biz de sizin gibileri bekliyorduk’ diye beni Anadolu’nun en yeşil bir memleketine tayin ediverecektir.”* (Çalikuşu: 115).

Fakat işler hiç de ümit ettiği gibi gitmez: *Feride, Bakanlığa ilk gelişinde hayal kırıklığına uğrar. Hizmetlisi böyle olursa kim bilir Nazır Bey nasıl bir insandı! Bakanlıktaki bu durum onu iyice korkutur. Kimse onu ilgili birime veya yetkili kişilere yönlendirmemektedir.*

Çaresiz kalan Feride, koridorlardaki kalabalığın içine karışır. Gözüne kestirdiği ihtiyar bir kadının yanına yaklaşarak derdini anlatır. Ona acıdığı için yardım etmek isteyen çini mavi gözlü Naima Hanım, “Nezarette tanıdığınız kimse yok mu?” (Çalikuşu: 116) diye sorar. Feride’nin buna ne gerek olduğunu söylemesi üzerine, olgun bir hanım olduğu anlaşılan bu tecrübeli öğretmen gülümseyerek “Bunu daha sonra anlarsın kızım.” (Çalikuşu: 117) diyerek onu Tedrisat-ı İptidaiye Dairesine götürür ve Umum Müdürlük görüşmesini söyler.

Öfke ve ümitsizlikten ağlamamak için dişlerini sıkarak Maarifin merdivenlerinden inerken yine Naima Hanım'la karşılaşır. İşi olmadığı için Feride'yi çok üzgün gören Naima Hanım "Tanıdığın olup olmadığını bunun için sormuştum kızım, dedi. Mamafih, meyas olma. Yine bir çaresi bulunur belki. Gel seni tanıdıklardan bir şube müdürüne götüreyim." (Çalığışu: 118) der. Naima Hanım'la gittikleri için Şube Müdürü Feride'yi çok iyi karşılar. Memurlarından Şahap Efendi'yi çağırarak *"Bak, Şahap Efendi, hanım kızı odaya al, Anadolu'da muallimlik istiyor, bir istida müsveddesi yaz, bana getir."* (Çalığışu: 121). şeklinde talimat verir. Artık onun işlerini sonuna kadar Şahap Efendi takip edecektir. Bu tipler ve bu sahneler, sadece nezaret çevresinde, Feride'nin ilk meslek tecrübesi değil, 1910'lar Türk Maarifi'nin en yüksek makamı hakkında da bir fikir vermesi bakımından önemlidir (Emil 1984: 107). Görüldüğü gibi Maarifin merkez teşkilatı büyük bir tu tarsızlık içerisindedir. Amirlerden, birinin "evet" dediğine diğeri "hayır" demektedir. Fakat sonunda hatırlı bir kişi devreye girince işler ça bucak, tıkr tıkr yapılmaktadır.

Eğitimci bir yazar olan Reşat Nuri, bu yanlışlığı çok iyi fark etmekte ve eleştirmektedir. O, yaklaşık bir asır önce, Türk Millî Eğitimindeki bu aksaklıklara dikkat çekerek sistemin keşmekeşlikten arındırılmasını istemektedir. Bu hususta kalıcı bir adım atılarak çoğunluğun onayladığı bir sisteme ulaşılması, tüm eğitimciler gibi onun da eserlerinde ısrarla üzerinde durduğu bir olgudur. Öyle ise sistem uygulanabilir ve âdil olmalı, insanlar da buna bağlı olarak iyi eğitilmelidir. Zira hakkını ve haddini bilmeyen insanlardan oluşan bir topluma veya kuruma güvensizlik ve anarşi hâkim olur.

"Dudaktan Kalbe" romanında Hüseyin Kenan'ın, musiki hocalığı yaptığı İstanbul'daki iki rüştiye müdüründen bahsedilir. Bunlardan birincisi Hüseyin Kenan'ın *"Öteki muallimler gibi kendisine hürmet etmediğini gördükçe tecavüzünü perde perde artırıyordu."* (Dudaktan Kalbe: 40) ifadesiyle tanıttığı müdürdür. Bu müdür, öğrencilere yüksek sesle marş okutmuyor gibi sudan bahanelerle, yumuşak ve iyi niyetli bir öğretmen olan Hüseyin Kenan'ın üstüne üstüne gitmektedir. Bir başka müdür ise oğluna yaptığı sunnet düğününde, Hüseyin Kenan'ın keman çalmamasını bahane ederek onun hak kında Maarif Müdürüne bir şikâyet raporu

yazar. Maarif Müdürü de bu konuyu, ayyaşlığı ile bilinen bir müfettiş havale eder. Gönlünün sırlarını, yalnız musiki ile ifade edecek kadar büyük bir musiki aş kına sahip olan Hüseyin Kenan, bu ayak oyunlarına fazla tahammül edemeyerek istifa eder. Bu idareciler, sadece Kenan'ı musiki muallimliğine pişman eden şahıslar değildir. Onlar, devrin maarif idaresinin hangi ellere teslim edildiğini birbirine benzer zihniyet ve davranışlarıyla ortaya koyan tiplerdir (Emil 1984: 214).

“Harabelerin Çiçeği” romanındaki Galatasaray Lisesi Müdürü, mesleki yönden yeterli değildir. Yanakları yanık olan öğrencisi Süleyman'a şekilci yaklaşımları nedeniyle okuldan ve kendisinden soğutur. Süleyman, insanların yüzlerindeki maskelere değil, içlerine bakılması gerektiğini ustaca anlatan bir diğer öğretmenine sığınır. **“Kan Davası”** romanındaki Aşağı Sazan Köyü Mektebi Müdürü ise pasif ve nemelazımcıdır. İdealist değildir. Kendi köyünde müdür olduğu için daima ılımlı davranır. Etliye sütlüye karışmaz. Kan davası çatışmalarında köylüleri bir aydın olarak uyarmak yerine, o da köylüler gibi davranır. Bu tip okul yöneticileri; öğretmen, öğrenci ve çevrelerini mağdur eden şahıslar olarak hep eleştirilmişlerdir. Yazar, bu müdürlerin tutum ve davranışlarını asla onaylamaz.

“Yeşil Gece” romanındaki Sarıova İdadisi Müdürü Talip Bey, Galatasaray Lisesinde öğrenim görmüş aydın bir insandır. Onun en büyük emeli, sarıklılarla feshilerin birleştirilmesidir. Bu konudaki düşüncelerini Ali Şahin'e şöyle anlatır: *“Sarıkla fesin uzlaşamayacağını söyleyenler bu manzara-i uhuvveti gördükten sonra acaba fikirlerini değiştirmezler mi? Ben, Galatasaray'da tahsil görmüş terakkipver bir adamım ama hakikati söylerim. Sarıklılarla feshilerin din ve devletin selâmet ve itilâsı hususunda teşrik-i mesaisinden daima müfit neticeler beklenebilirdi. Yazık ki bu iki kardeş zümre arasına nifak sokuldu.”* (Yeşil Gece: 54). Görüldüğü gibi o, ne tamamen eski fikri savunur ne de tamamen yeni fikri. Öğrencilere dinî ilimlerin öğretilmesine ne kadar taraftarsa, *“Onlara biraz da vatanî duygular ve aslî terbiyenin”* (Yeşil Gece: 57) öğretilmesine de o kadar taraftardır. Reşat Nuri, Ali Şahin'in ağzından bu tarafsız müdürün düşüncelerine katılmadığını ifade eder. Hatta idadî müdürünün bu fikirleriyle gizli gizli alay eder. Yazar, her

nedense diğer romanlarının aksine Yeşil Gece’de ideolojik polemiklere girer. Ali Şahin İdadî Müdürünün tarafsız, makul çizgisini bile reddederek onun kısa zamanda aşırı bir inkılâpçı, hatta ihtilalci olmasını ister. Bu aceleci anlayış, eğitim süreci içerisinde bizi fevkalâde yanlış sonuçlara götürebilir. Bu nedenle eğitimin uzun soluklu bir gelenek işi olduğu asla unutulmamalıdır.

“**Acımak**” romanının titiz, dürüst ve fedakâr öğretmeni Zehra, öğrencilerini de kendisi gibi yetiştirir. “*Ben elime teslim edilmiş yüz kadar çocuğun ahlâkından mes’ulüm.*” (Acımak: 11) anlayışıyla onların üze rine çok ciddi eğilir. Zehra, öğrencilerine karşı müsamahasızdır. Onların en küçük ku surlarını bile affetmez. Okula geç gelen çocukları içeriye almayarak evlerine geri gönderir. Para karşılığı arkadaşlarının ödevlerini yapan Ferhunde adındaki öğrencisinin kaydını siler. Millî Eğitim Müdürünün bu konuda devreye girmesine çok bozulur. “*Çocuklarımızı sahtekârlığa alıştıran bir talebenin mektepte kalmasını istemenize şaşırıyorum.*” (Acımak:11) diyerek çıkışır. Öğrencilerini hayata, doğru, fedakâr ve manevi yönden temiz olarak hazırlamak ister. Zehra’nın davranışlı öğrencileri üzerinde bir başka ilginç uygulaması daha vardır: “*Kızlardan bazıları ya aile terbiyesinin tesiriyle, ya görenek neticesi olarak hafiflik ederler. Zehra Hanım onları kolerallı hastalar gibi derhâl öteki çocuklardan ayırır ve son derece huşunetle muamele eder. Kuşpalazına, kızamığa, çiçeğe tu tulanları umumun sıhhati namına nasıl arkadaşlarından ayırıyorsak bunları da yine umumun manevi sıhhati için öyle ayırmak mecburi yetindeyiz der...*” (Acımak:12).

Onun bu hassasiyetine öğrencileri de uyarlar. Öğrencilerinin çoğu, Zehra öğretmenin etkisinden ömür boyu kurtulamazlar: “*Bugün ekserisi kocaman ev hanımları olan eski talebesi üzerinde hâla eski nüfuzunu muhafaza eder... Onu bir abla, bir ana gibi dinlerler, bütün müşküllerini ona hallettirir ler.*” (Acımak: 5).

“**Yeşil Gece**” romanını kahramanı Ali Şahin’in, öğrenci leriyle arasında bir problemi yoktur. Onları yetiştirme konusundaki düşüncelerini Sarıova İdadisi Müdürüne şöyle açıklar: “*Merak bu yurmayınız. Çocuklara yalnız müspet ve faydalı şeyler öğreteceğim, dedi. Din ilimlerini mümkün olduğu kadar sathi ve zararsız bir şe*

kilde geçeceğim. Hurafelerle, israiliyat ile mümkün mertebe mü cadele edeceğim. Mesainizde size nâciz bir muavin olacağım. Zat-ı âliniz, şüphesiz, zemin ve zamanı müsait bulmadığınız için şimdilik din ve devlete sadık meşrutiyetperver Osmanlılar yetiştirmek gayesiyle, istifa buyuruyorsunuz. Bendeniz bir derece ileri git mek, milletine sadık cumhuriyetperver Türkler yetiştirmek eme lindeyim.Şahin Efendi, öğrencilerini de kendisi gibi yenilikçi yetiştirmek için, önce türlü bahanelerle onların başındaki sarıkları çı karmaya başlar” (Yeşil Gece: 100).

Bu sarık meselesi Sarıova halkı tarafından büyük tepkiyle karşılanır. Bazıları okula kadar gelerek Ali Şahin’i tehdit ederler. Bu olaya çok sinirlenen Kaymakam Bey onun meslekten azlını bile dü şünür. Millî Eğitim Müdürü defalarca uyarır. Bütün bu olumsuz gelişmelerden sonra velilerden bazıları Emir Dede Mektebinden çocuklarını almaya başlar. Ali Şahin, geleceğin inkılapçı neslini, bu çocukların arasından yetiştirmenin aceleciliği içerisindeyken savaş çıkar. Sarıova kasa bası Yunanlılar tarafından işgal edilir. Şahin Efendi bu emellerini gerçekleştiremeden, düşman tarafından tutuklanarak Yunan adalarından birine sürgün edilir.

Konakta evlatlık olarak bulunan Gülsüm’ün mektebe başla masıyla dayak yön de-ğiştirmiştir. Önceleri konak çocuklarına gözdağı vermek için sopayı hep diğer çocuklar yerken, şimdi onların yerini Gülsüm almıştır. Öğrencilerin en ufak bir hatasında Salih Hoca “*Gelsin artık bakalım kızılılık sefası...*” (Yeşil Gece: 44) diyerek onu kızılılık ağacından yapılmış bir sopa ile cezalandırmak tadır. Salih Hoca’nın öğrenciler üzerindeki bu baskısı, onların ba şarısını hep olumsuz yönde etkilemiştir.

“**Damga**” romanında da birçok öğretmen şahıs kadrosu görmekteyiz. Bunların ilki, romanın birinci kahramanı İffet’in çocukluk yıllarında kısa bir süre okuduğu mahalle mektebi hocasıdır. Bir paşa çocuğu olan İffet, mahalle mektebine misafir öğrenci adı altında, geçici ola rak devam etmektedir. Konak hayatından iyice bunalmış olan bu zeki çocuk, mahalle mektebindeki koşan, oynayan, yaramazlıklar yapan çocukların aralarına karışmak istemektedir. Nihayet kalfalarını ikna eden İffet, mahalle mektebine devam etmeye başlar. Mektepte bir cam kırıldığı veya başka türlü bir yaramazlık

yapıldığı zaman, suçlu öğrencinin bulunamaması durumlarında Hoca Efendi, tüm sınıfı sıra değneğinden geçirmekte veya öğrencileri falakaya yatırıp ayaklarına sopa vurmaktadır.

Reşat Nuri'nin, eğitim öğretim konularını ele alıp işlediği bir diğer önemli romanı da **“Kan Davası”**dır. Bu romanın aslı kahramanı olan Ömer, muallim mektebinden yetişmiş idealist bir öğretmendir. Romandaki olaylar İstiklâl Savaşı yıllarında geçer. Ömer, Ege köylerindeki öğretmenliği sırasında savaşa gider. Yıllar süren savaşımlardan sonra tekrar, Doğu Bölgesindeki Bozova kazasına bağlı Yukarı Sazan köyünde öğretmenlik görevine başlar. **“Kan Davası”** romanında Öğretmen Ömer, Bozova'nın Yukarı Sazan köyünde, önce okulunu tamir ettikten sonra, aklının kestiği haneleri dolaşarak zorla da olsa öğrenci toplamayı başarır. Kendisi de kimsesiz öğrencileriyle birlikte aynı binada yatıp kalkar. Onlarla kısa zamanda kaynaşır. Valiliğin desteğiyle Ömer, çocukları ders yılının bitiminde Bozova'da çeşitli işlere yerleştirir. Fakat çocuklara çalıştıkları yerlerde çok kötü davranırlar. Buna dayanamayan çocuklar, Yukarı Sazan köyüne, Ömer'in yanına dönerler. Ömer ve çocuklar birbirlerine iyice alışmışlardır.

Sonuç

Reşat Nuri Güntekin'in romanlarının yazıldığı dönemde Anadolu, tarihinin en yoksul zamanlarından birini yaşamaktadır. İstanbul, etrafındaki bütün verimlilikleri kendi lehine kullanmaktadır. Anadolu halkı ya zor geçinmekte ya da boş inançlarla vakit geçirmektedir. Onlara kendilerini ve çevrelerini geliştirmeleri için hiçbir olanak tanınmamıştır. Bunun yanı sıra halk için önemli olan sorunların başında gelen yoksulluk, yerini kimi zaman yol hizmetleri açısından geri kalmışlığa bırakmıştır. Anadolu'da yaşanan olumsuzluklara rağmen Karşılaştıkları olaylar onu ne kadar üzse de yine de Anadolu'ya, onun güzelliklerine ve sıradan insanına umutla bakmayı ihmal etmez.

Romanlarda dilin sadeliği, kolay okunuyor oluşları, yazar hakkında kaleme alınan eleştiri metinlerinde sürekli olarak millî edebiyatın nitelikleri olarak gündeme getirilmişve vurgulanmış oldukları hatırlanmalıdır. O, Türkçeyi kendine özgü bir güzellik ve

yalnlık ile yazmış; kişilerini de hep Türkçe konuşturmuş, bölge ağızlarına ağırlık ve önem vermemiş, her şeyi Türkçenin olanakları ve sözcük hazinesi ile vermeyi yeğ tutmuştur. Halkın kullanmadığı ve bilmediği yahut da bilemeyeceği Arapça ve Farsça sözcüklere yer vermemiştir Reşat Nuri Güntekin'in yapıtları, yalnızca dillerinin sadeliği sayesinde kolay okunuyor oluşları ve günümüzde dahi tekrar tekrar basılarak sattıkları için değil, biçim ve içerik açısından da yer yer popüler edebiyat ürünlerinin niteliklerini taşıdıkları için bu nitelendirmeyi hak ederler.

Güntekin'in duygusal romanlarının, “*Çalıkuşu*” ve “*Gizli El*” dışında, asıl erkek ve kadın karakterler açısından çoğu zaman gerilimli bir ilişki sürecinden sonra mutlu bir birliktelik vaadi ve kurulan yuva yerine, mutsuz ve yıkılan yuvalarla sona eriyor oluşları, bir anlamda aşk romanlarının vadettiği romantik aşkın çöküşünü deşimlemektedir. Yazarın söz konusu romanlarında, mutlu bir yuvanın kuruluşunun anlatıldığı romans yapısının yerini, yuvanın kuruluşunun imkânsızlığının ya da bir biçimde kurulmuş yuvanın yıkılışının ima edildiği anlatıların almasından genellikle kadın karakterler sorumludur.

Romanlardan anladığımız kadarıyla okullar genelde bakımsızdır. Anadolu'ya giden tüm idealist öğretmenler, işe önce öğrencileriyle okullarından başlarlar. Çoğu ahır gibi olan bu bakımsız yerler, yine de öğretmenlerin yuvasıdır. İdealist bir öğretmen için huzur, ancak o ocaktadır. Bu yüzden onların ömrü, hep okulları tamir edip güzelleştirmekle geçer. Bu sayede, öğrencilerini, bu irfan yuvalarına daha çok çekeceklerine inanmaktadırlar.

Kaynakça

Ağaoğlu 1989: Ağaoğlu, Adalet. “Reşat Nuri Güntekin'in ‘Dezanşanteler’i”. Argos 16 (Aralık 1989): 140-43.

Aksoy 2003: Aksoy, Elif. “Eski Hastalık'ta Bir Genç Kızın Eğitimi”. E52 (Temmuz 2003): 74-79.

Akyüz 1995: Akyüz, Kenan. Modern Türk Edebiyatının Ana Çizgileri. İstanbul: İnkılap, 1995.

Altuğ 1989: Altuğ, Taylan. “Reşat Nuri'nin Üç Romanında Öldüren Aşk Teması”. Argos16 (Aralık 1989): 146-50.

Araz 1989: Araz, Nezihe. “Sigaramın Dumanı...” Argos 16 (Aralık 1989):151-52.

Emil 1989: Emil, Birol. *Reşat Nuri Güntekin'in Romanlarında Şahıslar Dünyası I (Harabelerin Çiçeği'nden Gökyüzü'ne)*. İstanbul: İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayınları, 1984.

Emil 1989: Emil, Birol. Reşat Nuri Güntekin. Ankara: Kültür Bakanlığı, 1989.

Enginün 2008: Enginün, İnci. Cumhuriyet Dönemi Türk Edebiyatı. İstanbul: Dergah, 2008.

Es 1933: Es, Hikmet Feridun. Reşat Nuri Nasıl Yazdığını Anlatıyor. Muhit, 1933.

Güntekin 2015: Güntekin, Reşat Nuri. Anadolu Notları I -II, İstanbul: İnkılap, 2015.

Korkmaz 2014: Korkmaz, Ramazan. Yeni Türk Edebiyatı El Kitabı. İstanbul: Grafiker, 2014.

Naci 2011: Naci, Fethi. Reşat Nuri'nin Romancılığı, İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları,2011.

Oktay 1993: Oktay, Ahmet. Reşat Nuri Güntekin. *Cumhuriyet Dönemi Edebiyatı 1923-1950*. Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları, 1993. ss. 709-38.

Tanpınar 1997: Tanpınar, Ahmet Hamdi. Edebiyat Üzerine Makaleler. Zeynep Kerman (haz.). İstanbul: Dergah, 1997.

Türkeş 2013: Türkeş, A. Ömer.. ”Orda Bir Taşra Var Uzakta.” Taşraya Bakmak T. Bora (der.) İstanbul: İletişim Yayınları, s. 157-212.

Uyguner 1993: Uyguner, Muzaffer. Reşat Nuri Güntekin Yaşamı, Sanatı, Yapıtlarından Seçmeler, Ankara: Bilgi, 1993.

Romanlar

Güntekin 1957: Güntekin, Reşat Nuri. *Acımak*, İstanbul: Tan Matbaası, Yeni bs. 1957.

Güntekin 1957a: Güntekin, Reşat Nuri. *Akşam Güneşi*, İstanbul:Nurgök Matbaası, 4. bs., 1957.

Güntekin 1968: Güntekin, Reşat Nuri (1968). *Ateş Gecesi*, İstanbul: İnkılap Kitabevi, Yeni bs., 1968.

Güntekin 1993: Güntekin, Reşat Nuri *Çalıküşu*, İstanbul, İnkılap Kitabevi, 38. bs., 1993.

Güntekin 1958: Güntekin, Reşat Nuri. *Eski Hastalık*, İstanbul: İnkılap Kitabevi, Yeni bsi., 1958.

Güntekin 1964: Güntekin, Reşat Nuri. *Gökkuşağı*, İstanbul: İnkılap ve Aka Kitabevleri, 3. bs., 1964.

Güntekin 1960: Güntekin, Reşat Nuri. *Harabelerin Çiçeği, Eski Ahbab ve Boyunduruk*, İstanbul: İnkılap Kitabevi, 2. bs., 1960.

Güntekin 1961: Güntekin, Reşat Nuri. *Kavak Yelleri*, İstanbul: İnkılap Kitabevi, 1. bs., 1961.

Güntekin 1957b: Güntekin, Reşat Nuri. *Kızılıcık Dalları*, İstanbul: Nurgök Matbaası, Yeni bs., 1957

Güntekin 1958a: Güntekin, Reşat Nuri. *Miskinler Tekkesi*, İstanbul: İnkılap Kitabevi, Yeni bs., 1958.

Güntekin 1961: Güntekin, Reşat Nuri. *Son Sığınak*, İstanbul: İnkılap ve Aka Kitabevleri, 1.bs., 1961.

Güntekin 1984: Güntekin, Reşat Nuri. *Yeşil Gece*, İstanbul: İnkılap ve Aka Kitabevleri, 9.bs, 1984.

MÜTERCİM TERCÜMANLIK BÖLÜMLERİNDE TERMINOLOJİ DERSİNİN ÖNEMİ

Dr. Öğr. Üyesi Menent ŞUKRİEVA
Öğr. Gör. Bülent KIRCALI

Şumen Episkop Konstantin Preslavski Üniversitesi
m.shukrieva@shu.bg; b.kardzhala@shu.bg

THE IMPORTANCE OF “TERMINOLOGY” COURSE IN THE
DEPARTMENTS
OF TRANSLATION AND INTERPRETATION
Menent Shukrieva Ph.D. – Lecturer, Byulent Kardzhala – Lecturer

Summary: The aim of this study is to justify the need for inclusion of the "Terminology" Course in the Bachelor Programme of Turkish Studies with Business Communication at *Konstantin Preslavsky* University of Shumen. In view of the dynamically developing relations between the Republic of Bulgaria and the Republic of Turkey in various fields, such as business, economy, trade, finance, politics, military affairs, construction, tourism, etc., and the lack of specialized bilingual dictionaries (Bulgarian-Turkish and Turkish-Bulgarian), studying the specific terms used in any of the fields of knowledge listed above has become a necessity. This study contains examples which may be used by students to develop a minimum vocabulary that will lay the foundation of their competences.

Key words: terminology, Turkish Philology, translation

Bu bildirinin amacı, Bulgaristan’da Türk Filolojisi ve Edirne Trakya Üniversitesi Bulgarca Mütercim Tercümanlık bölümlerinde terminoloji dersinin okutulmasına dair bir öneri sunmak ve söz konusu dersin önemini vurgulamaktır.

Bulgaristan Cumhuriyeti ile Türkiye Cumhuriyeti arasında iş dünyası, ekonomi, ticaret, maliye, siyaset, savunma, inşaat ve müteahhitlik, turizm ve başka sektörlerdeki işbirliğinin gün geçtikçe daha da gelişmesi ve gerek Bulgarca-Türkçe gerekse Türkçe-Bulgarca özel sözlüklerin mevcut olmaması, yukarıda bahsedilen alanlara ait terimlerin okutulmasını gerektirmektedir.

Bildiride, öğrencilerin temel terim dağarcığının oluşturulmasında önem teşkil eden terimlere yer verilmiştir.

Toplumsal hayatın farklı alanlarına ait terimleri iyi derecede bilen uzmanlara ciddi derecede duyulan ihtiyaç, böyle bir dersin müfredatta yer almasını gerektirmektedir. Bu ders sayesinde öğrencilere temel dil alışkanlık ve becerileri kazandırılacaktır. Bunun yanı sıra öğrencilerin üniversiteden mezun olduktan sonra tercüme büroları, yabancı sermayeli şirketler, turizm sektörü, diplomatik temsilcilikler, ticaret müşavirlikleri, gümrük idareleri, hukuk büroları, danışmanlık şirketleri, dil okulları ve dershaneleri, ilkökul, ortaokul ve liseler, basın vb. gibi yerlerde çalışmaya başladıklarında ihtiyaç duyacakları çağdaş terminolojinin öğrenilmesini sağlayacaktır.

Şüphesiz, bu tür terimlerin bilinmesi iş hayatında başarılı olmanın etkili yollarından biridir.

Günümüzde terim biliminin uygulamada çok büyük önemi vardır.

Bu bilim dalının konusu; bilimsel, eğitim, toplumsal ve siyasi çalışmalarda kullanılan özel meslek dillerinin kurulması ve geliştirilmesi için pratik ve teorik temellerin sağlanması; bilim ve teknolojinin çeşitli dallarında terminolojik sistemlerin oluşturulması, tek biçimli kılınması ve standartlara uygun hale getirilmesi; bilgilerin dil aracılığıyla terim olarak ifade edilmesine yönelik araç ve yöntemlerin tespit edilmesi; bilim, meslek ve toplumsal hayatta verimliliğin sağlanması ile ifade edilebilir (Simeonova 2016: 11).

Terimler, her bilim, her meslek ve toplumsal hayatın her alanı için kilit unsur niteliğindedir. Herhangi bir faaliyetin yürütülmesi, açık, net ve kesin olarak belirlenmiş bir terim sistemi olmadan imkansızdır (Simeonova 2011: 1).

Dil bilimi, terimin dil sistemindeki yerini, terimin özelliklerini ve dilin genel niteliklerini, terimin bilim, teknoloji, sanayi, eğitim, yönetim alanındaki gelişmeler üzerinde nasıl bir etkisi olduğunu değerlendirmesi; mevcut terimlerin uygun bir şekilde kullanılması ve yenilerinin türetilmesi hususunda da rasyonel öneriler getirmesi gereklidir (Golovin, Berezin 1979: 264).

Terim kelimesinin kökeni ile ilgili farklı görüşler mevcuttur. Terim kelimesinin kökeni idilimizdeki “dermek” fiilinin eski şekli

olan “termek” fiiline dayandıranlar vardır. Hamza Zülfikar, “Latince *son, sınır* anlamına gelen *terminus* kelimesine benzetilerek *derlemek* fiilinin eski şekli olan *termek* fiilinden *-im* ekiyle türetildiğini belirterek bu terimin Türk Cumhuriyetlerinde Rusçadaki biçimiyle, *termin* olarak kullanıldığına işaret etmektedir. (Zülfikar 1991: 20).

Terim sözcüğü eskiden *ıstılah* sözcüğü ile karşılanmış, çokluk şekli olarak da *ıstılahât* kullanılmıştır.

Terim ve *terminoloji* Batı Avrupa’da 18.yüzyılın ikinci yarısında kullanıma girmiştir. *Terminologie* terimi ilk kez 1788 yılında Christian Gottfried Schütz tarafından kullanılmıştır (Barsukova 2004: 18).

Toplumun ilerlemesini sağlayan etkenler olarak bilim ve teknolojinin gelişmesi, yenilikçilik, Ar-Ge ve çok sayıda know how çalışmaları, spesifik terimlerin gerektiği biçimde kullanımını son derece gerekli kılmaktadır.

Bulgar dilbilimci Liliya Manolova (1984) ve E. A. Barsukova (2004), K. Ya. Averbuh (2005), G. Grinyov (2008), A. VSuperanskaya (2012) gibi Rus dilbilimcilerine göre bilgi patlaması terminoloji patlamasına yol açmaktadır.

Küreselleşmenin ve bilgi alışverişinin gün geçtikçe hızlandığı bu çağda hepimiz terminoloji patlamasına şahit oluyoruz.

Geniş kapsamlı entegrasyon, sanayide inovasyon, dünyanın gittikçe küçülmesi, sınırların ortadan kaldırılması, serbest ticaret, insanların ve malların serbest dolaşımı, sermaye transferleri, manevi kültür değerlerinin tanıtılması, ülkeler arası teknoloji transferi günümüzde öne çıkan güncel konular arasında yer almaktadır.

Gerek mevzuatın uyumlaştırılması gerekse ortak kuralların ve uluslararası norm, hukuk ve mevzuatın uygulanması gibi süreçler yaşanmaktadır. Çok sayıda ülke ekonomi, ticaret, maliye, ulaşım, kültür, adalet vb. alanlarda verimli işbirliği için çaba göstermektedir.

Bu bağlamda terminoloji dersi sayesinde öğrenciler gerek mevcut, gerekse ortaya yeni çıkan spesifik terimler hakkında güncel bilgi edinmiş olacaktır.

Toplumsal hayatın farklı alanlarında kullanılan terimleri gözden geçirip değerlendirdikten sonra bu çalışma kapsamında örnek teşkil

eden küçük bir Türkçe-Bulgarca Terimler Sözlüğü oluşturmaya çalıştık.

Örnek olarak verdiğimiz terimler, eğitim, dil bilimi, maliye, ticaret, ekonomi, turizm, hukuk, teknoloji ve inşaat alanlarına aittir.

Eğitim Terimleri

Aşağıda yer alan Tablo 1’de öğrencilerin üniversite ortamında günlük iletişimde veya pedagojik formasyon sürecinde ya da mezun olduktan sonra öğretmen, okutman, eğitmen, öğretim görevlisi olarak buldukları pozisyonlarda yüksek bir performans gösterebilmeleri için ihtiyaç duyulan bir altyapının oluşturulması için gerekli olan eğitim terimlerine yer verilmiştir.

Bu alanda çevirisi yapılan başlıca belgeler aşağıdaki gibidir:

- ✓ Mezuniyet belgesi;
- ✓ Lise diploması;
- ✓ Transkript (not döküm) belgesi;
- ✓ Lisans diploması;
- ✓ Yüksek lisans diploması;
- ✓ Kurs bitirme belgesi;
- ✓ Usta öğreticilik belgesi;
- ✓ Katılım belgesi;
- ✓ Öğrenci belgesi;
- ✓ Sertifikalar vs.

Tablo 1

Terim	Bulgarca Karşılığı
açık öğretim	<i>зadочно обучение</i>
aday öğretmen	<i>стажант-учител</i>
akademik senato	<i>академически съвет</i>
akşam lisesi	<i>вечерно училище</i>
alttan ders sınavı	<i>условен изпит</i>
anaokulu	<i>детска градина</i>
araştırma görevlisi	<i>научен изследовател</i>
başöğretmen	<i>главен учител</i>
Bölge Eğitim Müdürlüğü	<i>Регионално управление на образованието</i>

bölüm	<i>катедра</i>
bölüm başkanı	<i>ръководител катедра</i>
bölüm ders planı	<i>учебен план(в университет)</i>
bütünleme	<i>поправителна сесия</i>
bütünleme sınavı	<i>поправителен изпит</i>
dekan	<i>декан</i>
dekan yardımcısı	<i>заместник-декан</i>
derece	<i>образователно-квалификационна степен</i>
ders	<i>урок</i>
dershane	<i>учебна зала; школа</i>
derslik	<i>учебна зала; школа</i>
ders ödevi	<i>курсова работа</i>
ders öğretmeni	<i>учител-наставник</i>
ders saati	<i>учебен час</i>
devamlılık	<i>присъствие</i>
devamsızlık	<i>отсъствие</i>
doçent	<i>доцент</i>
doktor	<i>доктор</i>
doktora öğrencisi	<i>докторант</i>
doktora programı	<i>докторска програма</i>
dönem	<i>срок</i>
düz lise	<i>средно училище</i>
eğitim müfettişi	<i>експерт</i>
eğitim öğretim süreci	<i>учебно-възпитателен процес</i>
eğitim öğretim yılı	<i>учебна година</i>
enstitü	<i>институт</i>
ev ödevi	<i>домашна работа</i>
fakülte	<i>факултет</i>
fakülte senatosu	<i>факултетски съвет</i>
gözetmen	<i>квестор</i>
günlük ders planı	<i>план на урок, урочен план</i>
dersprogramı içeriği	<i>учебна програма (в университет)</i>
ikinci bütünleme	<i>ликвидационна сесия</i>

ikinci bütünleme sınavı	<i>ликвидационен изпит</i>
ilkokul	<i>начално училище</i>
ilkokul dönemi	<i>начален етап на образование</i>
ilköğretim	<i>основно образование</i>
ilköğretim okulu	<i>основно училище</i>
imam hatip lisesi	<i>духовно училище</i>
kampüs	<i>университетски кампус</i>
karne	<i>студентска книжка</i>
karne	<i>ученическа книжка</i>
kıdemli öğretmen	<i>старши учител</i>
kolej	<i>колеж</i>
kreş	<i>ясла</i>
lisans mezunu	<i>бакалавър</i>
lisans öğrencisi	<i>студент бакалавър</i>
lisans programı	<i>бакалавърска програма</i>
lise	<i>гимназия</i>
lise birinci kademe	<i>първи гимназиален етап на образование</i>
lise ikinci kademe	<i>втори гимназиален етап на образование</i>
meslek lisesi	<i>професионална гимназия</i>
mezuniyet tezi	<i>дипломна работа</i>
Milli Eğitim Bakanlığı	<i>Министерство на народното образование</i>
müdür	<i>директор</i>
müdür yardımcısı	<i>заместник-директор</i>
mütevelli heyet	<i>настоятелство</i>
okul	<i>училище</i>
okul öncesi eğitim	<i>предучилищно образование</i>
okutman	<i>лектор</i>
ortaokul dönemi	<i>прогимназиален етап на образование</i>
ortaöğretim	<i>средно образование</i>
öğrenci	<i>ученик</i>
öğrenci işleri	<i>студентска канцелария</i>

öğretim görevlisi	<i>преподавател</i>
öğretim programı	<i>учебна програма</i>
öğretim üyesi doktor	<i>главен асистент д-р</i>
öğretmen	<i>учител</i>
öğretmenlik yeterliliği	<i>педагогическа правоспособност</i>
ön lisans mezunu	<i>професионален бакалавър</i>
örgün öğretim	<i>редовно обучение</i>
pedagojik formasyon	<i>педагогически блок</i>
profesör	<i>професор</i>
rektör	<i>ректор</i>
rektör yardımcısı	<i>заместник-ректор</i>
sınav dönemi	<i>сесия</i>
sınıf	<i>клас; класна стая</i>
sınıf öğretmeni	<i>начален учител</i>
sınıf temsilcisi	<i>отговорник на класа; курсов отговорник</i>
tatil	<i>ваканция</i>
teknik lise	<i>техникум</i>
transkript	<i>академическа справка</i>
uzaktan eğitim	<i>дистанционна форма на обучение</i>
üniversite	<i>университет</i>
üniversite mezuniyet sınavı	<i>държавен изпит</i>
üniversite öğrencisi	<i>студент</i>
yarıyıl	<i>семестър</i>
yemekhane	<i>столова</i>
yerleşke	<i>университетски кампус</i>
yıllık ders planı	<i>годишно урочно разпределение</i>
yüksek lisans programı	<i>магистърска програма</i>
yüksek lisans mezunu	<i>магистър</i>
yüksek lisans öğrencisi	<i>студент магистър</i>

Dil Bilim Terimleri

Aşağıdaki tabloda öğrencilerin eğitim gördükleri bölüm dikkate alındığında bilmeleri zorunlu olan dil bilim terimlerinin bazılarına yer verilmiştir.

Bu alanda çevirisi yapılan başlıca belgeler aşağıdaki gibidir:

- ✓ Dil bilgisi kitapları;
- ✓ Bilimsel makale, bildiri vs. yazılar;
- ✓ Sınıf tezleri;
- ✓ Mezuniyet tezleri;
- ✓ Doktora tezleri vs.

Tablo 2

Terim	Bulgarca Karşılığı
ad	<i>съществително име</i>
ad çekimi	<i>склонение</i>
ad durumu	<i>падеж</i>
ad tamlaması	<i>именно словосъчетание</i>
adıl	<i>местоимение</i>
adların iyelik biçimleri	<i>притежателни форми на съществителните имена</i>
ağır eylemlik	<i>результативен инфинитив</i>
ağır mastar	<i>результативен инфинитив</i>
asıl eylemlik	<i>пълен инфинитив</i>
asıl mastar	<i>пълен инфинитив</i>
bağlaç	<i>съюз</i>
basit tümce	<i>просто изречение</i>
belirli geçmiş zaman	<i>минало свършено време</i>
belirteç	<i>наречие</i>
belirteç tümleci	<i>обстоятелствено пояснение</i>
belirtili nesne	<i>определено пряко допълнение</i>
belirtisiz nesne	<i>неопределено пряко допълнение</i>
belirtme durumu	<i>винителен падеж</i>
biçim bilgisi	<i>морфология</i>
bildirme kipi	<i>изявителноклонение</i>
bileşik tümce	<i>сложно изречение</i>

birleşik tümce	<i>сложно изречение</i>
birleştirme	<i>композиция</i>
buyruk kipi	<i>повелително наклонение</i>
cümle	<i>изречение</i>
cümle bilgisi	<i>синтаксис</i>
çatı	<i>зalog</i>
çekim eki	<i>словоизменителен афикс</i>
çıkma durumu	<i>отделителен падеж</i>
çoğul takısı	<i>окончание за множествено число</i>
derleme ve tarama	<i>търсене на архаична турска лексика от литературни и други източници, и подбор на лексика от различни диалекти</i>
-di'li geçmiş zaman	<i>минало свършено време</i>
dil bilgisi	<i>граматика</i>
dil bilimi	<i>езикознание</i>
dilek-şart kipi	<i>желателно-условно наклонение</i>
dolaylı söz	<i>непряка реч</i>
dolaylı tümleş	<i>непряко допълнение</i>
dolaysız söz	<i>пряка реч</i>
dönüştü çatı	<i>възвратен зalog</i>
durum takıları	<i>падежни окончания</i>
duyulan geçmiş zaman,	<i>несвидетелско минало време</i>
edat	<i>следлог</i>
edilgen çatı	<i>страдателен зalog</i>
eğretileme	<i>метафора</i>
ek	<i>афикс</i>
ek	<i>словообразователен афикс</i>
emir kipi	<i>повелително наклонение</i>
etken çatı	<i>деятелен зalog</i>
ettirgen çatı	<i>причинителен зalog</i>
eylem	<i>глагол</i>
eylem	<i>сказуемо</i>
eylem çekimi	<i>спрежение</i>

eylemlilik	<i>инфинитив</i>
fiil	<i>глагол</i>
fiil çekimi	<i>спрежение</i>
fonetik	<i>фонетика</i>
gelecek zaman	<i>бъдеще време</i>
gelecek zaman hikayesi	<i>бъдеще време в миналото</i>
geniş zaman	<i>сегашно-бъдеще време</i>
geniş zamanın hikayesi	<i>постоянно минало несвършено време</i>
gereklilik kipi	<i>наложително наклонение</i>
görülen geçmiş zaman	<i>минало свършено време</i>
görülen geçmiş zamanın hikayesi	<i>несвидетелско предварително минало време</i>
görülen geçmiş zamanın hikayesi	<i>свидетелско предварително минало време</i>
görülmeyen geçmiş zaman	<i>несвидетелско минало време</i>
gövde	<i>производна основа</i>
gramer	<i>граматика</i>
hafif mastar	<i>непълен инфинитив</i>
hafif eylemlilik	<i>непълен инфинитив</i>
hece	<i>сричка</i>
ikileme	<i>редупликация</i>
ilgeç	<i>следлог</i>
isim	<i>съществително име</i>
isim çekimi	<i>склонение</i>
isim tamlaması	<i>именно словосъчетание</i>
ismin -de hali	<i>местен падеж</i>
ismin -den hali	<i>отделителен падеж</i>
ismin -e hali	<i>дателен падеж</i>
ismin halleri	<i>падеж</i>
ismin -i hali	<i>винителен падеж</i>
istek kipi	<i>желателно наклонение</i>
isteme kipleri	<i>желателни наклонения</i>
işteş çatı	<i>взаимен залог</i>

iyelik durumu	<i>родителен падеж</i>
iyelik takıları	<i>притежателни окончания</i>
kalma durumu	<i>местен падеж</i>
kategori	<i>категория</i>
kelime	<i>дума</i>
kelime türleri	<i>части на речта</i>
kip	<i>наклонение</i>
kişi	<i>лице</i>
koşaç	<i>частица</i>
koşul kipi	<i>условно наклонение</i>
kök	<i>корен</i>
leksikografi	<i>лексикография</i>
leksikoloji	<i>лексикология</i>
mastar	<i>инфинитив</i>
-miş'li geçmiş zaman	<i>несвидетелско минало време</i>
morfoloji	<i>морфология</i>
nesne	<i>допълнение</i>
ortaç	<i>причастие</i>
ödünçleme	<i>заемане</i>
öğrenilen geçmiş zaman	<i>несвидетелско минало време</i>
ön ek	<i>префикс</i>
örnekseme	<i>аналогия</i>
özne	<i>подлог</i>
rivayet kipi	<i>преизказно наклонение</i>
sayı	<i>числително име</i>
sentaks	<i>синтаксис</i>
ses	<i>звук</i>
ses bilgisi	<i>фонетика</i>
ses uyumu	<i>звукова хармония</i>
seslerin bölümlenmesi	<i>класификация на звуковете</i>
seslerin sınıflandırılması	<i>класификация на звуковете</i>
seslerin tasnifi	<i>класификация на звуковете</i>
sesli	<i>гласна</i>
sessiz	<i>съгласна</i>
sıfat	<i>прилагателно име</i>

sıfat tamlaması	<i>адеквативно словосъчетание</i>
sıfat-fiil	<i>причастие</i>
söz bölükleri	<i>части на речта</i>
söz bölümleri	<i>части на речта</i>
söz dizimi	<i>синтаксис</i>
sözcüğün yapısı	<i>строеж на думата</i>
sözcük	<i>дума</i>
sözcük bilimi	<i>лексикология</i>
sözcük dizilişi	<i>словоред</i>
sözlük bilgisi	<i>лексикография</i>
sözlükçülük	<i>лексикография</i>
sürekli şimdiki zaman	<i>продължително сегашно време</i>
sürekli şimdiki zamanın hikayesi	<i>свидетелско продължително минало време</i>
şahıs	<i>лице</i>
şart kipi	<i>условно наклонение</i>
şimdiki zaman	<i>сегашно време</i>
şimdiki zamanın hikayesi	<i>минало несвършено време</i>
takı	<i>словоизменителен афикс</i>
tasarlama kipleri	<i>желателни наклонения</i>
teklik çokluk	<i>число</i>
tümce	<i>изречение</i>
tümce bilgisi	<i>синтаксис</i>
tümcenin öğeleri	<i>части на изречението</i>
türetme	<i>деривация</i>
ulaç	<i>деепричастие</i>
ulam	<i>категория</i>
ünlem	<i>междуметие</i>
ünlü	<i>гласна</i>
ünsüz	<i>съгласна</i>
yalın durum	<i>именителен падеж</i>
yapı bilgisi	<i>морфология</i>
yapım ek	<i>словообразователен афикс</i>
yönelme durumu	<i>дателен падеж</i>

yükleme durumu	<i>винителен падеж</i>
zaman	<i>време</i>
zamir	<i>местоимение</i>
zarf	<i>наречие</i>
zarf tümleci	<i>обстоятелствено пояснение</i>
zarf-fiil	<i>деепричастие</i>

Bankacılık ve Maliye Terimleri

Muhasebe, bankacılık, ekonomi ve diğer mali sektörlerle ait olan bu terimlerin kullanımında büyük bir hassasiyetin gösterilmesi gereklidir. Bu terimlerin doğru biçimde ve standartlara uygun olarak kullanılması önemlidir.

Bankacılık ve maliye alanında çevirisi yapılan başlıca belgeler aşağıdaki gibidir:

- ✓ Bilanço;
- ✓ Yıllık finansal rapor;
- ✓ Kredi sözleşmesi;
- ✓ Fatura;
- ✓ Dekont;
- ✓ Banka raporları;
- ✓ Poliçe;
- ✓ Mali tablo;
- ✓ Hisse bilgileri;
- ✓ Finans bülteni;
- ✓ Sigorta poliçesi;
- ✓ Banka dokümanları vs.

Tablo 3

Terim	Bulgarca Karşılığı
açık	<i>дефицит</i>
adi hisse senedi	<i>обикновена акция</i>
akredirif mektubu	<i>акредитив</i>
akreditif	<i>акредитив</i>
akseptans	<i>акцепт</i>

aktif	<i>активи</i>
alonj	<i>алонж</i>
amortisman	<i>амортизация</i>
ana para	<i>главница</i>
annuite	<i>анюитет</i>
aval	<i>авал</i>
aval veren	<i>авалист</i>
bakiye	<i>салдо</i>
banka denetimi	<i>банков надзор</i>
banka hesabı	<i>банкова сметка</i>
banka kredisi	<i>банков кредит</i>
banka teminat mektubu	<i>банкова гаранция</i>
borç	<i>дълг</i>
borç	<i>заем</i>
borç	<i>пасиви; дълг, заем</i>
borçlu	<i>дебитор</i>
cari varlıklar	<i>текущи активи</i>
çek	<i>чек</i>
denominasyon	<i>деноминация</i>
depozito	<i>депозит</i>
destek kredisi	<i>стендбай кредит</i>
devalüasyon	<i>девалвация</i>
dönen varlıklar	<i>краткотрайни активи</i>
döviz	<i>валута</i>
döviz	<i>форекс</i>
döviz kuru	<i>валутен курс</i>
emre yazılı senet	<i>запис на заповед</i>
endeksleme	<i>индексация</i>
faiz	<i>лихва</i>
faiz oranı	<i>лихвен процент</i>
fariğ	<i>цедент</i>
finansman	<i>финансиране</i>
forward işlemi	<i>форуард</i>
franchising	<i>франчайзинг</i>
future	<i>фючърс</i>

garanti	гаранция
gümrük vergisi	мито
hisse senedi	акция
hissedar	акционер
ihbarname	авизо
ihraç etme	емитиране; изнасяне (на стока)
ihtiyaç kredisi	потребителски кредит
ikincil piyasa	вторичен пазар
itibari değer	номинална стойност
itibari kıymet	номинална стойност
katma değer vergisi	данък върху добавената стойност
kefil	поръчител
kıymetli evrak	ценни книжа
kliring	клиринг
konsolide bilanço	консолидиран баланс
kredi	кредит
kur farkı	курсова разлика
kurumlar vergisi	корпоративен данък
küpür	кюпюр
LİBOR	Либор
likidite	ликвидност
likit varlık	ликвидни активи
maddi duran varlıklar	дълготрайни материални активи
maddi olmayan varlıklar	нематериални активи
mali denetim	финансов одит
mali müşavir	дипломиран експерт-счетоводител
mali yıl	финансова година
marj	марж
menkul kıymetler	ценни книжа
moratoryum	мораториум
muhabir banka	банка кореспондент
muhasebe	счетоводство

müşterilerden alacaklar	<i>вземания от клиенти</i>
nakit akımı	<i>паричен поток</i>
nama yazılı hisse senetleri	<i>поименни акции</i>
net gelir	<i>нетен доход</i>
net kar	<i>чиста печалба</i>
nominal değer	<i>номинална стойност</i>
ortaklık	<i>джойнтвенчър</i>
ödeme gücü	<i>платежоспособност</i>
ödeme tarihi	<i>падеж</i>
parite	<i>паритет</i>
pasif	<i>пасиви</i>
poliçe	<i>полица; менителница</i>
portföy	<i>портфейл</i>
portföy çeşitliliği	<i>диверсификация на портфейла</i>
rehin	<i>залог</i>
risk değerlendirmesi	<i>оценка на риска</i>
risk yönetimi	<i>управление на риска</i>
sabit faiz oranı	<i>фиксиран лихвен процент</i>
spot döviz kuru	<i>spot курс</i>
stopaj vergisi	<i>данък при източника</i>
tahvil	<i>облигация</i>
takas	<i>бартер</i>
tedavül	<i>обращение</i>
tedavüle çıkarma	<i>емитиране</i>
temettü	<i>дивидент</i>
teminat	<i>гаранция</i>
tüketim vergisi	<i>акциз</i>
uzunvadeli kredi	<i>дългосрочен кредит</i>
vade	<i>срок; матурирет</i>
vadesiz mevduat	<i>безсрочен влог</i>
valör	<i>вальор</i>
varlık	<i>активи</i>
vergi	<i>данък</i>
yararlanıcı	<i>бенефициент</i>
yatırımların geri dönüşü	<i>възвръщаемост на</i>

	<i>инвестициите</i>
yıllık efektif faiz oranı	<i>годишен ефективен лихвен процент</i>
yıllık mali rapor	<i>годишен финансов отчет</i>
zamanaşımı	<i>давност</i>
zarar	<i>загуба</i>

Ticari Terimler

Ticaret günlük hayatımızın değişmez bir parçası haline geldi. Ticaret deyince akla sözleşme gelir. Bu spesifik belgelerde kullanılan dilş ve kavramlar ekonomi alanına aittir. İşlemlerin güvenilir olması için şirketler ticari terimlere vakıf uzman veya çevirmenlere ihtiyaç duymaktadır.

Ticaret alanında çevirisi yapılan başlıca belgeler aşağıdaki gibidir:

- ✓ Teklif isteme mektubu;
- ✓ Teklif;
- ✓ Sipariş;
- ✓ Talep;
- ✓ Konşimento;
- ✓ İrsaliye;
- ✓ Sözleşme;
- ✓ İş yazışmaları;
- ✓ Tutanak;
- ✓ Fatura;
- ✓ Patent belgeleri;
- ✓ Sertifika vs.

Tablo 4

Terim	Bulgarca Karşılığı
akit taraflar	<i>договарящи се страни</i>
alıcı	<i>купувач</i>
alım heyeti	<i>търговска мисия</i>

ambargo	<i>ембарго</i>
anonim şirket	<i>акционерно дружество</i>
araç satış sözleşmesi	<i>договор за продажба на МПС</i>
avans	<i>аванс</i>
belge	<i>документ</i>
borç	<i>задължение</i>
bordro	<i>ведомост</i>
büyük mükellefler	<i>големи данъкоплатци</i>
çıkar çatışması	<i>конфликт на интереси</i>
damping	<i>дъмпинг</i>
demirbaş	<i>инвентар</i>
dezenflasyon	<i>дезинфлация</i>
doküman	<i>документ</i>
ekonomi	<i>икономика</i>
eksik teslimat	<i>непълна доставка</i>
enflasyon	<i>инфлация</i>
evrak	<i>документ</i>
faaliyet konusu	<i>предмет на дейност</i>
faktoring	<i>факторинг</i>
finansal kiralama	<i>лизинг</i>
fuar	<i>изложение</i>
gayri safi milli hasıla	<i>брутен национален продукт</i>
gayri safi yurtiçi hasıla	<i>брутен вътрешен продукт</i>
gelir	<i>доход</i>
genel kurul	<i>общо събрание</i>
gerçek kişi	<i>физическо лице</i>
görev tanımı	<i>длъжностна характеристика</i>
görevli	<i>длъжностно лице</i>
gümrük beyannamesi	<i>митническа декларация</i>
gümrüksüz	<i>безмитен</i>
harcirah	<i>командировъчни средства</i>
hibe	<i>безвъзмездна финансова помощ</i>
iflas	<i>банкрут</i>
ihale	<i>търг</i>

ihracat	<i>износ</i>
ihracatçı	<i>износител</i>
ikili ilişkiler	<i>двустранни отношения</i>
iktisat	<i>икономика</i>
imalat	<i>изработка</i>
ipotek	<i>ипотека</i>
irsaliye	<i>товарителница</i>
istihdam	<i>заетост (на работна ръка)</i>
iş adamı	<i>бизнесмен</i>
iş insanı	<i>бизнесмен</i>
iş kadını	<i>бизнес дама</i>
iş sağlığı ve güvenliği	<i>здравословни и безопасни условия на труд</i>
iş seyahati	<i>командировка</i>
iş sözleşmesi	<i>трудов договор</i>
iş tarifi	<i>длъжностна характеристика</i>
işsizlik	<i>безработица</i>
ithalat	<i>внос</i>
ithalatçı	<i>вносител</i>
kaparo	<i>аванс, капаро</i>
kar mahrumiyeti	<i>пропуснати ползи</i>
kar payı	<i>дял от печалбата</i>
kaynak	<i>източник</i>
kaza	<i>злополука</i>
kesintisiz üretim	<i>непрекъснат производствен процес</i>
kira sözleşmesi	<i>договор за наем</i>
kiracı	<i>лизингополучател</i>
kiralayan	<i>лизингодател</i>
kişi başına gelir	<i>доход на глава от населението</i>
kollektif şirket	<i>събирателно дружество</i>
kollektif şirket	<i>събирателно дружество</i>
komandit şirket	<i>командитно дружество</i>
kontrat	<i>договор</i>
küçük ve orta boy işletmeler	<i>малки и средни предприятия</i>

leasing	<i>лизинг</i>
limited şirket	<i>дружество с ограничена отговорност</i>
menfaat çatışması	<i>конфликт на интереси</i>
muhasebe müdürü	<i>финансов директор</i>
mukavele	<i>договор</i>
müdür	<i>директор</i>
müşteri	<i>клиент</i>
nüsha	<i>екземпляр</i>
pay	<i>дял</i>
rezerv	<i>запас</i>
sayım	<i>инвентаризация</i>
serbest bölge	<i>зона за свободна търговия</i>
sermaye	<i>капитал</i>
sesyon	<i>цесия</i>
sevkiyat	<i>експедиция (на стоки)</i>
sevkiyatçı	<i>експедитор</i>
sigorta	<i>застраховка</i>
sigorta şirketi	<i>застрахователно дружество</i>
sözleşme	<i>договор</i>
suistimal	<i>злоупотреба</i>
şirket	<i>дружество</i>
takas	<i>замяна</i>
tarım	<i>земеделие</i>
taşeron	<i>подизпълнител</i>
tedarik	<i>доставка</i>
teklif	<i>оферта</i>
teklif isteme mektubu	<i>искане за оферта</i>
teslimat	<i>доставка</i>
ticaret	<i>търговия</i>
ticaret sicili	<i>търговски регистър</i>
ticaret ve sanayi odası	<i>търговско-промишлена палата</i>
tüccar	<i>търговец</i>
tüzel kişi	<i>юридическо лице</i>
vergi gelirleri	<i>доход от данъците</i>

vesika	<i>документ</i>
yatırım	<i>инвестиция</i>
yatırımcı	<i>инвеститор</i>
yedek	<i>запас</i>
yönetim kurulu	<i>управителен съвет</i>
yükümlülük	<i>задължение</i>
ziraat	<i>земеделие</i>

Turizm Terimleri

Bacasız sanayi olarak adlandırılan turizm, her ülkenin hem milli ekonomisi hem de sosyal hayatı için önem teşkil eden bir sektördür. Ülkeler arasında bağ oluşturuvcu işlevine sahip olduğunu belirtmek gerek.

Her ülkenin ekonomik refahı açısından önem taşıyan turizm, doğal olarak dünya çapında meydana gelen gelişmelerden etkilenmekte ve dolayısıyla hem yapısında hem yönetiminde köklü değişiklikler ortaya çıkmaktadır. Turizm dilinde yeni kavramların meydana gelmesiyle birlikte var olanlara da yeni anlamlar yüklenmektedir. Yeni kavramlara ad verme süreci o kadar dinamik ki, bazen aynı kavrama farklı adlar verilebilmektedir. Yabancı kökenli terimlerin dillere kontrolsüz girmesi ise terminolojik sistemlerin sistematize edilmesini bir hayli zorlaştırmaktadır (Mihaylova-Palanska 2015: 7).

Turizm sektöründe kullanılan terimler coğrafya, tarih, kültür, sanat, yemek kültürü, folklor vb. alanlarla ilgilidir.

Lingua franca'nın en modern örneği olarak kabul edilen İngilizce, Bulgarca ve Türkçe dahil olmak üzere genel olarak dünya dillerinin çoğunu, özel olarak da bilişim teknolojileri ve internet, maliye ve bankacılık, spor gibi alanları etkilemektedir.

Turizm alanında çevirisi yapılan başlıca belgeler aşağıdaki gibidir:

- ✓ Menü;

- ✓ Basın bülteni;
- ✓ Tatil katalogları;
- ✓ Broşür;
- ✓ Tanıtım materyalleri;
- ✓ Seyahat programları;
- ✓ Web siteleri vs.

Tablo 5

Terim	Bulgarca Karşılığı
açık büfe	<i>шведска маса</i>
akarsu-rafting turizmi	<i>рафтинг туризъм</i>
ara sezon	<i>междинен сезон</i>
av turizmi	<i>ловен туризъм</i>
bagaj	<i>багаж</i>
bagaj etiketi	<i>багажен етикет</i>
bagaj ve emanet odası	<i>стая за съхранение на багаж и ценности</i>
bellboy	<i>пиколо</i>
çarter	<i>çартърен полет</i>
çiftlik turizmi	<i>фермерски туризъм</i>
dağcılık	<i>планинарство</i>
danışma memuru	<i>консиерж</i>
değişken fiyat	<i>променлива цена</i>
denize ikinci veya üçüncü sıra	<i>втора или трета линия</i>
denize sıfır	<i>първа линия</i>
destinasyon	<i>дестинация</i>
devremülk	<i>повременно ползване на собственост</i>
e-bilet	<i>електронен самолетен билет</i>
ekoturizm	<i>екотуризм</i>
elektronik bilet	<i>електронен самолетен билет</i>
fiyat tarifesi	<i>ценова тарифа</i>
front office	<i>фронт офис</i>
geçmeli odalar	<i>свързани стаи</i>

günübirlik yolculuk	<i>еднодневно пътуване</i>
hava sporları	<i>въздушни спортове</i>
hava yolu şirketi	<i>авиокомпания</i>
hava yolu şirketi kodu	<i>код на авиокомпания</i>
havaalanı kodu	<i>код на летище</i>
hesap pusulası	<i>сметка</i>
ilave yatak	<i>допълнително легло</i>
inanç turizmi	<i>религиозен туризъм</i>
İngiliz kahvaltısı	<i>английска закуска</i>
iptal	<i>анулиране</i>
kanal yönetimi	<i>администриране на сайт за резервации</i>
kayıtlı bagaj	<i>регистриран багаж</i>
konaklama	<i>нощувка</i>
kongre turizmi	<i>конгресен туризъм</i>
kontinental kahvaltı	<i>континентална закуска</i>
köy turizmi	<i>селски туризъм</i>
kuş gözlemciliği	<i>наблюдение на птици</i>
mağara turizmi	<i>пещерен туризъм</i>
mevcut en iyi fiyat	<i>най-изгодна налична цена</i>
misafirin konaklama süresini uzatması	<i>удължаване на престоя</i>
müsaitliği kontrol etme	<i>проверка на наличността</i>
ortalama günlük fiyat	<i>средна дневна цена</i>
otobüs taşımacılığı	<i>автобусен превоз</i>
ölü sezon	<i>мъртъв сезон</i>
önbüro	<i>фронт офис</i>
önbüro müdürü	<i>фронт офисмениджър</i>
paket tur	<i>пакетно пътуване</i>
resepsiyon	<i>прием</i>
rezervasyon motoru	<i>резервационна система</i>
sağlık sigortası	<i>медицинска застраховка</i>
sağlık ve termal turizmi	<i>здравен и балнеоложки туризъм</i>
selfservis	<i>самообслужване</i>
serpme kahvaltısı	<i>турска закуска</i>

seyahat sigortası	<i>туристическа застраховка</i>
son kayıt tarihi	<i>краен срок за регистриране</i>
su altı dalış	<i>подводно гмуркане</i>
sürücü	<i>водач</i>
tarımsal turizm	<i>агротуризм</i>
tazminat	<i>неустойка</i>
transfer	<i>трансфер</i>
tur operatör temsilcisi	<i>представител на туроператора</i>
tur operatörünün sorumluluğu sigortası	<i>застраховка отговорност на туроператора</i>
yat turizmi	<i>яхтен туризм</i>
yayla turizmi	<i>високопланински туризм</i>
yetkili temsilci	<i>упълномощен представител</i>
yolcu	<i>пътник</i>
yüksek sezon	<i>силен сезон</i>

Aşağıda yer alan Tablo 6'da İngilizceden giren turizm terimleri ve kısaltmalarına yer verilmiştir.

Tablo 6

Terim	Türkçe Açıklaması	Bulgarca Açıklaması
<i>AI (All Inclusive)</i>	herşeydahil paketi: konaklama, yemek, içki ve içecekler, eğlence ve spor hizmetleri dahil	всичко включено в цената: нощувка, закуска, обяд, вечеря, алкохолни и безалкохолни напитки, спортно-развлекателни услуги
<i>Airport Shuttle</i>	havaalanı ile otel arası ücretsiz taşıma hizmeti	безплатен превоз за гостите между летището и хотела
<i>ATM</i>	bankamatik	банкомат
<i>B</i>	kahvaltı dahil	с включена закуска

<i>BB</i>	oda + kahvaltı	нощувка със закуска
<i>Check-in</i>	misafirin otele kabulü	настаняване или регистрация в хотела
<i>Check-out</i>	misafirin otelden ayrılması	напускане на хотела
<i>DBL</i>	çift kişilik bir yatak barındıran oda	двойна стая, в която има едно голямо легло
<i>Deluxe Suite (Presidential Suite)</i>	en kaliteli hizmet sunan odalar	най-високият клас сред хотелските стаи
<i>Elite Suite</i>	kral dairesi	кралски апартамент
<i>Executive Room</i>	iş dünyası temsilcilerine yönelik ferah oda	просторна стая за настаняване на делови или бизнес гости
<i>Family Room</i>	aile odası	семејна стая
<i>FB</i>	tam pansiyon(oda+kahvaltı+2 yemek)	пълен пансион (нощувка, закуска, обяд и вечеря)
<i>FB +</i>	tam pansiyon plus	разширен пълен пансион
<i>Garden View</i>	bahçe manzaralı oda	стая, чиито прозорци са към градина или задния двор на хотела
<i>HB</i>	yarım pansiyon (oda+kahvaltı+1 yemek)	полупансион (нощувка, закуска и вечеря)
<i>HB +</i>	pansiyon plus	разширен пансион
<i>HV</i>	tatil köyü	клубен хотел, съкращение от holiday village
<i>HVI</i>	3 ve 4 yıldızlı otellerden oluşan tatil köyü	клубен хотел 1 категория —

		хотелите в него са между 3 и 4 звездни
<i>HV2</i>	2 veya 3 yıldızlı otellerden oluşan tatil köyü	клубен хотел 2 категория — хотелите в тази категория са 2 или 3-звездни
<i>Pool View</i>	havuz manzaralı oda	стая с гледка към басейна
<i>RO</i>	sadece oda	само нощувка, без храна
<i>Sea View</i>	deniz manzaralı oda	с изглед към морето
<i>SINGL</i>	tek kişilik oda	единична стая
<i>Standard Room</i>	standart oda	стандартната стая в хотел
<i>Suite</i>	2 odalı otel odası	двустаен апартамент
<i>King room</i>	Büyük ölçülerde yatağı olan otel odası	хотелска стая с много голямо легло
<i>TRPL</i>	üç yataklı oda	стая с три легла
<i>TWN</i>	iki yataklı oda	двойна стая с две отделни легла
<i>UAI (Ultra All Inclusive)</i>	ultra her şey dahil paketi: konaklama, yemek, yerel ve ithal içki ve içecekler, ekstra yiyecek, eğlence ve spor hizmetleri dahil	всичко включено в цената: нощувка, закуска, обяд, вечеря, алкохолни и безалкохолни напитки местно производство и с повече допълнителни закуски и вносен алкохол, спортно-развлекателни услуги.

Hukuk Terimleri

Hukuk çok geniş bir terim yelpazesine sahiptir. Hukuk metinlerinin çevirisi sırasında çevirmenin karşılaştığı zorluklar, iki ülkede uygulanan yargı sistemlerinde mevcut farklılıkların doğurduğu muhtelif kavram ve terimlerin, günlük hayatta kullanılmayan sözcük ve tabirlerin, eski ve alıntı kelimelerin, hukuk diline özgü ifade ve kalıp sözlerin kullanımından kaynaklanmaktadır (Shukrieva 2012: 170). Türk hukuk dilinin Arapça ve Farsça kökenli kelimelerle yüklü olması çeviri sürecini bir hayli zorlaştırmaktadır. Hukuki metinlerle çalışmanın getirdiği zorluklardan biri de hukuk dilinin Arapça ve Farsça kökenli kelimelerle yüklü olmasıdır. Mevzuatı oluşturan kanun, yönetmelik, genelge vs. gibi normatif belgelerde kullanılan dilin Türkçeleştirilmesi ve sadeleştirilmesine rağmen hukukçularca düzenlenen, vekaletname, muvafakatname, beyanname, mahkeme kararları gibi belgelerde Arapça ve Farsça alıntılarının yoğun olduğu gözlemlenmektedir. Dolayısıyla hukuki çeviride başarıya giden yol, hukuk alanındaki mevcut terimlere hakim olmaktan geçer.

Hukuk alanında çevirisi yapılan başlıca belgeler aşağıdaki gibidir:

- ✓ Kanun;
- ✓ Yönetmelik;
- ✓ Tüzük;
- ✓ Önerge;
- ✓ Genelge;
- ✓ Mahkeme kararları;
- ✓ İddianame;
- ✓ Kararname;
- ✓ Vekaletname;
- ✓ Muvafakatname;
- ✓ Beyanname;
- ✓ Taahhütname;
- ✓ Sabıka kaydı;
- ✓ İmza sirküleri;
- ✓ Sözleşme;
- ✓ Tutanak vs.

Tablo 7

Terim	Bulgarca Karşılığı
af	<i>амнистия</i>
ağırlaştırılmış müebbet hapis cezası	<i>доживотен затвор при утежнен режим</i>
alıkoyma	<i>задържане на човек против волята му</i>
arama	<i>обиск</i>
avukat	<i>адвокат</i>
avukat meslek sırrı	<i>адвокатска тайна</i>
avukat müdafaası	<i>адвокатска защита</i>
ayni hak	<i>вещно право</i>
bağış	<i>дарение</i>
bilirkişi	<i>вещо лице</i>
bilirkişi raporu	<i>доклад на вещь лице</i>
boşanma	<i>развод</i>
cebir	<i>принуда</i>
celp	<i>призовка</i>
celpname	<i>призовка</i>
celse	<i>съдебно заседание</i>
ceza	<i>санкция</i>
Ceza Kanunu	<i>наказателен кодекс</i>
cinayet	<i>убийство</i>
çalışabilirlik	<i>правоспособност</i>
dava dilekçesi	<i>искова молба</i>
davacı	<i>ищец</i>
davalı	<i>ответник</i>
delil, kanıt	<i>доказателство</i>
dolandırıcılık	<i>измама</i>
duruşma	<i>съдебно заседание</i>
faaliyet belgesi	<i>удостоверение (за актуално състояние)</i>
fail	<i>извършител</i>
feragat	<i>отказ от права</i>

fezleke	<i>резюме на съдебно решение</i>
garanti	<i>гаранция</i>
gasp	<i>кражба</i>
gerçek kişi	<i>физическо лице</i>
görevi kötüye kullanma	<i>злоупотреба със служебно положение</i>
görevli memura darp	<i>побой над длъжностно лице</i>
görevli memura hakaret	<i>обида на длъжностно лице</i>
hak	<i>право</i>
hakem mahkemesi	<i>арбитражен съд</i>
hakim heyeti	<i>съдебен състав</i>
hakim reddi	<i>искане за отвод на съдия</i>
haneye tecavüz	<i>влизане с взлом</i>
hırsızlık	<i>кражба</i>
hukuki gerekçe	<i>правно основание</i>
icra memuru	<i>съдия изпълнител</i>
idam cezası	<i>смъртно наказание</i>
idari ceza	<i>административно наказание</i>
idari ihlal	<i>административно нарушение</i>
iddianame	<i>обвинителен акт</i>
ifade tutanağı	<i>протокол от разпит</i>
ihhtarname	<i>протест (документ)</i>
ihzar	<i>принудително довеждане в съдебна зала</i>
iltihaki (katılımlı) dava	<i>адхезионен процес (съединен, смесен)</i>
imza sirküleri	<i>образец от подпис</i>
infaz	<i>изпълнение на присъда</i>
intihar	<i>самоубийство</i>
isnat	<i>вменяване</i>
istinaf mahkemesi	<i>апелативен съд</i>
iş hukuku	<i>трудова право</i>
kalem	<i>канцелария (в съд или прокуратура)</i>
kanun hükmünde kararname	<i>декрет със силата на закон</i>

kanunun yürürlüğe girmesi	<i>влизана на закона в сила</i>
karşı dava	<i>обратен иск</i>
kat mülkiyeti	<i>етажна собственост</i>
kayıyum	<i>синдик</i>
kefaletname	<i>удостоверение за поръчителство</i>
keyfilik	<i>самоуправство</i>
kiyas	<i>аналогия</i>
kovuşturma	<i>съдебно преследване</i>
kötü yönetim	<i>безстопанственост</i>
layiha	<i>писмено становище; проект</i>
maganda	<i>хулиган</i>
mahsup	<i>приспадане на задържане</i>
medeni dava	<i>граждански иск</i>
medeni hukuk	<i>гражданско право</i>
miras	<i>наследник</i>
muvafakatname	<i>декларация-съгласие</i>
mücbir sebep	<i>непреодолима сила</i>
müdafi	<i>защитник</i>
müebbet	<i>доживотна присъда</i>
mülkiyet gaspı	<i>кражба на собственост</i>
müşteki	<i>жалбоподател</i>
müvekkil	<i>довереник</i>
nöbet yerini terk	<i>самоволно напускане на пост</i>
organize suç	<i>организирана престъпност</i>
oturum	<i>съдебно заседание</i>
sanık	<i>подсъдим</i>
soygun	<i>обир</i>
suçluyu kayırma	<i>покровителстване на провинен</i>
suçu ağırlaştırıcı sebepler	<i>утежняващи вината обстоятелства</i>
suçu hafifletici sebepler	<i>слекчаващи вината обстоятелства</i>
şahit, tanık	<i>свидетел</i>
şantaj	<i>изнудване</i>
şartlı tahliye	<i>пробация</i>

tahkim	<i>арбитраж</i>
tahkim kararı	<i>арбитражно решение</i>
tahkim mahkemesi	<i>арбитражен съд</i>
tahkim yargılaması	<i>арбитражно производство</i>
taksim	<i>делба</i>
tebligat	<i>уведомление</i>
tebliğname	<i>уведомление</i>
teelif hakkı	<i>авторско право</i>
teminat	<i>гаранция</i>
temyiz	<i>обжалване</i>
temyiz dilekçesi	<i>въззивна жалба</i>
tutanak	<i>протокол</i>
tutuklama	<i>арест</i>
tüzel kişi	<i>юридическо лице</i>
vasıflı kaçakçılık	<i>квалифицирана контрабанда</i>
vasiyetname	<i>завещание</i>
vekaletname	<i>пълномощно</i>
yalan tanıklık	<i>лъжесвидетелстване</i>
yalan yere yemin	<i>лъжесвидетелстване под клетва</i>
yanlış suçlama	<i>набедяване</i>
yargı yetkisi	<i>юрисдикция</i>
yargılama	<i>съдебно производство</i>
yazılı delil	<i>писмени доказателства</i>
yazılı görüş	<i>писмено становище</i>
yüzleştirme	<i>очна ставка</i>
zabit	<i>протокол</i>
zanlı	<i>заподозрян</i>
zeyilname	<i>добавък</i>
zilyetlik	<i>владение</i>
zimmete geçirme	<i>присвояване</i>
zorlama	<i>принуда</i>

Teknik Terimler

Sürekli gelişim gösteren dünyamızda teknoloji ve bilgi akışı büyük bir önem taşıyor. Hatta hemen hemen günlük yaşamın her

alanında teknik bilgilere olan ihtiyaç artıyor. Artan teknik bilgi ihtiyacı ile beraber küçük bir üründen, çok değerli teknolojik bir makineye kadar bu ürünlerin kimliklerinin ve kullanma bilgilerinin doğru aktarılması teknik tercümenin ne kadar önemli bir merkezde yer aldığını kanıtlar niteliktedir.

Teknik çeviri, yoğun bilgi içeren ve hata kabul etmeyen çevirilerdir. Bu nedenle bu tür çeviri işleminin kaliteli olarak yapılabilmesi için çevirmen mühendislik, mimarlık, inşaat, elektronik, fizik, kimya, biyoloji, optik, hidrolik, bilişim, yazılım, otomotiv, makina kullanım kılavuzları, tesis, ekipman kurulumlarına dair dokümanlarda kullanılan terimleri bilmelidir.

Bu alanda çevirisi yapılan başlıca belgeler aşağıdaki gibidir:

- ✓ Kullanım kılavuzu;
- ✓ Teknik şartname;
- ✓ İhale dokümantasyonu;
- ✓ Teknik kitapçık;
- ✓ MSDS;
- ✓ Teknik resim ve çizim;
- ✓ Deney;
- ✓ Rapor vs.

Tablo 8

Terim	Bulgarca Karşılığı
adaptör manşon	<i>адаптор муфа</i>
agraf	<i>пистолет за пирони и телбод</i>
akkor filamentli lamba	<i>лампа с нажежаема жичка</i>
akü	<i>аккумулятор</i>
ankraj civatası	<i>анкерен болт</i>
ark kaynak	<i>дъгова заварка</i>
avuç taşlama	<i>малък ъглошлайф</i>
bar	<i>лост (ел.)</i>
bilezik, ring	<i>пръстен</i>
bilye	<i>сачма</i>
blok	<i>скрипец</i>
burç	<i>втулка</i>

büyük taşlama	<i>голям ъглошлиф</i>
cıvata	<i>болт</i>
conta	<i>уплътнение</i>
çap	<i>диаметър</i>
çek valf	<i>възвратен клапан</i>
çubuk	<i>лост</i>
çubuk	<i>щетка</i>
daire testere	<i>циркуляр</i>
darbeli matkap	<i>ударна бормашина</i>
darbesiz matkap	<i>бормашина без удар</i>
devre kesici	<i>прекъсвач</i>
direnç	<i>резистор</i>
dirsek	<i>коляно</i>
dişli çark	<i>зъбец</i>
duy	<i>фасонка</i>
eksantrik	<i>ексцентрик</i>
eksen	<i>ос</i>
elektrik panosu	<i>ел. табло</i>
eşanjör	<i>топлообменник</i>
fan	<i>вентилатор</i>
fiiş	<i>щепсел</i>
flanş	<i>фланец</i>
föyü (GBF)	<i>информационен лист за безопасност</i>
gerdirme cıvatası	<i>обтягащ болт</i>
glob lamba	<i>глобусна лампа</i>
gönye	<i>ъгълник</i>
gösterge	<i>индикатор</i>
gövde	<i>корпус</i>
gözlü cıvata	<i>шарнирен болт</i>
grup priz	<i>разклонител</i>
güç kaynağı	<i>източник на захранване</i>
güvenlik bilgi formu	<i>информационен лист за безопасност</i>
hava menfezi	<i>отдушник</i>

havalandıma şaftı	<i>вентилационна решетка</i>
havalandırma	<i>вентилация</i>
ısıtma	<i>отопление</i>
işıldak	<i>проектор</i>
inhibitör	<i>инхибитор</i>
istavroz	<i>кръстачка</i>
kam	<i>ексцентрик</i>
kangal	<i>кангал</i>
kaplin	<i>куплунг</i>
kartuş	<i>пълнител</i>
kaynak makinesi	<i>оксижен</i>
kelepçe	<i>скоба</i>
kılavuz	<i>винторез</i>
kılavuz	<i>водач</i>
klemens	<i>щипки</i>
klips	<i>клема</i>
kol dingili	<i>колянов вал</i>
konektör	<i>конектор</i>
kopilya	<i>шплент</i>
kumpas	<i>шублер</i>
lehim	<i>пояльник</i>
mafsalsal	<i>шарнир</i>
mahfaza	<i>кожух</i>
malafa	<i>шпиндел</i>
mandrel	<i>шпиндел</i>
manşon, soket	<i>муфа</i>
matkap ucu	<i>свердел</i>
mil	<i>вал</i>
monolit	<i>монолитен</i>
pafta	<i>флашка</i>
palanga	<i>скрипец</i>
paratoner	<i>гръмоотвод</i>
perçin	<i>нит</i>
perdah makinesi	<i>пердашка</i>
pim	<i>цифт</i>

piston	<i>бутало</i>
priz	<i>контакт</i>
rakor	<i>конектор</i>
rakor	<i>сглобка</i>
rezistans	<i>резистор</i>
rondela	<i>шайба</i>
rögar	<i>шахта</i>
rulman	<i>лагер</i>
rulman yatağı	<i>гнездо на лагер</i>
salmastra	<i>уплътнение</i>
segman	<i>сегмент</i>
setskur vida	<i>стопорен винт</i>
soğutma	<i>охлаждане</i>
soket	<i>гнездо(ел.)</i>
somun	<i>гайка</i>
somun sıkma makinesi	<i>винтоверт</i>
stop valf	<i>спирателен кран</i>
stop vana	<i>спирателен кран</i>
sürgü	<i>плъзгач</i>
şalter	<i>превключвател</i>
taçlı somun	<i>коронна гайка</i>
takoz	<i>клин</i>
tezgah üstü taşlama makinesi	<i>шмиргел</i>
tilki kuyruğu testere	<i>прав трион</i>
titreşimli zımpara	<i>вибрационна шлайфмашина</i>
torna	<i>струг</i>
trafo	<i>трансформатор</i>
triger kayış	<i>ангренажен ремък</i>
tutucu	<i>държач</i>
tutucu	<i>захващащо устройство</i>
vida	<i>винт</i>
yatak	<i>гнездо</i>
yay	<i>пружина</i>
yekpare	<i>монолитен</i>
yükselteç	<i>увеличител</i>

zımpara bant	<i>абразивна лента</i>
zımpara makinesi	<i>шлайфмашина</i>

İnşaat Terimleri

İnşaat, çeviri hizmetlerinin önemli rol oynadığı bir ekonomi sektörüdür. Hızla gelişme kaydeden ve dinamik bir yapısı olan inşaat sektöründe spesifik terminolojiye hakim ve şartname, izin, yazışma ve teknik konulu belgeleri düzgün çevirebilecek uzmanlara ihtiyaç duyulmaktadır.

İnşaat alanında çevirisi yapılan başlıca belgeler aşağıdaki gibidir:

- ✓ Şartname;
- ✓ Teknik resim ve çizim;
- ✓ İnşaat yönetmelikleri;
- ✓ Proje dokümantasyonu;
- ✓ Şantiye kuralları;
- ✓ Teknik kılavuzlar;
- ✓ Kullanma izinleri;
- ✓ Mimari projeler vs.

Tablo 9

Terim	Bulgarca Karşılığı
alçı	<i>гипс</i>
alçı çekme	<i>шпакловка</i>
alçı panel	<i>гипсокартон</i>
amerikan kapı	<i>интериорна врата</i>
asma tavan	<i>окачен таван</i>
astar boya	<i>грунд</i>
balast	<i>баластра</i>
beton karıştırıcı	<i>бетонобъркачка</i>
beton mikser kamyonu	<i>бетоновоз</i>
betonarme	<i>железобетон</i>
betonarme demiri	<i>армировъчна стомана</i>
betonarme plak döşeme	<i>бетонна плоча</i>
betopan	<i>бетопан</i>

cam yünü	<i>стъклена вата</i>
cehpe iskelesi	<i>фасадно скеле</i>
cephе	<i>фасада</i>
çekül	<i>отвес</i>
çimento	<i>цимент</i>
dayanak	<i>подпора</i>
derz	<i>фуга</i>
donatı çeliği	<i>армировъчна стомана</i>
döşeme	<i>подава настилка</i>
duralit	<i>фазер</i>
duvar kaplama paneli	<i>ламперия</i>
duvar kaplaması	<i>ламперия</i>
duvar karosu	<i>фаянс</i>
duvarcılık	<i>зидария</i>
düz işçi	<i>общ работник</i>
ebat	<i>размер</i>
el arabasi	<i>строителна количка</i>
el vinci	<i>лебедка</i>
fayans	<i>фаянс</i>
fiber alçı plaka	<i>гипсфазер</i>
formen	<i>бригадир</i>
hafriyat	<i>изкопни работи</i>
hakediş	<i>сертификат за плащане</i>
halı	<i>мокет</i>
harç	<i>строителен разтвор</i>
ısı yalıtımı	<i>топлоизолация</i>
iç kaplama	<i>вътрешна облицовка</i>
ihata duvarı	<i>оградна стена</i>
iki kat sıva	<i>двупластова мазилка</i>
inşaat	<i>строеж</i>
inşaat teknisyeni	<i>строителен техник</i>
istinat duvarı	<i>подпорна стена</i>
kaba sıva	<i>груба мазилка</i>
kalıp	<i>кофраж</i>
karkas	<i>железобетонна сграда</i>

kartopiyer	<i>корниз</i>
kerpeç makinesi	<i>багер</i>
kerpeten	<i>клеци</i>
keser	<i>тесла</i>
keşif özeti	<i>количествено-стойностна сметка</i>
kırmataş	<i>чакъл</i>
kilit	<i>брава</i>
kireç harcı	<i>варов разтвор</i>
kiriş	<i>греда</i>
kiriş	<i>трегер</i>
konsol	<i>конзола</i>
kontrplak	<i>шперплат</i>
korkuluk	<i>парапет</i>
korkuluk	<i>парапет</i>
köpük	<i>пяна</i>
küpeşte	<i>парапет, планишпир</i>
l kirişi	<i>греда l –тип</i>
lamine parke	<i>ламиниран паркет</i>
lastik tokmak	<i>гумен чук</i>
mahal listesi	<i>спецификации на зони</i>
mala	<i>маламашка</i>
mastar	<i>мастар</i>
menteşe	<i>панта</i>
mineral sıva	<i>минерална мазилка</i>
mineral yün	<i>минерална вата</i>
nalburiyeci	<i>железария</i>
parke	<i>паркет</i>
polistiren levha	<i>полистирен на плоскост</i>
prefabrik ev	<i>сглобяема къща</i>
profil	<i>профил</i>
rakım, kota	<i>кота</i>
saç	<i>ламарина</i>
seramik granit	<i>гранитогрес</i>
sıva	<i>мазилка</i>

sıva malası	<i>мистрия</i>
sönmüş kireç	<i>гасена вар</i>
su borusu	<i>водосточна тръба</i>
su tedariki	<i>водоснабдяване</i>
su terazisi	<i>нивел</i>
su tesisatı	<i>водоснабдителна инсталация</i>
süpürgelik	<i>перваз</i>
sütun, kolon	<i>колона</i>
şantiye	<i>строителна площадка</i>
şantiye şefi	<i>началник строителен обект</i>
şarmpol	<i>канавка</i>
takviye	<i>армировка</i>
taş yünü	<i>каменна вата</i>
taşıyıcı kiriş	<i>носеща греда</i>
temel	<i>фундамент</i>
tonoz, kemer	<i>свод</i>
tuğla duvar örme	<i>зидария</i>
vernik	<i>лак</i>
vinç	<i>кран</i>
yalıtım	<i>изолация</i>
yapı	<i>конструкция</i>
yapı denetimi	<i>строителен надзор</i>
yapı malzemeleri	<i>строителни материали</i>
yer karosu	<i>теракота</i>

Askeri Terimler

Modern askeri teknolojiler ve savunma teknolojileri oldukça hızlı geliştiğinden, artık askeri terminoloji ve dil yapısı da günden güne gelişmektedir. Askeri tercümanlar bu değişim hızına ayak uydurmak zorundadırlar. Orduların yeniden yapılanması, yeni silah sistemleri ve askeri tekniklerin ortaya çıkışı ve yeni harp metotlarının denenmesi nedeniyle askeri terminoloji sürekli gelişim göstermektedir. Askeri çeviri spesifik bir disiplindir. Çoğu zaman derin bir askerlik bilgisi ve tecrübesi ile orduların hiyerarşik yapısına hâkim olmayı gerektirir. Bazı durumlarda hedef kitle çeşitli

ordulardan ya da farklı eğitim ve kültür altyapısına sahip kişilerden oluşmaktadır. Dolayısıyla, tercüman bu hususu dikkate almak ve bu çok kültürlülüğü karşılamak zorundadır. Bunlara ilaveten, askeri tercüman büyük bir sorumluluk duygusuyla hareket etmek zorundadır. Saadece bir kelimenin bile hatalı çevrilmesi eksik ya da ciddi yanlış anlamalara yol açabilir. Askeri teknik kullanım kılavuzlarının yanlış çevirisi silahların ya da askeri teknolojilerin yanlış kullanımına veya savunma stratejisinin bizatihi kendisinin yanlış kurgulanmasına neden olabilir. Bundan dolayı, askeri tercüman teknik ve hukuki alanlarda uzmanlaşmış olmalıdır. Askeri terminolojiye tam hâkimiyet askeri tercüman için bir olmazsa olmazdır. Tüm askeri metinler, spesifik askeri ve teknik terimler, kısaltmalar ve deyimlerle doludur. Orduların da kendilerine özgü terim tercihleri olabilmektedir ki bu özellikle rütbe isimlerinde ortaya çıkmaktadır. Askeri kısaltmalar da tercüman için büyük bir güçlüktür. NATO'ya ait askeri metinler kısaltmalarla doludur ve tercüman bu kısaltma deryasında kaybolabilir. Geniş terminolojinin yanı sıra askeri çeviriye özgü bir diğer husus, askeri çeviride mecazi ve duygusal ifadelerin olmamasıdır. Hedef dile vakıf olmak yeterli değildir, askeri deneyim ve bilgi birikimine de sahip olmayı gerekli kılar. Tercüman ilgili ülkenin silahlı kuvvetlerinin organizasyon yapısına, strateji ve taktiklerine, silah sistemlerine ve savunma tekniklerine aşina olmalıdır²¹.

Bu alanda çevirisi yapılan başlıca belgeler aşağıdaki gibidir:

- ✓ Askeri dokümanlar;
- ✓ Askeri ekipman ve araç kullanım talimatları;
- ✓ Plan, program ve stratejiler;
- ✓ Sözleşme, antlaşma vs.

Tablo 10

Еквивалент на турски език	Термин
piyade tüfeği	<i>автоматична пушка, автомат</i>
amiral	<i>адмирал</i>
hücum	<i>атака</i>

²¹ <http://www.kutuptercume.com/tr/askeri-alanda-tercume/35/141,132>

nükleer füze kruvazörü	<i>атомен ракетен крайцер</i>
topçu	<i>артилерия</i>
topçu ateşi	<i>артилерийски огън</i>
topçu mürettebatı	<i>артилерийски разчет</i>
balistik füze	<i>балистична ракета</i>
mavna	<i>баржа</i>
tabur	<i>батальон</i>
batarya	<i>батарея</i>
insansız hava aracı (İHA)	<i>безпилотен самолет</i>
savaş helikopteri	<i>боен хеликоптер</i>
mühimmat	<i>боеприпаси</i>
savaş başlığı	<i>бойна глава</i>
bombardıman uçağı	<i>бомбардировач</i>
lostromo	<i>боцман</i>
sahil güvenlik	<i>брегова охрана</i>
tugay	<i>бригада</i>
tuğgeneral	<i>бригаден генерал</i>
müfreze	<i>взвод</i>
koramiral	<i>вицеадмирал</i>
askeri rütbe	<i>военен чин</i>
askeri üs	<i>военна база</i>
askeri teçhizat	<i>военно снаряжение</i>
hava kuvvetleri	<i>военновъздушни сили</i>
deniz kuvvetleri	<i>военноморски сили</i>
askeri tatbikat	<i>военно учение</i>
askeri nakliye uçağı	<i>военно-транспортен самолет</i>
askeri nakliye helikopterleri	<i>военно-транспортен хеликоптер</i>
yakıt ikmal uçağı	<i>въздушен танкер</i>
silahlı insansız hava aracı (SİHA)	<i>въоръжен безпилотен самолет</i>
silahlı kuvvetler	<i>въоръжени сили</i>
obüs	<i>гаубица</i>
general	<i>генерал</i>

mermi kovanı	<i>гилза</i>
Genelkurmay	<i>Генерален щаб</i>
korgeneral	<i>генерал-лейтенант</i>
tümgeneral	<i>генерал-майор</i>
uzak menzilli silah	<i>далекобойно оръдие</i>
menzil	<i>далекобойност</i>
menzil	<i>обсег</i>
top menzili	<i>далекобойност на оръдието</i>
çıkarma	<i>десант</i>
çıkarma gemisi	<i>десантен кораб</i>
tümen	<i>дивизия</i>
dretnot	<i>дредноут</i>
tahliye	<i>эвакуация</i>
onbaşı	<i>ефрейтор</i>
avcı uçağı	<i>изтребител</i>
yüzbaşı	<i>капитан</i>
gemi kaptanı	<i>капитан на кораб</i>
albay	<i>капитан I ранг</i>
yarbay	<i>капитан II ранг</i>
binbaşı	<i>капитан III ранг</i>
gambot	<i>катер</i>
tümamiral	<i>контраадмирал</i>
karşı istihbarat	<i>контраразузнаване</i>
korvet	<i>корвета</i>
kruvazör	<i>крайцер</i>
seyir füzesi	<i>крилата ракета</i>
hat gemisi	<i>линеен кораб</i>
teğmen	<i>лейтенант</i>
binbaşı	<i>майор</i>
askeri manevra	<i>маневра</i>
mareşal	<i>маршал</i>
er	<i>матрос</i>
mayın botu	<i>минен катер</i>
Savunma Bakanlığı	<i>Министерство на</i>

	<i>отбраната</i>
torpido hücumbotu	<i>миноносец</i>
mayın gemisi	<i>минопоставач</i>
havan topu	<i>минохвъргачка</i>
mayın tarama gemisi	<i>миночистач</i>
deniz subay adayı	<i>мичман</i>
deniz piyadesi	<i>морски пехотинец</i>
havan	<i>мортира</i>
saldırı	<i>нападение</i>
Genelkurmay Başkanı	<i>Началник на Генералния щаб</i>
lav silahı	<i>огнехвъргачка</i>
birlik	<i>отряд</i>
subay	<i>офицер</i>
piyade	<i>пехотинец</i>
tabanca	<i>пистолет</i>
denizaltı	<i>подводница</i>
yarbay	<i>подполковник</i>
albay	<i>полковник</i>
uçaksavar	<i>противовъздушно оръдие</i>
uçaksavar füzeleri	<i>противовъздушни ракети</i>
güdümlü tanksavar füzesi	<i>противотанкова управляема ракета</i>
tanksavar	<i>противотанково оръдие</i>
muhrip, destroyer	<i>разрушител (ескадрен миноносец, есминец, противолодъчен кораб)</i>
istihbarat	<i>разузнаване</i>
hücumbot	<i>ракетен катер</i>
füze rampası	<i>ракетна установка</i>
jet uçağı	<i>реактивен самолет</i>
er	<i>редник</i>
bölük	<i>рота</i>
uçak gemisi	<i>самолетоносач</i>
süpersonik	<i>свръхзвуков, ултразвуков</i>

çavuş	<i>сержант</i>
keskin nişancı	<i>снайперист</i>
üsteğmen	<i>старши лейтенант</i>
devriye botu	<i>стражеви катер</i>
kara kuvvetleri	<i>сухопътни войски</i>
menzil	<i>тил</i>
eğitim helikopteri	<i>учебен хеликоптер</i>
sancak gemisi	<i>флагмански кораб</i>
kanat	<i>фланг</i>
donanma	<i>флот</i>
tuğamiral	<i>флотилен адмирал</i>
firkateyn	<i>фрегата</i>
karargah	<i>щаб</i>
saldırı uçağı	<i>шурмови самолет (шурмовак)</i>

Siyasi Terimler

Siyaset, insanların yaşamlarını düzene sokan, bununla ilgili genel kuralları koyan ve bu kuralları hem koruyan hem de yeri geldiğinde değiştiren faaliyetlerin tümü olarak algılanabilir. Siyaset, devlet çatısı etrafında toplanan sosyal bir örgütlenme biçimi olarak bakanlar kurulu, devlet daireleri meclis ve pek çok devlet organı tarafından şekillenmektedir. Ayrıca, bu devlet çatısının dışında da o toplumda var olan siyasal partiler ve siyasal aktörler tarafından da gerçekleştirilen iktidara yönelik faaliyetlerin bütünüdür. Bu nedenle, siyaset kavramının temellerini iktidara yönelik faaliyetler oluşturmaktadır. İktidar kavramının olduğu her yerde siyasetten söz edilebilir. Siyasi iktidarın odak noktasında bir tarafta toplumu yönetenler yani hükümet edenler varken, diğer tarafta da siyasal aktörler tarafından yürütülen siyasi faaliyetler ve halk bulunmaktadır. Bu iki taraf sürekli olarak birbiriyle siyasi anlamda iletişim halindedirler (Demir 2018: 81).

Bu alanda çeviri yapacak kişi gerek yaşadığı ülkede gerekse dünya çapında gelişen siyasi olayları yakından takip ederek ilgili terimleri bilmek zorundadır.

Mütercim tercümanlık bölümlerinde eğitim gören öğrencilerin, sözcük ve terim dağarcığının zenginleştirilmesine katkıda bulunacak ve üzerinde çeviri çalışmaları yapılacak metinlerin bir kısmı şunlar olabilir:

- ✓ Meclis konuşmaları ve tartışmalar;
- ✓ Basın toplantıları;
- ✓ Siyaset adamları ile mülakatlar;
- ✓ Siyasi analizler;
- ✓ Parti programları ve siyasi stratejiler;
- ✓ Hükümet belgeleri;
- ✓ Üst düzey yetkililerin konuşmaları;
- ✓ Diplomatik belgeler;
- ✓ Siyaset içerikli haber metinleri vs.

Siyaset içerikli metinlerde politika, askeriye, sosyal sorunlar, ekonomi, maliye gibi alanlara ait terimler içermektedir.

Tablo 11

Еквивалент на турски език	Термин
otoriter devlet	<i>авторитарна държава</i>
otoriter yönetim	<i>авторитарно управление</i>
agreman	<i>агреман</i>
güven mektubu	<i>акредитивни писма</i>
af	<i>амнистия</i>
anarşi	<i>анархия</i>
soruşturma komisyonu	<i>анкетна комисия</i>
ortak üye	<i>асоциран член</i>
ikinci tur	<i>балотаж</i>
mülteci	<i>бежанец</i>
sığınmacı	<i>бежанец</i>
çifte vatandaşlık	<i>бипатризм(двойно гражданство)</i>
Ortadoğu krizi	<i>Близкоизточна криза</i>
para kurulu	<i>валутен борд</i>
veto	<i>вето</i>

oy	вот
güven oyu	<i>вот на доверие</i>
güvensizlik oyu	<i>вот на недоверие</i>
dış siyaset	<i>външна политика</i>
parti içi demokrasi	<i>вътрешнопартийна демокрация</i>
Birleşmiş Milletler (BM) Genel Sekreteri	<i>Генерален секретар на Организацията на обединените нации (ООН)</i>
BM Genel Kurulu	<i>Генерална асамблея на ООН</i>
açıklık	<i>гласност</i>
oy kullanma	<i>гласуване</i>
seçmen	<i>гласоподавател</i>
iç savaş	<i>гражданска война</i>
sivil itaatsizlik	<i>гражданско неподчинение</i>
sivil toplum	<i>гражданско общество</i>
baskı grubu	<i>група за натиск</i>
Bağlantısızlar Hareketi	<i>Движение на необвързаните страни</i>
iki partili sistem	<i>двупартийна система</i>
iki kutuplu model	<i>двуполюсен модел</i>
demagog	<i>демагог</i>
demografik denge	<i>демографски баланс</i>
milletvekili	<i>депутат (народен представител)</i>
milletvekili dokunulmazlığı	<i>депутатски имунитет</i>
çeşitlendirme	<i>диверсификация</i>
ayırımcılık	<i>дискриминация</i>
Maastricht Antlaşması	<i>Договор за Европейски съюз (Договор от Маастрихт)</i>
uydu devlet	<i>държава сателит</i>
devlet arması	<i>държавен герб</i>
devlet başkanı	<i>държавен глава</i>
milli marş	<i>държавен химн</i>
devlet sınırı	<i>държавна граница</i>

devlete ihanet	<i>държавна измяна (национална измяна)</i>
devlet sırrı	<i>държавна тайна (национална тайна)</i>
devletin ülkesi	<i>държавна територия (национална територия)</i>
devlet ülkesi	<i>държавна територия (национална територия)</i>
devlet bayrağı	<i>държавно знаме (държавен флаг, национално знаме, национален флаг)</i>
devlet yönetimi	<i>държавно управление</i>
Euro bölgesi	<i>Еврозона</i>
Avrupa Parlamentosu milletvekili	<i>евродепутат</i>
Avrupa entegrasyon süreci	<i>евроинтеграция</i>
Avrupa Birliği (AB) Komisyonu Üyesi	<i>еврокомисар</i>
AB Bakanı	<i>евроминистър</i>
kademeli entegrasyon	<i>Европа на две скорости (Европа на концентричните кръгове, Европа на променливата геометрия, Европа на различните скорости)</i>
Avrupa Ekonomik Alanı	<i>Европейска икономическа зона</i>
Avrupa Ekonomik Topluluğu	<i>Европейска икономическа общност (ЕИО, Общ пазар)</i>
Avrupa Komisyonu	<i>Европейска комисия</i>
AB Anayasası	<i>Европейска конституция (Конституция на ЕС, Конституция на Европа)</i>
Avrupa Kalkınma Programı, Marshall Planı	<i>Европейска програма за възстановяване (Програма за възстановяване на Европа, План „Маршал“)</i>

AB Sayıştayı	<i>Европейска сметна палата (Сметна палата на ЕС)</i>
AB Ekonomik ve Parasal Birliği	<i>Европейски икономически и валутен съюз</i>
AB Ombudsmanı	<i>Европейски омбудсман</i>
Avrupa Parlamentosu	<i>Европейски парламент</i>
Avrupa Konseyi	<i>Европейски съвет</i>
Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi	<i>Европейски съд по правата на човека</i>
Avrupa Adalet Divanı	<i>Европейски съд</i>
Avrupa Birliği (AB)	<i>Европейски съюз (ЕС)</i>
AB bayrağı	<i>Европейски флаг</i>
AB marşı	<i>Европейски химн</i>
sınır dışı etme	<i>експулсиране</i>
suçlu iadesi	<i>екстрадация</i>
seçmenler	<i>електорат</i>
göçmen	<i>емигрант</i>
nüfusun etnik yapısı	<i>етнически състав на населението</i>
etnik gerilim	<i>етническо напрежение</i>
etnik temizlik	<i>етническо прочистване</i>
zorunlu oy kullanma	<i>задължително гласуване</i>
Gazze Şeridi	<i>ивицата „Газа“</i>
oy pusulası	<i>избирателна бюлетина</i>
oy sandığı	<i>избирателна урна</i>
oy kullanma hakkı	<i>избирателно право</i>
seçim barajı	<i>изборен праг (процентна бариера)</i>
gensoru	<i>интерпелация</i>
İslami tutuculuk	<i>ислямски фундаментализъм</i>
seçim iptali	<i>касация на избори</i>
nitelikli çoğunluk	<i>квалифицирано мнозинство</i>
karar yeter sayısı	<i>кворум</i>
koalisyon hükümeti	<i>коалиционно правителство</i>
sömürgecilik	<i>колониализъм (колониална</i>

	<i>система)</i>
sömürge	<i>колония</i>
itibar sarsıcı bilgi	<i>компромат</i>
bildiri, tebliğ	<i>комюнике</i>
muhafazakar	<i>консерватор</i>
konsolos	<i>консул</i>
konsolosluk	<i>консулство</i>
Milli Güvenlik İstişare Kurulu	<i>Консултативен съвет по национална сигурност</i>
temas grubu	<i>контактна група</i>
menfaat çatışması	<i>конфликт на интереси</i>
arındırma	<i>лустрация</i>
azınlık	<i>малцинство</i>
görev süresi	<i>мандат</i>
kukla	<i>марионетка</i>
yayın yasağı	<i>информационно затъмнение</i>
çoğunluk seçim sistemi	<i>мажоритарни избори</i>
Uluslararası Para Fonu (İMF)	<i>Международен валутен фонд</i>
Uluslararası Adalet Divanı	<i>Международен съд на ООН</i>
Kişisel ve Siyasal Haklar Uluslararası Sözleşmesi	<i>Международен пакт за граждански и политически права</i>
Uluslararası Ceza Mahkemesi	<i>Международен наказателен съд</i>
yumuşak güç	<i>мека сила</i>
yerel referandum	<i>местен референдум</i>
yerel seçim	<i>местни избори</i>
yerel yönetim	<i>местно самоуправление</i>
bakanlık	<i>министерство</i>
devlet bakanı	<i>министър без портфейл</i>
başbakan	<i>министър-председател</i>
Birleşmiş Milletler Barış Gücü	<i>Мироопазващи сили на ООН (Международни сили на ООН, Миротворчески сили на ООН, Въръжени сили на ООН)</i>

çok uluslu devlet	<i>многонационална държава</i>
çok partili sistem	<i>многопартийна система</i>
modern savaş	<i>модерна война</i>
moratoryum	<i>мораториум</i>
milli referandum	<i>национален референдум</i>
Ulusal Belediyeler Birliği	<i>Национално сдружение на общините</i>
tarafsızlık	<i>неутралитет</i>
salt çoğunluk	<i>обикновено мнозинство</i>
belediye, ilçe	<i>община</i>
belediye meclisi	<i>общински съвет</i>
Birleşmiş Milletler Genel Kurulu	<i>Общо събрание на ООН</i>
Birleşmiş Milletler (BM)	<i>Организация на обединените нации (ООН)</i>
muhalefet	<i>опозиция</i>
yerel yönetim organları	<i>органи на местната власт</i>
Birleşmiş Milletler Eğitim, Bilim ve Kültür Örgütü (UNESCO)	<i>Организация на обединените нации за образование, наука и култура (ЮНЕСКО)</i>
Kuzey Atlantik Antlaşması Örgütü (NATO)	<i>Организация на северноатлантическия договор (Атлантически пакт, Северноатлантически пакт, НАТО)</i>
meclis	<i>парламент</i>
parlamento	<i>парламент</i>
meclis grubu	<i>парламентарна група</i>
parlamento grubu	<i>парламентарна група</i>
dogmacı siyaset	<i>политически догматизъм</i>
koruma şemsiyesi	<i>политически чадър</i>
darbe	<i>преврат</i>
kolektif güvenlik sistemi	<i>система за колективна сигурност</i>
az gelişmiş ülkeler	<i>слаборазвити страни</i>
gelişen ülkeler	<i>развиващи се страни</i>

gelişmekte olan ülkeler	<i>развиващи се страни</i>
gelişmiş ülkeler	<i>развити страни</i>
onaylama	<i>ратификация</i>
gölge ekonomisi	<i>сенчеста икономика</i>
kayıt dışı ekonomi	<i>сива икономика</i>
diplomatik ilişkilerin sonlandırılması	<i>скъсване на дипломатически отношения</i>
karma seçim sistemi	<i>смесена избирателна система</i>
kitle iletişim araçları	<i>средства за масова информация</i>
statüko	<i>статукво</i>
en çok kayırlan ülke statüsü	<i>статут на най-облагодетелствана нация</i>
kemer sıkma	<i>стягане на колан</i>
siyasi sübjekt	<i>субект на политиката</i>
BM Güvenlik Konseyi	<i>Съвет за сигурност на ООН</i>
Avrupa Toplulukları Adalet Divanı	<i>Съд на европейските общности</i>
ihtiyari oy	<i>съвещателен глас</i>
ulaşım koridoru	<i>транспортен коридор</i>
Üçüncü Dünya	<i>Трети свят</i>
fraksiyon	<i>фракция</i>
Avrupa Güvenlik ve İşbirliği Teşkilatı	<i>Хелзинкская конференция (Общоевропейско съвещание за сигурност и сътрудничество, Съвещание за сигурност и сътрудничество в Европа)</i>
insani yardım	<i>хуманитарна помощ</i>
hümaniter yardım	<i>хуманитарна помощ</i>
cunta	<i>хунта</i>
Schengen alanı	<i>Шенгенска зона</i>

Yukarıda bahsetmiş olduğumuz alanların küresel nitelik kazanması ve giderek uluslararası hale gelmesi nedeniyle ilgili bilgi ve

dilin kendi kabuğuna çekilmemesi dinamik bir ortam doğurmaktadır. Bu tür metinlerin çeviri işlemi bu alanlara ait spesifik terimlerin bilinmesini gerektirir.

İletişimde yanlış anlamalara sebebiyet vermemek çok önemlidir ve bu çevirileri yapacak olan tercüman ve çevirmenlerilgili sektör hakkında bilgiye ve jargonuna vakıf olmalıdır. Dolayısıyla, çevirinin uzman ellerden çıkması oldukça önemlidir.

Başta da belirtmiş olduğumuz gibi toplumsal hayatın farklı alanlarına ait terimleri iyi derecede bilen uzmanlara ciddi derecede ihtiyaç duyulmaktadır. Terminoloji dersi kapsamında hem yukarıda ele almış olduğumuz sektörlere hem de sağlık, pazarlama, spor, astronomi, tarım ve hayvancılık, flora ve fauna gibi önemli alanlara ait terimlerin tamamı olmasa da ciddi ve sağlam bir altyapıyı oluşturacak terimler havuzu incelenebilir ve öğrencilere kazandırılabilir.

Kaynakça

Askeri Alanda Tercüme. Kutup tercüme, çeviri ajansı. [4.07.2019] <<http://www.kutuptercume.com/tr/askeri-alanda-tercume/35/141,132>>

Averbuh 2005: Averbuh, K. Ya. Obshtaya teoriya termina: kompleksno-variologicheskoy podhod: Avtoref. dis. kand. filol. nauk. İvanovo, 2005.

Barsukova 2004: Barsukova E. A. Nauchnyy termin v obshtemi terminologicheskoy tolkovykh slovaryah russkogo i angliyskogo yazykov (na materiale meditsinskoy i kompyuternoy terminologiy): Avtoref. dis. kand. filol. nauk. Moskva, 2004.

Golovin, Berezin 1979: Golovin B. N., Berezin F. M. Obshtee yazykoznanie. Moskva: Prosveshtenie, 1979.

Grinev 2008: Grinev S. V. Terminovedenie: ucheb. posobie dlya stud. vysh. ucheb. zavedeniy. Moskva: Akademiya, 2008.

Demir 2018: Demir M. İ. Siyasal İletişim: Kavramsal Bir Derleme. Near East University International Journal of Art. Culture & Communication. 2018 vol. I (1), 79-104.

Manolova1984: Manolova L. Bulgarska terminologiya, Durzhavno izdatelstvo „Narodna prosveta“, Sofia, 1984.

Mihaylova-Palanska 2015: Mihaylova-Palanska M. Sustav i dinamika na turisticheskata terminologiya v bulgarsiya i v cheshkiya ezik. Avtoreferat na disertatsiya za prisuzhdane na obrazovatelna i nauchna stepen „doktor“, Blagoevgrad, 2015.

Simeonova 2011: Simeonova K. Za terminite, terminologiyata i vuprosite na terminologizatsiyata v suvremennata bulgarska obshtestveno-politicheska leksika. // V: Mnogoobrazie v edinstvoto, 2011, № 1. Sofia: Suyuz na uchenite v Bulgaria, s. 22-26.

Simeonova 2016: Simeonova K. Lingvistichna karakteristika na suvremennata bulgarska terminologiya. Avtoreferat na disertatsiya za prisuzhdane na obrazovatelnata i nauchna stepen „doktor“, Sofia, 2016.

Shukrieva 2012: Osobenosti na prevoda na yuridicheski tekstove ot turski na bulgarski ezik i obratno.// V: Turkologichni izsledvaniya 2012, 2012, Shumen, s.163-178.

Superanskaya, Podolskaya, Vasileva 2012: Superanskaya A. V., Podolskaya N. V., Vasileva N. V. Obshtaya terminologiya: Voprosy teorii. İzd. 6-e. Moskva: Knizhnyy dom „LIBROKOM“, 2012.

Zülfikar 1991: Zülfikar H. Terim Sorunları ve Terim Yapma Yolları, Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi, Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu Yayınları/ 569.

TÜRKÇEDE KAVRAM OLARAK İKİLEME, YİNELEME VE İKİLİ TEKRARLAR

Dr. Öğr. Üyesi Harun BEKİR

Plovdiv Paisii Hilendarski Üniversitesi
harun.bekir@gmail.com

Reduplication, Double Reduplication and Repetitive Structures as a Concept in the Turkish Language

Head Assist. Dr. Harun Bekir
University of Plovdiv Paisii Hilendarski

Abstract: Reduplications is defined as repeating the same frames to strengthen the meaning by using the same, synonymous and antonymous words or similar words resembling each other as syllable. Within this study, reduplications have been researched and studied from various aspects. The purpose of the study is to determine the problems of this phraseology and to find solutions. Firstly, this study focuses on the terms which are used for reduplication duals and remark the ones which are preferred to be used. Secondly, it aims to outline the definitions of other researchers. In addition, there is given information about classification of other researchers and emphasis on the notion of reduplication and its boundaries.

Keywords: Turkish language, reduplication, concept.

Giriş

Türkçede *ikileme* teriminin yaygınlığıyla birlikte bu kavramı karşılamak üzere *ikiz kelime*, *ikilemeli ad*, *ikizleme*, *tekrar*, *bağlam öbeği*, *ikileme*, *koşma*, *atf-ı tefsiri*, *hendiadyoin*, *yineleme* gibi terimlerin kullanıldığı ve yine bu türün farklı varyantları olarak fakat sistem olarak aynı yapıda olan *üçleme*, *dörtleme*, *beşleme* gibi ifadelerin tercih edildiği görülmektedir. Araştırmacıların çalışmalarında bu terim farklılıklarının yanı sıra birtakım sınıflandırma farklılıklarının da olduğu görülmektedir.

Türkçede ikilemeler/tekrarlar konusu ilk olarak Karl Foy tarafından 1899 tarihinde ele alınmıştır (Özkan, 2011). Karl Foy, “*Studen zur osmanischen Syntax*” adlı makalesinde ikilemeleri saha,

manâ, hece sayısı, kelime sırası ve dilbilgisi açısından ele alırken, aslında ikiz olarak kullanılan kelimelerin yan yana geliş kurallarını tespit etmeğe çalışmıştır. Daha sonra birçok araştırmacı bu konuyu farklı yönleriyle ele almıştır.

İkileme, pek çok dilde kullanılan bir anlatım biçimidir. Anlamı kuvvetlendirmek, vurgulamak ve güzelleştirmek için aynı sözcüğün tekrar edilmesiveya eş, yakın ya da zıt anlamlı sözcüklerin yan yana kullanılmasıyla ikilemeler elde edilir. Temel amaç, anlamı kuvvetlendirmektir.

İkilemelerin (hendiadyoin) Türkçenin her döneminde belirgin bir biçimde görüldüğü, gerek yapı, gerek sözdizimi, gerekse anlambilim açısından en önemli niteliklerinden biri olduğu söylenebilir (Aksan 2006: 60). Aksan, Türkçenin en eski dönemlerine gidildikçe ikilemelerin baştan beri yaygın bir şekilde kullanıldığının görülebileceğini söylemektedir. Türk dilinin hem tarihsel hem de modern alanlarında, diğer dillerde olmadığı kadar ikilemelere rastlanır. Ağca'ya göre bu durumun birçok sebebi vardır. Bunlardan biri, Türk sözlü kültür geleneğinde atasözlerinin ve alliterasyonlu ifadelerin kısa fakat etkili söz söylemede büyük yer kaplamasıdır. Bu yolla, aynı/benzer seslerle başlayan ya da biten kelimelerin sıralanmasıyla çeşitli yapılara ait ikilemelerin doğduğu söylenebilir. Bir başka sebep ise Türk yazı dilinin erken tarihli metinlerinde eş anlamlı, yakın anlamlı ve zıt anlamlı kelimeleri de birbirine bağlayacak bağlama işaretleyicilerinin bulunmayışıdır. Türk yazı dillerinde kelimeler ya da kelime öbekleri genellikle bağlanmadan sıralandıkları için ikilemelerin ortaya çıkması kolaylaşmıştır (Ağca 2015: 17).

Tekrarlı Yapılar İçin Kullanılan Terimler ve Yapılan Tanımlar

Tekrarlı yapılar, geniş bir alana sahip olan konulardan biridir. Böyle olunca daincelenmemiş alanlar ve çözümlenmemiş problemlerle karşılaşılmaktadır. Buproblemlerden biri, terim konusudur. Çünkü tekrarlı yapılar için farklı terimler üretilmiştir. Osmanlıcada “atf-ı tefsiri, terkeb-i ihtimali veya mühmelât”,

İngilizcede “reduplicationveya reduplication dual”, Fransızcada “hendiadyoin, redouplement” ve Almancada “verdoppelung, zwillingformen, hendiadyoin” gibi terimler kullanılırken Türkçede de“hendiadyoin, atif gurubu, ikizleme, katmerleme, ikiz kelime, kelime ikilemesi, tekrar, çift kullanış, koşma takım, yakın anlamlı çift, ikizlenme”vb.terimlerine rastlanır. Ancak bu kadar çok terimin kullanılması terim karışıklığına yolaçmıştır. Son dönemlerde ise yaygın olarak “ikileme” teriminin kullanıldığı görülmektedir.

İkileme, pek çok farklı çalışmada farklı biçimlerde tanımlanmıştır. Güncel Türkçe Sözlük’te (GTS) ikileme “anlamı güçlendirmek için aynı kelimenin tekrarlanması, anlamları birbirine yakın, karşıt olan veya sesleri birbirini andıran kelimelerin yan yana kullanılması (*yavaş yavaş, irili ufaklı, aşağı yukarı*)” olarak tanımlanmıştır. Aynı kavram çerçevesinde *yineleme* kavramı ise dilbilgisi terimi olarak etiketlenmiş ve “cümlede eş, yakın ve zıt anlamlı sözlerin tekrarlanması”, “bir cümle içinde veya arka arkaya gelen cümlelerde bir kelimenin veya bir parçanın tekrarlanması” olarak açıklanmıştır. Bu iki kavramlaştırma arasındaki fark, bir cümle içerisinde söz konusu yapının yer alması ya da almamasıdır. Ancak bu noktada gösterenlerin kavramlaştırılması kavramın ayırt edilebilirliğini ortadan kaldırmaktadır.

Terim sözlüklerimizde ise *ikileme* kavramıyla ilgili olarak *gmination, reduplication, hendiadyoin* karşılığının genellikle aynı çerçevede değerlendirildiği görülür.

Ahmet Topaloğlu (1989:87), *ikileme* için “anlama güç katmak amacıyla kelimelerin veya bazı seslerin tekrarlanması; bu şekilde yapılan kelime öbeği” kavramlaştırmasını yapmış ikilemelerin: aynı sözcüklerin tekrarıyla (*yavaş yavaş*), eş anlamlı sözcüklerle (*ite kaka*), karşıt anlamlı sözcüklerle(*içli dışlı*) ve eklemeli yapılarla (*ev mev*) oluştuğunu belirtmiştir.

Öte yandan Berke Vardar (1988:125), ikileme (*gmination, reduplication*)için “anlama güç katmak amacıyla bir birimi, seslemi yineleme, aralarında benzerlik bulunan birimleri art arda kullanma (*ölen ölene, güzel güzel, ev mev, vb.*)” tanımlamasını aktarmıştır.

Her ne kadar ikincil bir kaynak ise de, Mehmet Hengirmen (1999:208) *ikileme* (*gmination, reduplication, hendiadyoin*) için

“anlatımı daha güzel ve etkili bir duruma getirmek için aralarında ses benzerliği bulunan yakın, aynı ya da zıt anlamlı sözcüklerin yan yana kullanılması veya bu işlem sonucu ortaya çıkan sözcük grubu” tanımlamasını yapmıştır.

Nurettin Koç ise (1992:142-145), *ikileme* (reduplication, hendiadyoin) için, “sözün hem anlam hem de ezgi gücünü artırmak amacıyla bir sözcüğün çeşitli biçimlerde yinelenmesi ya da aynı amaçla sesleri birbirini andıran hatta anlamca karşıt sözcüklerin birlikte kullanılması” olarak tanımladığı yapıların yanı sıra *yineleme* (repetition) olarak kavramlaştırdığı “anlamı güçlendirmek, genişletmek amacıyla yapılan sözcük ya da sözcük öbeği tekrarı”ndan (1992:313) oluşan yapıları da tanımlamıştır.

Zeynep Korkmaz, *ikileme* (hendiadyoin) için “aralarında belli bir ses düzeni bulunan, biçim ve anlamca birbiriyle ilişkili olan, aynı, yakın ya da zıt anlamlı iki veya daha çok kelimenin bir tek kelime gibi anlam göstermek üzere yan yana gelmesi ile oluşturulan kelime grubu: *birer birer, delik deşik, köşe bucak, yalvarıp yakarmak, ... vb.*” olarak tanımlamıştır (Korkmaz 2007:123-124).

Muharrem Ergin, Türk Dil Bilgisi adlı gramerinde ikileme konusuna değinir. İkileme terimi yerine *tekrar* terimini kullanmıştır. Ona göre, tekrarlar aynı cinsten ikikelimenin arka arkaya gelmesiyle oluşan gruplardır. Eksiz olarak bir araya gelirler ve her sözcüğün katılımı eşittir. Biri diğerinden üstün değildir. Ayrıca Türkçede hersözcükte tekrar görülür. Yalnızca zamirler tekrar için çok uygun değildir. Ergin’e göre, tekrarların kuvvetlendirme (*kara kara gözler*), çokluk (*kapı kapı*) ve devamlılık (*koşakoşa*) olmak üzere üç görevi vardır. Ergin, tekrarları dörde ayırır: aynen tekrarlar: *yavaşyavaş, şırıl şırıl, şu şu, vah vah...*; eş mânâlı tekrarlar: *eğri büğrü, falan filan...*; zıt mânâlı tekrarlar: *düşe kalka, bata çıka...*; ilâveli tekrarlar: *adam madam, dümdüz...* (Ergin 1972: 377- 379).

Kaya Bilgegil ise Türk Dilbilgisi adlı gramerinde ikileme konusuna kısaca değinmiştir. İkileme yerine *ikizleme* terimini tercih eden Bilgegil, ikilemelerin özelliklerini beşe ayırmıştır: aynı kelimenin tekrarıyla kurulanlar, zıt anlamlı kelimelerle kurulanlar, eş anlamlı kelimelerle, anlamları ilgili kelimelerin bir araya

getirilmesiyle oluşanlar, bir kelime ve mühmelattan bir lafızla kurulanlar: *yol mol, deli dolu, kapacak* (Bilgegil 1982: 162-163).

Vecihe Hatiboğlu (1981) ise *ikilemelerin* anlatım gücünü artırmak, anlamı pekiştirmek, kavramı zenginleştirmek amacıyla aynı kelimenin tekrar edilmesi veya anlamları birbirine yakın yahut karşıt olan ya da sesleri birbirini andıran iki kelimenin yan yana kullanılmasının ikileme olduğunu belirtmektedir (Hatiboğlu 1981: 10). Hatiboğlu'nun konuyu ele alış biçiminden ve verdiği örneklerden hareketle ikilemeyi oluşturan kelimelerin temel alındığı diğer yapıların tekrarından bahsedilmediği görülmektedir.

Sertkaya, *hendiadyoin* terimini kullanarak bu terimin Avrupa dillerinde “iki ayrı kelimenin bir kelime gibi tek mânâ ifade ettiği” durumları kapsadığını belirtmektedir. Bu dillerde sadece *antonim* adı verilen ve birbirini tamamlayan kelimelerin “hendiadyoin” olarak kabul edildiğini belirtmektedir (Sertkaya 1982-1983: 265-266).

Kerime Üstünova, çalışmasında sözcük çiftlerini ele almış, bu kapsamda *ikileme, üçleme* ve *dörtlemeleri* incelemiştir. Bu nedenle Üstünova, *tekrar* terimini tercih etmiş ve onu kapsayıcı bir kavram olarak kullanmıştır (Üstünova, 1996). Bununla birlikte Üstünova, ahenk sağlamak, anlam pekiştirmek, anlam güçlendirmek ve kavram zenginleştirmek amacıyla tekrarların görev yaptığını belirtmiştir. Bu çalışmasının başlığında yer alan *ikilemeler* ifadesi Üstünova'nın ikilemeleri tekrarın bir alt türü olarak kabul ettiğinin bir diğer göstergesi kabul edilebilir. Üstünova'nın bu bakış açısı tekrarların ikilemeleri, üçlemeleri, dörtlemeleri vb. kapsayan bir mahiyette olduğunu göstermektedir.

Kavram Olarak İkileme, Yineleme ve İkili Tekrarlar

Söz konusu kavramla ilgili olarak Türkçe için ortaya konmuş terim sözlüklerinde, dil bilgisi kitaplarında ve özgün çalışmalarda kavram olarak araştırma konusu olan tekrar yapılarının ayırt edilebilirliğiyle ilgili bir takım niteliklerin varlığı sezilebilmektedir. *İkileme* terimi için yapılan kavramlaştırmayı *yineleme* kavramlarıyla birlikte aşağıdaki araştırmacıların çalışmalarında yer aldığı biçimiyle değerlendirmeye çalışacağız.

İkileme konusunda kapsamlı çalışma yapanlar arasında Osman Nedim Tuna'dır. İkileme konusunda çeşitli makaleleri vardır. Bunlardan biri “*Türkçede Tekrarlar*” adıyla 1949 yılında İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Türk Dili ve Edebiyatı Dergisinde basılmıştır. Tuna, makalesine şu sözlerle başlar: “Tekrarlar, Türkdilinde, bilhassa en uygun şartlar altında 7-8 asırlık bir gelişmeden sonra iyice gürbüzleşen ve güzelleşen Türkiye Türkçesinde önemli bir yer tutar. Sözlerin belli kurallara bağlı olarak böyle yan yana kullanılmaları, dilimize kelime yaratma zenginliği, faaliyetlerin her türlüşünün, en ince bir şekilde söz ile ifadesini mümkün kılan fiili şekiller zenginliği, tasvir zenginliği ve güzelliği... gibi çok esaslı özellikler kazandırmıştır”. Makalenin devamında ise, “Bu derece mühim olan tekrarları, şimdilik kadar bütün hâlinde ele alan inceleme yapılmamıştır.” diyerek üzülmemektedir (Tuna,1949). Tuna bu çalışmasında yan yana kullanılan yapılardan bahsetmektedir. Söyleyiş kolaylığı sağlamak amacıyla, yan yana kullanılan seslerin veya sözlerin tek söz gibi algılanması için savaşılan güçlüklerden ve ses olaylarından bahseder. Bu ses olayları, *hiatusstilger* (boşluk öldüren), *contraction* (büzülme, sıkışma), *krasse* (karışma), *metathese* (yer değişimi), *assimilation* (benzeşme), *dissimilation* (benzeşmeme), *gmination* (ikizleme) ve düşmeyi de içine alan ses olaylarıdır. Tuna, makalesinin devamında isim ve sıfatlarda tekrarlara değinir. Bu bölümde m-‘li ikilemelerden, pekiştirme sıfatlardan, sorulu ikilemelerden, üçlemelerden, tamlamalı tekrarlardan vebazı yinelemelerden bahseder ve bu yapıları örneklerle açıklar. Osman Nedim Tuna, “*Türkçede Tekrarlar 2*” adıyla 1950’de yayımlanan makalesinde ise çeşitli kiplerin anlam nüanslarını belirtmeyi amaçlamıştır. Fiillerin aldıkları ekleri ve yapıldıkları çekimleri örneklerle açıklamıştır. Tuna bu çalışmasında hendyadyoinleri ise şöyle açıklar: “İlk metinlerimizden zamanımıza kadar, çok geniş çapta kullanıldığını gördüğümüz hendyadyoinlerin yan yana gelişleri bir takım kurallara bağlı olup, üzerinde çalışanlar tarafından tespit edilmiştir. Biz sadece, konumuzdaki yeri dolayısıyla, burada birkaç örnek vermekle yetineceğiz: Alt-üst, ad-san, az-uz, az-buz, boy-pos, süs-püs,...vs.” (Tuna, 1950). Çalışmasının devamında halk edebiyatı ürünlerinde geçen tekrarlar üzerinde durmuştur. Şiirde, bilmecelerde,

atasözlerinde ve tekerlemelerde geçen tekrarları tespit etmiştir. Tuna'nın önemli çalışmalarından biri de "*Türkçenin Sayıca Eş Heceli İkilemelerinde Sıralama Kuralları ve Tabii Bir Ünsüz Dizisi*" adlı makalesidir (Tuna, 1986). Tuna, bu makalesinde ikilemelerdeki sıralama kuralları üzerinde durmuştur. Bunu yaparken de kıyaslama yoluna gitmiştir. Kıyaslama için Mehmet Ali Ağakay'ın "*Türkçede Kelime Koşmaları*" (1988) adlı makalesini tercih etmiştir. Tercih nedenleri, Ağakay'ın çalışmasının o zamana kadarki bütün yazıların en derli toplu çalışma olması, konu olarak yalnız Türkçeyi ele alması, kısa bir çalışma olmasına rağmen, diziliş esaslarına dair bütün bilinenleri kendi katkıları ile birlikte ve örnekleriyle net bir şekilde vermesi ve bu çalışmada, onun, "kelime koşmaları" adını verdiği ikili yapılarla kavram bakımından daha geniş bir çerçeve içinde yer alan ve farklı gramer kategorilerine giren, bu sebeple de genel dil bilimindeki "hendiadyoin"den de bahsetmesi, Ağakay'ın araştırmasının kolaylıkla bulunabilmesidir. Tuna, bu çalışmasında eş heceli 2022 ikilemeyi incelemiştir. Ağakay'ın tespit edip üzerinde durduğu 400 ikilemeyi ise yetersiz bulmaktadır. Çünkü bir sistemin, düzenin kuralolarak kabul edilmesi için en az fire verip çok sayıda örneğe sahip olması gerektiğini düşünür. Ayrıca Tuna üzerinde çalıştığı ikilemeleri, istatistiksel verilere dönüştürmüştür. Bu veriler sayesinde, hangi sistemin kural olması gerektiği üzerinde açıklamalarda bulunmuştur. Öncelikle Ağakay'ın kural olarak kabul ettiği ve kurala bağlayamadığı ikilemelerin oranını verir. Özellikle de anlamla ilgili olan diziliş kurallarıyla ilgili olan ikilemeler hakkında kendi fikrini açıklar. Çünkü Tuna'ya göre sıralamada anlamın etkisi kural olarak kabul edilemez. Ağakay'ın tespitlerini yetersiz bulan Tuna, kendi tespitlerini nasıl bulduğunu da çalışmasında açıklamıştır. Anlamın sıralama kurallarında etkili olmayacağını düşündüğü için de fonetik esasa dayanarak sıralama kurallarını saptamıştır. Ona göre, eğer ikilemelerin üyeleri fonetik esasa göre dizilmişse bu, ünlü-ünlü, ünlü-ünsüz veya ünsüz-ünsüz şemalarından herhangi birine uyabilir. Onun saptadığı kurallardan ünlü-ünlü kuralına göre, ikilemede ilk sözcüğün ilk hecesinde *a* sesi varsa, ikinci sözcüğün ilk hecesinde de *o, u, ü, ö, i* sesleri bulunabilir. Diğer kurallar da bu şekilde, ikilemeyi oluşturan sözcüğün ilk hecesindeki ünlüye göre ikinci sözcüğün ilk hecesindeki

ünlüsünün ne olabileceği hakkında fikir vermektedir. Ünlü-ünsüz kuralına göre ise ünlü ile başlayan sözcük ikilemede ilk sırayı alır. Bunun pek çok örneği vardır. Örneğin: *abuk sabuk, ıkış tıkış* vb. gibi. Ünsüz-ünsüz kuralında ise bazı ünsüzler sıralamada önceliği sahiptir. Örneğin, ç sesinin p sesine göre önceliği vardır: *çat pat, çiti piti, çatır patır,...vs.* Tuna'ya göre, ikilemeleri oluşturan sözcüklerin ikisi de ünsüzle başlıyorsa ünlü ile biten sözcük ünsüz ile biten sözcükten önce gelir. Sonuç olarak Tuna, belirlediği bazı kuralları, ünsüz dizilerini Farsça, İngilizce, Moğolca ve Urduca gibi dillerdeki ikilemelerde de denemiş ve İngilizce hariç hepsinde işlediğini tespit etmiştir. Ayrıca Tuna, eş heceli olmayan sözcüklerin oluşturduğu bazı ikilemeleri de tespit etmiştir. Bunlardan, çok heceli sözcükten az heceli sözcüğe doğru sıralanan ikilemeler dikkat çekicidir. Tuna, bu ikilemelere dizininde yer vermiştir. Bu ikilemelerin bazıları şöyledir: *acele tez, afiyet şeker, ağa bey, akıl sır, ala boz, ana kız, baba kız, baklava börek, güneş ay, hava su, hayır şer, kafa kol, para pul vs.*

İkileme üzerine yapılan en kapsamlı çalışmalardan biri de Vecihe Hatipoğlu'nun "İkileme" (1971) adlı kitabıdır. Hatipoğlu, bu çalışmasında ikilemeyi on dört ana başlıkta incelemiştir. Bu çalışmanın ön sözünde ikilemeyi tanımlayıp ikilemenin tarihçesini veren Hatipoğlu, birinci bölümde ikilemelerin genel özellikleri üzerinde durmuştur. Genel özelliklerin ilki ses benzerliğidir. İkilemelerde ses benzerliğini "İkilemelerin kurulmasında, ses benzerliğinin önemi ve etkisi büyüktür. İkilemeleri kuran sözcüklerin çoğunda, ön seste veya son seste ses benzerliği vardır. Kısaca Türk düşüncesi, ikilemeleri kurarken kafiye arar. Ünlü uyumları, ünsüz benzeşmeleri gibi, ikilemede de ses benzerliği, ses uygunluğu kuralı vardır. Anlatımı güçlendirmek için, ikileme kurulurken ya aynı sesi veren aynı sözcük tekrar edilir yahut sesleri birbirine yakın olan, birbirini andıran sözcükler yan yana kullanılır." sözleriyle açıklar. Çalışmasının bu bölümünde önseste benzerlik, sonseste benzerlik, ikilemelerdeki sözcükler arasında ünlü kuralları, ikilemelerde kalıplaşma, ikilemelerdeki sıra kalıplaşması, ikilemelerde kalıplaşmanın sürdürülmesi, ikilemelerde kalıplaşmayı perçinleyen etkenler, ikilemelerde az heceli sözcüğün önce gelişi, ikilemede ünlü ile başlayan sözcüğün önce gelişi, ikilemelerde Türkçe sözcüklerin

önce gelişi, ikilemede “b-“ veya “p-“ ile başlayan sözcüklerin sonra gelişi, sözcük yapısı bakımından ikileme türleri, Türkçe sözcüklerden ikileme, Türkçe ve yabancı sözcüklerden ikileme, yabancı sözcüklerden ikileme, sayılardan ikileme, tamlamadan ikileme, m-’li ikileme olmak üzere incelemesine devam eder (Hatipoğlu,1971).

Hatipoğlu, önseste ve sonseste benzerliği açıkladığı bölümde verdiği örneklerle, bu benzerliğin aslında aynı seslerin yinelenmesi olduğunu da göstermektedir. Hatta önses benzerliğini şöyle açıklar: “Önseste benzerlik, ikilemeyi kuran sözcüklerin başındaki ünsüzlerin benzeşmesiyle sağlanır: “*cümbür cemaat, çul çaput, çerden çöpten, ...vs.*” Aynı durum, sonses benzerliği için de söz konusudur. Farklı olan ise sonses benzerliğinin son ek benzerliği ile sağlanmasıdır. Hatipoğlu, ikilemelerdeki sözcükler arasında ünlü kurallarını, birinci sözcüğün ilk hecesinde *a* sesi varsa, ikinci sözcüğün ilk hecesinde *u* sesi; birinci sözcüğün ilk hecesinde kalın, düz, dar ünlü varsa bütün hecelerde ve öteki sözcükte de kalın, düz, dar ünlü bulunması durumu olarak açıklamaktadır. Ayrıca çalışmasında, ikilemelerdeki sıralama ve kalıplaşma kurallarına da değinmiştir. İkilemelerin kalıplaşmış bir yapısı olduğunu ve bu yapının bazı örnekler dışında değişmeyeceğini belirtir. Kalıplaşmayı perçinleyen etkenlerden de söz eder. Ona göre, az heceli sözcük, ünlü ile başlayan sözcükler, Türkçe sözcükler önce, *b-* veya *p-* ile başlayan sözcükler sonra gelir. Bu bir sıralama kuralıdır.

Hatipoğlu, sözcük yapısı bakımından ikilemeleri incelediği kısımda, Türkçe ve yabancı sözcüklerden oluşan ikilemelerin yanı sıra, sayılardan, tamlamadan oluşan ve m’li ikilemeleri de ele almıştır. Tamlamadan ikileme olarak değerlendirildiği örneklerle ilgili yaptığı açıklamalar dikkat çekicidir. Hatipoğlu, tamlamadan oluşan ikilemeyi, “Aynı sözcükten kurulu belirtisiz tamlama biçimindeki ikilemeler, anlamı en son sınırına kadar pekiştirerek arttırırlar, güçlendirirler: “*büyükler büyüğü Atatürk*”, “*kahramanlar kahramanı Fatih*”, “*arslanlararslanı Ali*”, “*güzeller güzeli bir kız*” vb.” şeklinde açıklar. Ancak örneklere bakıldığında, bu yapıların ikileme olup olmadığı konusunun tartışmaya açık olduğu görülmektedir. Hatipoğlu, aralıklı ikilemeler konusunu da işler. Ona göre, bağlaçlı ve sorulu ikilemeler aralıklı ikilemelere örnek teşkil eder. Üçleme konusuna değinen

Hatipoğlu, üçlemenin aynı kökten veya gövdeden kurulan bir ikilemeyle aynı kökün veya gövdenin eylem biçiminin, birlikte kullanılması durumu olduğunu belirtmektedir. “*sürüm sürüm sürünmek, çın çın çınlamak, çatır çatır çatlamak,...vb*” örnekleri üçleme olarak kabul eder. Ayrıca ikilemelerde araya başka sözcüklerin girdiği örneklerin olduğunu açıkladığı ayrı ikileme başlıklı bölümde bu konuya şöyle açıklık getirmiştir: “İkilemenin etkisi Türkçede o kadar yaygındır ki, araya başka sözcükler de girse ikileme sürdürülür ve anlamı kuvvetlendirmek, pekiştirmek için, aradaki sözlerden de yardım görerek ikilemeye devam edilir.” (Hatipoğlu, 1971). Ayrıca Hatipoğlu, *üç aşağıbeş yukarı* gibi örnekleri de aralıklı ikileme olarak kabul etmektedir. İkileme ve yineleme kavramlarına da değinen Hatipoğlu, ikilemenin anlamı güçlendirmek, pekiştirmek için, çağrışıma dayanan psikolojik bir olayın dilimizdeki yansıması olduğunu belirtir. Yinelemeyi tanımlamamakla birlikte, yinelemeyi aynı sözcüğün veya yapının tekrarı olarak kabul eder ve bazı yinelemeleri ikileme benzeri yapılar olarak görür. İkileme ve bağlaçlı tamlamaları da kıyaslayan Hatipoğlu, bağlaçlı tamlamanın sınırlı ve belirli, ikilemenin ise bağlaçlı tamlamaya benzer yönleri olmakla beraber daha geniş sınırlı ve esnek anlamlı olduğunu belirtir. Aradaki farkı ise aynı sözcüklerden kurulan ikilemelerden bağlaçlı tamlama yapılamaz, ayrı sözcüklerden kurulan ikilemelerin çoğu da “ve” bağlacı ile kullanılamaz; kullanılırsa anlam derhal değişir: ‘*belli başlı*’ yerine “*belli ve başlı*”, “*katır kutur*” yerine “*katır ve kutur*”, “*saçma sapan*” yerine ‘*saçma ve sapan*’ denilemez, denilirse bambaşka anlamlar ortaya çıkar ve ayrı sözcüklerden kurulmuş bazı ikilemelerin “ve” ile bağlaçlı tamlama biçimine girebileceği sanılır, şeklinde üç madde halinde sıralar. Hatipoğlu, ikilemeleri sözcük türü bakımından incelemiştir. Adlardan, sıfatlardan, zarflardan, eylemlerden ve ünlemlerden oluşan ikilemeler üzerinde durmuştur. Hatipoğlu, ikilemeleri yapı ve kuruluş bakımından da ele almıştır. Buna göre işletme eki ve yapım eki almış sözcüklerle kurulan ikilemeler üzerine açıklama yapmıştır. Hatipoğlu, ikilemeleri görev bakımından da değerlendirmiştir. İkilemelerin cümle içinde hangi görevde kullanıldığını tespit etmiştir. Buna göre ikilemeler, cümle içinde özne, yüklem, nesne ve tümleç olarak görev alabilmektedir.

İkilemeleri anlam bakımından incelediği bölümde Hatipoğlu, konuya ikiaçıdan yaklaşır: Birincisi ikilemelerin ifade ettiği anlam, ikincisi ise ikilemeleri oluşturan sözcüklerin birbirlerine karşı olan anlam ilişkisidir. Birinci olarak ikilemelerin pekiştirme, güçlendirme, çoğaltma ve abartma gibi anlamlara gelebilmektedir. İkinci olarak ise ikilemeyi oluşturan sözcükler, eş, yakın veya zıt anlamlı veya anlamsız ya dayarı anlamlı olabilir. Ayrıca ikilemeyle resim çizme konusuna da değinmiştir. İkilemede, iki sözcükle küçük bir tablo çizileceğini belirtir: “Sen çiçek çiçek elma...vb.” örneklerde ona göre bu tabloyu görmek mümkündür. Hatipoğlu, çalışmasında ikilemelerin Türkçenin tarihi boyunca olan seyrini de kısaca anlatmıştır. Ayrıca şiirlerde geçen ikilemeler üzerinde de durmuştur ve bu bölümde bazı şairleriniçinde ikileme geçen şiirlerine de yer vermiştir. Hatta bu kadarla kalmayıp düzyazı ve atasözlerinde geçen ikileme örneklerini de çalışmasında ele almıştır.

İkileme konusunda çalışma yapanlardan biri de Mehmet Ali Ağakay’dır (Ağakay, 1988). Ağakay’ın ikileme konusunda yaptığı çalışma, Osman Nedim Tuna’nın makalesinde kıyasa tabi tutulmuştur. Ağakay, ikileme yerine *kelime koşması* terimini kullanmıştır. Makalesinin adı “*Türkçede Kelime Koşmaları*”dır. Ağakay çalışmasında, *hendiadyoin*, *atf-ı tefsiri*, *ikizleme* gibi terimleri tanımlamış ve *koşma*, *koşuk* terimlerinin yinelemeli yapılar için uygun olduğunu belirtmiştir. Hatta kelime koşmasının daha uygun olduğunu düşünmüştür. Daha sonra kelime koşmalarındaki diziliş ilkeleri üzerinde durmuştur. 400 ikileme örneği üzerinde yaptığı incelemede ses düzeninin sıralamaya etkisinin yanı sıra anlamın da etkili olduğunu vurgulamış ve anlamla ilgili sıralama kuralları saptamıştır. Üzerinde durduğu 400 ikilemeden 101 tanesinin mantık sırasına göre sıralandığı ve bunlardan sadece 4 tanesinin kural dışı kaldığını, 97 tanesinin kurallara uyduğunu tespit etmiştir. Ağakay’a göre sıralama ilkeleri şöyledir: Azdan çoğa: *az çok, beş on, bir iki...*; öncekinden sonrakine: *bugün yarın, eninde sonunda...*; bir işin ilk evresinden sonnevresine: *derme çatma, giyim kuşam, kırık dökük, oldu bitti, tika basa...*; temel kavramdan yardımcı kavrama: *açık saçık, afiyet şeker, aslı faslı, çürük çarık, hesapkitap...*; koşuklardan biri yakıştırma olduğu zaman sona alınır: *bakkal çakkal, boy pos, eski püskü, yırtık pırtık...*; biri olumlu,

biri olumsuz iki koşuk karşılaşınca olumlusu başa geçer: *belli belirsiz, yerli yersiz, bilir bilmez...*Sıralamada etkili olan bir diğer özellik de hece sayıdır. Buna göre az heceliler çoğunlukla ilk sırada yer alır. Ağakay, çok hecelilerin de ilk sırada yer aldığı altı ikileme tespit etmiştir. Bu örnekler şunlardır: *ana kız, baklava börek, ileri geri, ince eleyip sık dokumak, para pul, yedi iklim dörtbucak*. Ağakay, ikilemelerde anlamı sadece sıralama bakımından irdelememiştir. Aynı zamanda hangi anlamlara geldiğini de araştırmıştır. Bu durumu şöyle açıklamaktadır: “Bir koşmanın verdiği anlam, kendisini meydana getiren koşukların eş, yakın, karşıt anlamlı olmak gibi birbirine göre olan durumlarıyla belirir. Onun için diziliş konusunda bunların karşılıklı ses durumları nasıl gözden geçirilmişse, burada da anlamlarının birbiriyle olan ilişkisini göz önüne almak gerekir. Çünkü, koşmaların anlamında beliren pekişme, genişleme, kutuplaştırma, ikircillik, tekleştirme gibi değerler bu ilişige dayanır.” (Ağakay, 1988).

İkileme konusunda çalışma yapan araştırmacılardan birisi de Mehmet Hengirmen'dir. Hengirmen, çalışmasında ikilemenin tanımını yapmış ve ikilemelerde sözcüklerin sıralanışı üzerinde durmuştur. Sıralanışı üçe ayırır: az heceliden çok hecelilerin önce gelmesi, ünlü ile başlayanın önce gelmesi, *a* ünlüsü ile başlayanların önce gelmesi. Ayrıca sayılardan ve tamlamalardan oluşan ikilemeler için de ayrı başlık atmıştır. Ses benzerlikleri üzerinde de duran Hengirmen, ünlü uyumlarına da dikkat etmiştir. Hatta çalışmasında m-‘li ikilemeler ve ikinci sözcüğü b- veya p- ile başlayan ikilemelere de yer vermiştir. Sözcük türleri bakımından da ikilemeleri inceleyen Hengirmen, deyimler ve atasözlerinin bazılarında önemli bir yere sahip olan ikilemeleri de tespit etmiştir (Hengirmen, 1995).

Sonuç

Tüm bu araştırmalardan görüleceği üzere *ikizleme, ikileme, hendiadyoin, tekrar, yineleme vb.* adlarla anılan konunun araştırmacılarca farklı kapsamda ele alındığı ve kendi belirledikleri ölçütlere göre sınıflandırmalara dâhil edildiği görülmektedir. Literatürde *gemination, reduplication, hendiadyoin* ve *repetition* karşılığı olarak etiketlenen söz konusu kavramın Türkçe dilbilgisinde

bir terim olarak neyi karşılıyor olduğu pek de açık değildir. Yukarıdaki farklı çalışmalarda verilen tanımlara göre *anlamı güçlü ve etkili kılması, sesbirimin yinelemesi, eş, yakın ve karşıt anlamlı sözcükbirimlerden oluşuyor olması ve dizge olarak cümle kabul edilen yapılarda yer alması* üzerinde ortaklaşılan noktalaradır. Genel hatlarıyla bakılacak olduğunda ikilemelerin biçimsel (yapısal) ve anlambirimsel niteliklerinin ayırıcı oldukları söylenebilir. Biçim olarak gerek sesbirimsel gerekse biçimbirimsel ve de sözcükbirimsel kopyalamalar dil içi ilişkilerle anlamsal boyutu da belirginleştirmektedir. Örneğin, *sapsarı, masmavi, kitap mitap, hapur hupur* gibi yapılar Türkçede sıkı kurallara bağlanmış sesbirimsel tekrarlardır. Öte yandan, *iri-li ufak-lı, el-ini etek-(ğ)ini gibi* biçimbirimsel tekrarların yanı sıra, *bak-ıp bak-ıp, bil-e bil-e* gibi hem biçimbirimsel hem de sözcükbirimsel tekrarları bir arada görürüz. *ol-du ol-acak, baş-tan baş-a; baş baş-a, baş-a baş, bugün-e bugün* gibi yapılar ise sadece sözcükbirimsel tekrarlardan oluşurlar. Bu yapılar için biçimbirimsel tekrar söz konusu değildir. Tüm bunların yanında *ara sıra, ağrı sızı, alış veriş, delik deşik, köşe bucak* gibi anlamsal yakınlık ya da uzaklıklardan kaynaklanan anlambirimsel tekrar yapıları da söz konusudur. Bunlara sözcükbirimsel tekrar yapıları arasında değerlendirilebilecek, pekiştirme anlam ifadesinin oldukça güçlü olan *güzel mi güzel, gün be gün* ya da eklemeli yapılar olarak *ev mev vb.* yapıları da eklemek mümkündür. Tekrar yapılarında sesbirimsel, biçimbirimsel ve sözcükbirimsel yinelemelerin birbiriyle iç içe geçmiş olması, çoğu zaman aralarında ortaklaşmaların varlığı bu karmaşayı doğuran ana nedendir.

Kaynakça

Ağakay 1988: Mehmet Ali Ağakay, *Türkçede Kelime Koşmaları*, TDAY-Belleten 1954, s. 97- 104.

Ağca 2015: Ferruh Ağca, *Eski Uygurcada İştikaklı İkilemeler*, Alkış Bitiği Kemal Eraslan Armağanı Ed. Bülent GÜL, Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü Yayınları, Ankara, 2015, s. 17-30.

Aksan 2006: Doğan Aksan, *Türkçenin Söz Varlığı*, Ankara: Engin Yayınevi, 2006.

Bilgegil 1982: Kaya Bilgegil, *Türkçe Dilbilgisi*, İstanbul: Dergah Yayınları, 1982.

- Ergin 1972:** Muharrem Ergin, *Türk Dil Bilgisi*, İstanbul: İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayınları, 1972.
- Hatiboğlu 1978:** Vecihe Hatiboğlu, *Dilbilgisi Terimleri Sözlüğü*, AÜ. DTCF Yay.: 256, Ankara, 1978.
- Hatiboğlu 1981:** Vecihe Hatiboğlu, *Türk Dilinde İkileme*, Ankara: TDK Yayınları, 1981.
- Hengirmen 1999:** Mehmet Hengirmen, *Dilbilgisi ve Dilbilim Terimleri Sözlüğü*, Engin Yayınevi, Ankara, 1999.
- Hengirmen 1995:** Mehmet Hengirmen, *Türkçe Dilbilgisi*, Ankara: Ergun Yayınevi, 1995.
- Koç 1992:** Nurettin Koç, *Açıklamalı Dilbilgisi Terimleri Sözlüğü*, İnkılâp Kitabevi, İstanbul, 1992.
- Korkmaz 2007:** Zeynep Korkmaz, *Gramer Terimleri Sözlüğü*, Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları, 2007.
- Özkan 2011:** Bülent Özkan, *Türkiye Türkçesinde İkili Tekrarlar*, Turkish Studies - International Periodical For The Languages, Literature and History of TurkishorTurkicVolume 6/1 Winter 2011, p. 1572-1594.
- Sertkaya1982-1983:** Osman Fikri Sertkaya, *Maitrisimit Nom Bitig, TDAY-Belleten*, s. 265, Ankara.
- Topaloğlu 1989:** Ahmet Topaloğlu, *Dil Bilgisi Terimleri Sözlüğü*, Ötüken Yayınları, İstanbul, 1989.
- Tuna 1949:** Osman Nedim Tuna, *Türkçede Tekrarlar-1*, Kowalski Özel Sayısı, İstanbul, 1949, C. III, No: 3-4, s. 429-477.
- Tuna 1950:** Osman Nedim Tuna, *Türkçede Tekrarlar-2*, İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Dergisi, C. IV, İstanbul, 1950, s.35-82.
- Tuna 1986:** Osman Nedim Tuna, *Türkçenin Sayıca Eş Heceli İkilemelerinde Sıralama Kuralları ve Tabii Bir Ünsüz Dizisi*, Türk Dili Araştırmaları Yıllığı-Belleten, 1982-1983, Ankara 1986, s. 163-228.
- Türkçe Sözlük 2011:** Türk dil Kurumu Yayınları, Ankara, 2011.
- Üstünova 1998:** Kerime Üstünova, *Dede Korkut Destanlarında Aralıklı İkilemeler*, Türk Dili, c. 5, S. 557, s. 464-470.
- Vardar 1988:** Berke Vardar, *Açıklamalı Dilbilim Terimleri Sözlüğü*, İstanbul: ABC Kitabevi, 1988.

TÜRKÇE DİLBİLGİSİ KAYNAKLARINDA BİRLEŞİK SIFATLAR KONUSU

Doç. Dr. Meryem SALİM

Şumem Piskopos Konstantin Preslavski Üniversitesi
m.salim@shu.bg

The question of the complex adjectives in the Turkish grammar
Assoc. Prof. Dr. Meryem SALİM

Abstract: The Complex adjectives have two or more roots in their structure. A greater precise and accuracy upon the described object typifying can be achieved by the Complex adjectives and their use. However, the complex adjectives are not always the subject of particular attention in syllabuses and Turkish grammars, presented by well-known linguists. The terms, definitions, and classifications for the complex adjectives that can be found in the Turkish linguistic literature, generally appear to be much various. The article considers the well-known linguists' main problems and theoretical approaches to the formation and the complex adjectives use in the Turkish language.

Keywords: Turkish, Turkish language, complex adjectives, grammars

1. GİRİŞ

Dilbilgisi çalışmalarında eskiden beri en çok sözcük üzerine incelemeler yapılmış, sözcük denilen dil birimi ses, yapı, anlam ve köken bakımından bir çok bilim adamı ve düşünür tarafından ele alınmıştır. Dil ile ilgili kaynaklarında sözcük türlerine ilişkin bilgi verilirken genellikle her sözcük türü kendi içinde, anlam, işlev, yapı özelliklerine göre çeşitlendirilmektedir.

Türk dili gramerinde var olan sözcük türleri üzerine bugüne kadar değişik çalışmalar yapılmıştır. Geleneksel dil bilgisinde, ad soyundan sözcüklerin bir bölümünü sıfat olarak nitelendirilen sözcükler oluşturur. Söz bölüklerinden *sıfat*, sözcük türü olarak her gramer kitabında yer almaktadır. Bugüne kadar *sıfat* konusunu ele alan çalışmalara baktığımızda bu söz bölümünün bir çok yönleri

tartışıldığını, çelişen noktaların bulunduğunu görmekteyiz. Özellikle sözcük türünün tanımlanması, terim olarak adlandırılması, anlam ve yapı bakımından sınıflandırılmasındaki sınırlar tam anlamıyla belirlenmiş değildir.

Sıfat konusunda çelişkiler daha dilcilerin tanımlarında kendini göstermektedir. Taranan literatürde sıfatlarla ilgili değişik ifadelere rastlanılır. Bazı dilciler, sıfatın konumu ve görevini belirterek tanımlanmaya çalışmaktadır. Ünlü gramercilerden T. Banguoğlu, “*Bir varlığı vasıflayan, veya belirleyen kelimeye sıfat (adjectif) diyoruz*” (Banguoğlu 2007: 341), H. Ediskun da “*Varlıkları niteleyen ya da belirten kelimelere sıfat denilir*” (Ediskun 2007: 132) tanımları yapmaktadır. D. Aksan, B. Vardar, Z. Korkmaz gibi dilciler ise sıfatın “isim” ögesine olan bağımlılığını ortaya koymaktadır. Bunlara göre, bir sözcüğün sıfat olması ancak ve ancak adı vasıflandırmasıyla mümkün olup, sözlük bilimle sözcüklere sınır getirmek mümkün olmadığı görülmektedir. Dilcilerin aşağıda verilen tanımları da bunu açıkça gösterir:

“*Ad soyundan sözcüklerin bir bölümünü, geleneksel dilbilgisinde sıfat adını alan sözcükler oluşturur.*” (Aksan 1976: 67)

“*Adın niteliğini belirten ya da onu belirleyen sözcük. Sıfat ad diziminin zorunlu nitelik taşımayan ögesidir ve bu nedenle bir yayılım özelliği taşır.*” (Vardar 1980: 128)

“*Söz diziminde sıfat: Varlık ve eylem adları, varlık ve eylemleri tanımlamazlar, onlara yalnızca işaret ederler. Varlıkların özelliklerine ad olan her türlü söz, söz öbeği veya cümle (ad-eylem), sıfat olarak kullanılabilir. Sıfat, nitelik adıdır. Varlığın var oluş sıfatı olarak kullanabildiğimiz bütün birimler, sıfat; varlığın eylem sıfatları da ad eylemlerdir.*” (Karaağaç 2013: 426).

“*Türkiye Türkçesinde çok geniş olan sıfatlar, adlardan önce gelerek onları niteleyen, nasıl olduklarını gösteren veya çeşitli yönlerden belirten sözcüklerdir: açık kapı.*

Bazı gramerler, sıfatların da birer ad veya ‘vasıf ve belirtme adı’ olduğuna işaret eder. Aslında sıfatlar da ad soylu sözler olduklarına göre, bir bakıma elbette ad sayılırlar. Ancak, bunların ‘ad’ veya ‘sıfat’ diye adlandırılmaları kullanılış biçimlerine bağlı olduğundan, aralarında önemli bir ayrılık vardır. Adlar somut veya

soyut bir nesneye ad oldukları, kendi başlarına bir varlığı, bir nesneyi temsil edemezler. Yalnızca varlık ve nesnelere var olan nitelikleme ve belirtme özelliklerini soyut olarak gösterirler: akıllı, küçük, mavi, zengin, birkaç gibi. Söz gelişi ağaç, bahçe dediğimiz zaman, gözümüzün önünde birer ağaç ve bahçe kavramı canlandığı halde, derin dediğimiz zaman belirli bir nesne kavramı canlanmaz. derin sıfatı derin kuyu, yüksek sıfatı da ancak yüksek dağ denildiği zaman bir anlam kazanır.” (Korkmaz 2003: 333)

Görüldüğü gibi dilbilgisi kaynaklarında *sıfat* teriminin, her ne kadar birbirine yakın tanımları olsa da, net, sınırları tam olarak belirlenmiş genel bir tanımına rastlanılmıyor.

Sıfat bağlamında, kısmen de olsa, değinmeden geçilmeyen bir başka sorun da terim kullanımı konusudur. Terim ve terim kullanımı, Türk dili gramerinde günümüz bilim dünyasında da süregelen bir durum olarak karşımıza çıkmaktadır. Yukarıda da belirtildiği gibi sıfat, temel söz bölüklerinden biridir. Sıfat, Arapçada “v-s-f” (vasf) kökünden türemiş bir sözcüktür. Vasf /vasıf, bir kimsenin veya şeyin taşıdığı hal, sıfat; bir kimsenin veya şeyin durumunu anlatarak tarif etme, yani özelliği ile anılma demektir. Sıfat, hal, keyfiyet, suret, şekil, varlık anlamlarını taşımaktadır (Devellioğlu 2003: 948, 1138). Sıfat terimini Türkçeleştirmeye çalışanlar, terminoloji piyasasına sıfat yerine “önad” ya da ‘belirleç’ gibi terimler sunmuşlardır. Türk Dil Kurumu Türkçe Sözlükte, sıfatın tanımı yapıldıktan sonra onun “ön ad” şeklinde terimleştirildiğini görmektedir (TS 2011: 2088). Dilcilerden N. Koç da Yeni Dilbilgisi kitabında terim olarak “önad” kullanmaktadır (Koç 1990). Dilcilerin çoğu, “ön ad” terimi her ne kadar Türkçe asıllı olsa da sıfatı tam olarak karşılayamamakta, onu bir yere kadar yanlış tanıtmakta olduğu düşüncesindedir. Bunun sebebi de adların varlıkları göstermeleri, sıfatlar ise nitelikleri, eşyadaki ayırt edici özellikleri göstermesine bağlanır. Sıfatlara “önad” denilmesi, adın önünde ad anlamıyla sıfatların Türkçe söz dizilişindeki konumlarını tanımlar. Çünkü sıfatlar, söz dizilişinde adların önünde bulunurlar, “yeşil elma” tamlamasında olduğu gibi. Bir adın önünde söz bölüklerinden ad bulunursa ad tamlaması oluşur.

2. İNCELEME

2.1. Sıfatların Yapıları Bakımından Çeşitleri

Türkçe dil bilgisi üzerine yapılan araştırmalarda sıfatlar, anlamlarına ve yapılarına göre bölümlendirilmiştir. Sıfatlar, görev, anlamları ile biçimleri açısından iki büyük gruba ve bu gruplar da alt gruplara ayrılmaktadır.

Çalışmamızda öncelikle sıfatların yapıları bakımından ayrıldıkları çeşitlere değinmek yerinde olur. Türkçe dilbilgisi kitabı yazarlarının “sıfatların yapı bakımından türleri” konusuna yaklaşımları değişik olduğu görülmektedir.

T. Banguoğlu, sıfat öbeklerine Türkçenin Grameri kitabında “Yapıbilgisi” bölümündeki “Birleşim” ve “Birleşik İsim Tabanları” başlığı altında değiniyor (Banguoğlu 1974: 294 – 297). Dilci, daha sonra sıfat konusunu işlerken, onun yapı bakımından çeşitlerini söz konusu etmediği görülmektedir (Banguoğlu 1974: 341 – 356).

M. Ergin, Türk Dil Bilgisi’nde sıfatları sadece anlamları bakımından çeşitleri hakkında bilgi verip, yapı bakımından sıfat çeşitlerine hiç değinmemekte (Ergin 1992: 241–254).

T. N. Gencan’ın Dilbilgisi’nde “Yapılarına Göre Adlar, Sıfatlar” başlığı altında, “I. Yalınç adlar, Yalınç sıfatlar”, “II. Türemiş adlar, Türemiş sıfatlar”, “III. Bileşik adlar, Bileşik sıfatlar” bölümlenmesi yapıldığı görülür. Burada sıfat öbeklerinden hiç söz etmeden “Bileşik Sözcükler” başlığı altında yaptığı açıklamaların bütün örnekleri de, bitişik yazılmış sözcüklerden oluşmaktadır (Gencan 1979: 191). Ancak, “Bileşik Sıfatlar” bölümündeki “Kurallı Bileşik Sıfatlar”, “Yazılışları” başlığı altında; “*kaynaşmamış, sade öbekleşmiş olan kurallı bileşik sıfatların hepsi de ayrı yazılır; yalnız bu kurallı bileşiklerden kaynaşarak ad ve sıfat olanlar bitişik yazılır: çiftetelli, başgedikli, Akkoyunlu, dörtüzlü...*” denilmektedir. Dilci, “Tümlenmiş Sıfatlar” ve “Öbekleşmiş Sıfatlar” başlıkları altında verdiği sıfat örnekleri de, öbek biçiminde (ayrı) yazılan sıfatlardan oluştuğunu göstermektedir.

H. Ediskun, Türk Dilbilgisi’nde, sıfatları yapı bakımından “basit, türemiş, bileşik” olarak üçe ayırmaktadır (Ediskun 1985: 152-155).

K. Bilgegil, Türkçe Dilbilgisi kitabında, “Yapılarına Göre Sıfatlar” başlığı altında “basit, bileşik, türemiş” sıfatlara ilişkin bilgi

verdikten sonra, bir de “4. Grup Halinde Sıfatlar” olduğunu söyleyerek bunlara örnekler verir: “*güzel sesli çocuk, ihsanı bol adam, kalbi temiz kadın*” (Bilgegil 1984: 200).

Nurettin Koç, Yeni Dilbilgisi adlı kitabında, “Yapılarına Göre Önadlar” başlığı altında, sıfat öbeklerini bir yapısal çeşit olarak vermemiştir (Koç 1990: 139-140).

Görüldüğü gibi, bazı dilciler gramer kitaplarında sıfatların yapı bakımından türlerine hiç değinmiyor, bazıları ise değişik sınıflandırmaları ileri sürüyor. Bu bağlamda araştırmacı T. Kahraman’ın tespitlerini de paylaşmak yerinde olur. Dilbilgisi kaynaklarında sözcüklerin yapılarına göre türlerini araştırıp inceleyen dilci, sıfatların yapı bakımından dört çeşit olduğu sonucuna varır: “1. basit sıfat, 2. türemiş sıfat, 3. birleşik sıfat, 4. öbek biçiminde sıfat (sıfat öbeği)” (Kahraman 2011: 953-954).

2.2. Dilbilgisi Kaynaklarında Birleşik/Bileşik Sıfatlar

Her dilde yeni varlıkları, yeni kavramları adlandırmanın, yeni sözcük yaratmanın en önemli, en zengin yollarından birisi de birleştirmedir. Türkçede birleşimle/bileşimle yapılan sözcükler çoktur ve çeşitlidir. Birleşik sözcükler, en az iki ya da daha fazla sözcüğün çeşitli yollarla bir araya gelmesi sonucu oluşan yapılardır. Bu yüzden de birleşik sözcüklerin ayrıntılı bir şekilde incelenmesi gerekmektedir. Ancak Türkçede birleşik sözcüklerle ilgili çalışmalar, birleşiklerin yazımıyla sınırlandırılmıştır. Birleşik sözcüklerin nasıl oluştuğu, öbeklerden farkı, sınıflandırılması, yapısal özellikleri gibi konular ayrıntılı bir biçimde incelenmemiştir. İnceleme konumuzu oluşturan birleşik sıfatlar da buna dahildir.

Birleşik sıfatlar, Türkçede üretkenliğe sahip olan birleşik sözcük türlerindedir. Birleşik sıfatları, birleşik adlar başlığı altında da değerlendirmek mümkündür; çünkü pek çok örnek birleşik isim olarak da kullanılmaktadır: *ağırbaşlı* [adam], *dik kafalı* [çocuk], *paragöz* [insan] gibi (Çürük 2017: 92).

Birleşik sıfatların oluşumu da birleşik adların oluşum şemasıyla benzer özellikler taşır:

-ad+ad (paragöz, para da göz de addır ama birleşimleri sonucu ortaya çıkan sözcük türü sıfattır. pisboğaz vb.)

- sıfat+ad (açıkgöz, boşboğaz)
- eylem+sıfat (uçar akıllı, akar akıllı)
- eylem+eylem (vurdumduymaz)
- ad+eylem (can alıcı, göz alıcı vb.)
- ad+sıfat (gözü bağlı, bağı yanık, kalem kulaklı)
- sıfat+sıfat (açık fikirli, dar kafalı, yanık tenli, kızıl derili vb.)

Taranan dilbilgisi kaynaklarında dilcilerin çoğu bileşik sıfatları “kurallı bileşik sıfatlar” ve “kaynaşmış bileşik sıfatlar” şeklinde ikiye ayırdıkları görülür.

T. N. Gencan, Dilbilgisi adlı kitabında Türkçede iki veya daha çok sözcüğün bileşmesinden doğan sıfatların pek çok olduğunu belirtmektedir: *açıkgöz çocuk, açık gözlü masa, gözü açık çocuk, masa* (Gencan 1979: 249). Yazar, bileşik sıfatları yapılarına göre iki gruba ayırır: *kaynaşmış bileşikler* ve *kurallı bileşikler*. Kaynaşmış bileşik sıfatlara *açıkgöz çocuk, palabıyık Ahmet* (niteleme sıfatları), *birkaç gün, birçok kimse* (belgisiz sıfatları) örneklerini verir.

Aynı dilci, kurallı bileşik sıfatları iki gruba ayırarak ele alıyor:

- Sıfat takımlarının sonlarına *-li* getirilmek üzere oluşturulan bileşik sıfatlar:

Geniş bahçeli okul, uzun boylu adam, açık pencere ev

- Sıfat takımlarındaki isimle sıfatın yeri değişmiş, isme bir iyelik eki (isim takımlarında tamlanan eki) *-i,-si* eklenip oluşturulan sıfatlar.

Bahçesi geniş okul, boyu uzun adam, penceresi açık ev

Yukardaki örneklerde *geniş bahçe, uzun boy, açık pencere* birer sıfat takımıdır. Gencan’a göre kural geneldir ve gerekince hemen bütün sıfat takımlardan bu yolda bileşik sıfat yapılır:

Örneğin: *Yıkık duvarlı bahçe, iri gövdeli ağaç, iki kapalı eczane, dört yüz yirmi beş sayfalı kitap, birkaç odalı ev* v.b.; *duvarı yıkık bahçe, gövdesi iri çınar, uykusu ağır, bakışı sert, yazısı okunaklı, okuyuşu tatlı, gözü pek* v.b.

Yazar, bu iki çeşit bileşik sıfatların, kullanım ayırımı hariç, anlamları arasında bir ayırım olmadığını belirtir.

Örn.: *Yüz sayfalı* kitap denir de, *sayfası yüz* kitap denmez.

“Buna karşılık, *başı boş kimseler* denir de *boş başlı kimseler* denmez, dense de o anlama gelmez.” diye açıklama da yapılmaktadır.

- Sıfat takımlarından-az da olsa- -sız,-ci ekleriyle de yapılmış bileşik sıfatlara rastlanır.

Beş parasız adam,sağlam kunduracı Ali...

- İkinci türlü isim takımlarından da –li ekiyle yapılmış bir hayli bileşik sıfat var:

Asker elbiseli,subay kılıklı genç,Kurtuluş savaş başlıklı yazı...

Yapılışı- -li eki gelince iyelik eki -i,-si düşer.

- Üçüncü türlü isim takımları,-li yapılı bileşik sıfatlara daha elvirilidir:

Demir kapılı ev,tahta kepenekli dükkan,tunç bilekli,taş yürekli,çelik iradeli, yün elbiseli adam, bez kaplı kitap...

- İkizlemelerin ve ikizleme değerinde çift kelimelerin her ikisi –li eki alarak bileşik sıfat olur:

Evli barklı adam, sazlı sözlü düğün, içli dışlı, saçlı sakallı, kapılı bacalı, derli toplu, yazlı kışlı, irili ufaklı, akıllı uslu, bağlı bahçeli.

- İkizlemelerin birçoğu da çifte –siz ekiyle bileşik sıfat olur:

Tatsız tuzsuz yemek,odsuz ocaksız ev,evsiz barksız,ipsiz sapsız

Dilci, bileşik sıfatlar grubunda *tamlanmış sıfatlar* da dahil etmektedir.

Gencan, yapıları bakımından *kurallı bileşik sıfatları* şu şekilde sunuyor:

- Kurallı bileşiklerde sıfattan önce gelen ismin sonunda iyelik eki –**i,-si** bulunur: *Havası güzel* yer.

- Tamlanmış sıfatlarda ise sıfattan önce gelen isim hal eklerinden biriyle çekimlenmiştir.

Örnekler:

yurduna bağlı insan

sözünden dönmez adam

yaşta büyük değildir

işini bilir adam

işi bilir adam

- 1.örneklerde tamlayıcı isimler,-e hal ekini almıştır.
- 2.örneklerde tamlayıcı isimler,-den hal ekini almıştır.
- 3.örneklerde tamlayıcı isimler, -de hal ekini almıştır.
- 4.örneklerde tamlayıcı isimler,- i hal ekini almıştır.
- 5.örneklerde tamlayıcı isimler,-i hal ekini almıştır.

Özetle, sıfatları tamlayan isimler:

- İyelik eki almışsa bileşik sıfat sayılır
- Hal eklerinden birini almışsa tamlanmış sıfat olur (Gencan 1979: 249-252)

M. Hengirmen, Türkçe Dilbilgisi kitabında sıfatların yapıları bakımından çeşitlerini anlatırken bileşik sıfatları da açıklamıştır. Dilciye göre: “*bileşik sözcük biçiminde kurulan sıfatlara bileşik sıfatlar denir.*” Bu tanımdan sonra örnekler verilmektedir:

başmüdür odası, yurtsever insanlar, başkatiip masası, boşboğaz Mehmet, Köprübaşı mahallesi, canciğer dost, mirasyedi evlat, haksever insanlar

Bileşik sıfatların bir bölümü *kurallı bileşik sıfatlar* olarak ele alınmakta ve yapıları bakımından üç gruba ayrılmaktadır:

- Sıfat tamlaması + -lı (-li, -lu, -lü):

dört silindir+li araba

iki çocuk+lu kadın

çok kat+lı otopark

- Sıfat tamlaması + -lık (-lik, -luk, -lük):

beş kuruş+luk iş

yarım saat+lik çalışma

bir gün+lük iş

- Ad +3.tekil iyelik eki + sıfat

hesab-ı büyük-hesabı büyük işler

göz-ü açık-gözü açık çocuk

karın-ı tok-karnı tok

kulak-ı kesik-kulağı kesik (Hengirmen 1998: 144)

Ünlü dilcilerimizden Z. Korkmaz, Türkiye Türkçesi Grameri’nde “Birleşik Sıfatlar”ı anlatırken, bunlara sözcükleri bitişik yazılan sıfatlarla öbek biçiminde yazılan sıfatlar olarak vermektedir. Dilciye göre “*dilimizde birleşik sıfatlar gramer yapıları bakımından birbirlerinden az çok farklı beş altı tür oluşturmuştur*”. Korkmaz, bazen sayıları da sınırlı olan bu türlerin başlıcalarını göstermektedir:

- Ad tamlaması kalıbındaki birleşik sıfatlar
- Sıfat tamlaması kalıbındaki birleşik sıfatlar
- İki addan oluşan ve birincisi bir sıfat gibi kullanılan birleşik sıfatlar

- İsnat grubu kalıbındaki birleşik sıfatlar
- İki sıfatın birleşmesinden oluşmuş birleşik sıfatlar
- Sıfat gibi kullanılan bir ad ile +II/+IU sıfatlarının oluştuğu birleşikler
- Eş, yakın ya da zıt anlamlı iki sıfatın birleşmesinden oluşmuş ikileme kalıbında birleşik sıfatlar
- Birleşik sıfatlar içinde bir adla bir sıfat-fiil,iki çekimli fiil yahut da bir kısaltma grubundan oluşanlar
- Osmanlı Türkçesinin bir uzantısı olarak yer yer Farsça kurallara göre oluşturulmuş birleşik sıfatlar

Korkmaz, *ad tamlaması* kalıbındaki birleşik sıfatlarda “belirtisiz bir ad tamlaması kendinden sonra gelen adın sıfatı durumundadır; bu sıfatlardan çoğu da renk adı bildiren sıfatlarla, kişilik ve karakter gösteren sıfatlardır; içlerinde zarf olarak kullanılanlar da vardır.” açıklamasını yapmaktadır.

Örn. *baş belası* (adam), *uluslar arası* (kongre), *nurtopu* (çocuk)

Z. Korkmaz bir renk tonunu belirtmek üzere renk adlarından önce kullanılan sıfatlarla oluşturulan birleşik sıfatları da bu gruba katıyor.

Örn.: *açık yeşil* (elbise), *koyu mavi* (gömlek), *kirli sarı* (örtü)

- İki addan oluşan ve birincisi bir sıfat gibi kullanılan birleşik sıfatlar:

Örn.: *babayiğit* (adam), *cam göz* (Fadime), *yelken kulak* (kimse)

- İsnat grubu kalıbındaki birleşik sıfatlar. Bu tür birleşik sıfatlar, mecazlı kullanışlar yoluyla başka anlama gelen sıfatlardır.

Örn.: *alın açık* (kimse), *başı bağlı* (kız), *eli sıkı* (baba)

- İki sıfatın birleşmesinden oluşmuş birleşik sıfatlar:

Örn.: *az çok* (dememek), *birçok* (kişi), *delidolu* (gençler)

Bu birleşik sıfatların bir kısmı da bir sıfat ile bir adlardan +I/+lu,+sız/+suz ekleriyle kurulan sıfatların oluşturduğu birleşiklerdir: *beyaz boyalı* (ev), *geniş yürekli* (kimse), *kalın kafalı* (öğrenci).

- Sıfat gibi kullanılan bir ad ile +II/+IU sıfatlarının oluştuğu birleşikler:

Örn.: *tahta tavanlı* (ev), *kürk yakalı* (manto), *badem gözülü* (kız)

Eş, yakın ya da zıt anlamlı iki sıfatın birleşmesinden oluşmuş ikileme kalıbında birleşik sıfatlar:

Örn.: *açık saçık* (kıyafet), *kanlı bıçaklı* (kardeşler), *yamrı yumru* (ayvalar)

- Birleşik sıfatlar içinde bir adla bir sıfat-fiil, iki çekimli fiil yahut da bir kısaltma grubundan oluşanlar:

Örn.: *yurtsever* (insan), *su geçirmez* (üstülük), *elden ayaktan düşmüş* (kimse)

- Osmanlı Türkçesinin bir uzantısı olarak yer yer Farsça kurallara göre oluşturulmuş birleşik sıfatlar:

Örn.: *gayrimenkul* (taşınmaz mal), *hüsnüniyet* (iyi yürek, temiz yürek, temiz yüreklilik), *pürmelal* (üzüntülü) (Korkmaz 2003: 143-145).

H. Ediskun, Türk Dilbilgisi'nde *bileşik sıfatlar, birden çok kelimenin aralarına bir ek ya da bağlaç giremeyecek kadar birleşip kaynaşmasından oluşan yeni anlamdaki sıfatlardır* diye açıklama yapmaktadır. Dilci, bileşik sıfatların yapıları bakımından *anlamca kaynaşmış bileşik sıfatlar* ve *kurallı bileşik sıfatlar* olmak üzere iki türlüye ayrıldığını belirtir.

Bileşik sıfatların ikinci türünü “Anlamca Kaynaşmış Bileşik Sıfatlar” başlığı altında vererek bunların yazım biçimleri için herhangi bir kural belirtmiyor, ancak örnekler içinde hem bitişik yazılanlara hem de öbek biçiminde yazılanlara yer vermektedir: *can/ciğer arkadaş, kepçe/kulak Fahri, çiçek/bozuğu yüz, cam/göbeği kumaş, boş/boğaz arkadaş* v.b. (Ediskun 2004: 152-155).

SONUÇ

Sonuç olarak denilebilir ki, incelenen geleneksel dilbilgisi kitaplarında bazı yazarlar sıfatların yapı bakımından türlerine hiç değinmemekte, bazıları bunları “basit, türemiş, birleşik (bileşik)” olarak adlandırarak üç türe ayırıp incelemektedir. Ayırımı bu biçimde yapan dilcilerin bazıları, ilgili türün öbek biçimindekilerini de “birleşik” olanların içine aldığı görülmektedir. Birleşik sıfatların oluşumunda kimi zaman basit sözcükler, kimi zaman birleşik sözcükler, kimi zaman da türemiş sözcükler kullanılmaktadır.

Kaynakça

- Aksan 1980:** Aksan Doğan, Her Yönüyle Dil Ana Çizgileriyle Dilbilim (2. cilt), Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara 1980
- Banguoğlu 1974:** Banguoğlu, Tahsin. Türkçenin Grameri, Baha Matbaası, İstanbul 1974
- Çürük 2017:** Çürük, Y. Türkçede Birleşik Sözcükler (İsimler). Yayınlanmamış doktora tezi. Ankara Üniversitesi, Ankara, 2017.
- Devellioğlu 2003:** Devellioğlu, F. Osmanlıca-Türkçe Ansiklopedik Lügat. Ankara, 2003.
- Ediskun 2004:** Ediskun, Haydar. Türk Dilbilgisi. Sesbilgisi, Biçimbilgisi, Cümlebilgisi. İstanbul 2004.
- Ergin 1992:** Ergin, M. Türk Dil Bilgisi, Özal Matbaası, İstanbul 1992.
- Gencan 1979:** Gencan, T., N. Dilbilgisi 4. baskı, TDK Yayınları: 418, Ankara 1979
- Hengirmen 1998:** Hengirmen, Mehmet. Türkçe Dilbilgisi. Engin Yayınevi, Ankara 1998
- Kahraman 2011:** Kahraman, Tahir. Sözcüklerin Yapılarına Göre Türleri İçinde Belirtme Öbeklerin Yeri. Turkish Studies. International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic Volume 6/3 Summer 2011
- Karaağaç 2013:** Karaağaç, G. Türkçenin Dil Bilgisi. 2. Baskı, Ankara, 2013.
- Koç 1990:** Koç, N. Yeni Dilbilgisi, İnkılap Kitabevi, İstanbul 1990
- Korkmaz 2003:** Korkmaz, Z. Türkiye Türkçesi Grameri (Şekil Bilgisi), Türk Dil Kurumu Yayınları: 827, Ankara 2003
- TS 2011:** Türkçe Sözlük. TDK, Ankara

OSMANLI DÖNEMİNDE BULGARCA YAZILAN TÜRKÇE DERS KİTAPLARI

Dr. Öğr. Üyesi Embiye KAZIMOVA

Şumnu Episkop Konstantin Preslavski Üniversitesi
e.kyazimova@shu.bg

TURKISH LANGUAGE TEXTBOOKS FROM THE OTTOMAN PERIOD WRITTEN IN BULGARIAN

Senior Assist. Dr. Embiye Kyazimova

Abstract: The grammars written during the Tanzimat kept on playing a significant role for the development of the Turkish language by the end of the first half of the 20th century. A substantial part of these grammars were written by use an innovative method which placed the foundations of the modern Turkish grammar. Undoubtedly, the grammars written in Latin and Cyrillic were of great importance for the historical development of contemporary Turkish. In their studies, the researchers of language development often use grammar and dictionary texts mostly transcribed in Latin. A considerable number of Ottoman (Turkish) grammars and language textbooks were written at the end of the 19th and the first half of the 20th century. Quite naturally, studying and teaching Turkish by the Bulgarians allowed them first of all to take advantage of the existing business opportunities in the Ottoman Empire and gave them a chance to take governmental positions. That brought to the development of a number of practical Turkish grammars and dictionaries facilitating the studying of Turkish. The available works are a good source demonstrating the history of the Turkish language and its development at all levels. They show the specific features of the language and its development trends. The article discusses these publications and the features of the spoken Turkish i.e. the pronunciation patterns of the age. This enables researchers to determine the specific features and trends in the language development. In this respect, a comparison is made between the spelling in Cyrillic and Latin of Turkish words written in Arabic in order to outline the Turkish language pronunciation during that period.

Keywords: Ottoman Turkish language, grammars, Bulgarian language, Cyrillic

Giriş

Bu çalışma XIX. yüzyılın sonunda ve XX. yüzyılın ilk yarısında Bulgarca yazılmış ve yayımlanmış Osmanlıca (Türkçe) dilbilgisi ve ders kitaplarını, bunlar üzerine yapılan çalışmaları ve bunların Osmanlı Türkçesi dil araştırmalarındaki yeri ve önemini ele almaktadır.

Ders kitaplarının büyük bir çoğunluğu Bulgar yazarların Türkçeyi öğrenmek ve öğretmek amacıyla hazırlanmış olduğu konuşma kılavuzları, sözlükler ve dilbilgisi kitabı niteliğindedir. Bu metinlerde geçen Türkçe kelimeler, yazarlar tarafından kendi dilinin imkanları nispetinde Kiril alfabe sistemi ile yazılmış, böylelikle kalıplaşmış Osmanlı imlasından tespit edilmeyen bazı sözcüklerin telaffuzları duyulduğu şekilde metne aktarılmaya gayret edilmiştir.

Yabancıların Türkçeyle ciddi olarak ilgilenmeleri esas olarak Osmanlı Devleti'nin tarih sahnesine çıkması ve dünyanın en büyük devletlerinden birisi olmasından sonra başlamıştır. 1388 yılında Osmanlı İmparatorluğu'nun idaresi altına giren Balkan Yarımadası ve Bulgaristan, beş yüzyıl boyunca Osmanlı kültürü ve dili ile temasta bulunmuştur ve önemli sosyal, ekonomi ve kültürel etkileri olmuştur. Osmanlı İmparatorluğu farklı bir alanda yeni baştan kurulan ve önemli bir askeri, idari, ticari ve kültürel merkezi olma özelliğini göstermiştir. Bulgarlar, XIV. XIX. yüzyıllar arasında günlük hayatlarında ve İmparatorluğu'nun idaresinde görev alabilmeleri için Bulgarca ile birlikte Türkçeyi de kullanmak zorunda kalırlar. Osmanlı devletinin sınırları içerisinde yaşayan Türkler ve Bulgarlar birbirleriyle kaynaşarak uzun yıllar yaşamlarını sürdürmüşler. Bu süre içinde birbirlerinin dilini kolayca öğrenebilmeleri için, dilbilgisi ve ders kitapları hazırlanıp basılmıştır.

Bulgar dilcileri ve araştırmacıları farklı alanlarda, devlet dairelerinde, adliyelerde, siyaset ve ticarete Osmanlı Türkçesini iyi bilen Bulgarlara ihtiyaç duyulduğunu anlamış, Osmanlı Devleti'nin resmi konuşma ve yazı dili olan Türkçeyi öğrenebilme ve öğretebilmenin vasıtalarını bulmaya çalışmışlardır. Başlangıçta bu dillerin öğrenilmesi ve incelenmesinde pratik amaçlar güdülüp, Bulgar dilcileri, Türklerle iletişimlerini kolaylaştırmak için Türkçenin teoretik ve pratik unsurlarını birleştirerek dilbilgisi kitapları, uygulamalı ders

kitapları, sözlükler ve kılavuzlar meydana getirilmiştir. Aynı zamanda Türklerin de Bulgarca öğrenme ihtiyaçlarına cevap vermek üzere 1884 yılında Şumnu'da Halis Eşrefov tarafından hazırlanarak *Bulgar Dili Grameri /Bulgarska Gramatika/* ve daha sonra Türkçe-Bulgarca Muhtasar Lügat (1913), Türkçe-Bulgarca ve Fransızca-Bulgarca-Türkçe gibi lügatler de basılmıştır.

Osmanlı Devleti ile bu kadar yakın ilişkileri olan Bulgarların, Osmanlıların içlerine kadar girmek ve Osmanlı ülkelerinin zengin kaynaklarından istifade edebilmek için gerekli olan Türk dilini öğretebilecek yeni kurumlar oluşturmayı düşündüler. XX. yüzyılın ilk yarısında Bulgar bilimadamı P. Sarafov Bulgar okullarında Türkçe okutulması gerektiğini belirtmiş ve örnek olarak Türkiye'den binlerce kilometre uzaklıkta bulunan Batı-Avrupa ülkelerinde siyasi ve ekonomi sebeplerden dolayı Türkçe öğretimi yarım yüzyıldan beri ciddi bir şekilde okutulduğunu belirtmiştir (Sarafov 1906: 5).

Bu konuda ilk teşebbüslerden birisi, 1906 yılında Sofya Üniversitesinin Tarih-Filoloji Fakültesinde Türk dilinin seçmeli bir ders olarak okutulmasının başlanmasıdır.

Bulgarlar, Türk dili, kültürü, edebiyatı, tarihi, sanatı, Türk lehçelerine ilgi duydular ve XX. yüzyılın ortalarına doğru Bulgaristan Türkolojisi hızla gelişmeye başladı. Bulgarların Türk kültürü ve bunun temel taşı olan Türk dili ile ilgilenmelerini belli başlı bazı sebepleri vardır. Bunlar:

- **Siyasi Sebepler**

Osmanlı Devleti'nin Bulgaristan' ı siyasi olarak egemenlik altına almasından sonra Bulgarlar bu büyük devletin halkının anadili olan Türkçeyi merak ettiler. Türkçeyi çok iyi bilen gençler yetiştirmeye başladılar. Bunlar, Türkçeyi çok iyi bilerek Osmanlı sarayına yakın oldular, orada ve orduda da görev aldılar. Osmanlı Devleti'nde Müslümanlık kadar devletin işlerinde Türkçe bilmek de ehemmiyetliydi. Osmanlı toplumunda yaşayan Ermeni, Rum, Yahudi, Bulgar vb. gibi değişik milletlerin birleştirici ögesi Türkçeydi. Bulgar aydınların çoğu Türkçe iyi bir derecede biliyorlardı. XIX. yüzyılda Osmanlıda devlet içinde Bulgarlara daha çok görev verilmeye başlanmasıyla Türkçe daha da yaygınlaştı ve birinci dil hâline geldi. Ayrıca okuma yazma bilmeyen fakat anadil gibi Türkçe konuşan

Bulgar insanları da vardı. Bunlar için Bulgarca harfleriyle yazılmış Türkçe kitaplar, gazeteler basıldı. Bulgarların Türkçe öğrenme sebeplerinin en önemlilerinden birisinin beş yüz yıl boyunca Osmanlı İmparatorluğu'nun idaresi altında kalan Bulgarlar Türklerle kültürel etkileşimde bulunmuşlardır;

- **Ticari Sebepler**

Bulgarların Türkçe öğrenme ve Türkçeyi kendi vatandaşlarına öğretme sebeplerinden en önemlisi, her halde ticari sebeplerdir. Osmanlı Devleti'nin sahip olduğu ticarî imkanlardan daha iyi faydalanabilmek için Türkçe bilmenin önemi gün geçtikte artıyordu. Bulgar tüccarları, Türkçe öğrenebilmenin yollarını arıyorlardı. Bunun için de Türkçeyi pratik ve kolay öğretecek klavuzlara, sözlüklere ve gramer kitaplarına ihtiyaçları vardı. İlk eserlerden biri 1856 yılında Tsarhrad, bugünkü İstanbul'da, *Turski bukvar za bulgarskite yunuşi koito jelayat sıs lesen sposob da polučat dobro načalo na Turskiya ezik* başlığı altında basılmıştır. Osmanlı İmparatorluğu'nun hakimiyeti altında bulunan Bulgar halkı daha iyi ticari imkanlar elde etmek için ve Türk halkıyla iletişim kurabilmeleri ve günlük ihtiyaçlarını karşılayabilmek için Türkçeyi öğrenmeleri gerekiyordu;

- **Dini Sebepler**

Osmanlı hakimiyeti altında yaşayan Hıristiyanlar dini ihtiyaçlarını karşılamak, dinlerini yaymak ve gizli olarak Türkleri Hıristiyanlaştırma gayesi de güttüler. Hıristiyanlığı yayma yolunda görev alan; rahip, papaz veya din adamlarına da Osmanlı Türkçesini öğrenmeye çalıştılar. Osmanlı Devleti tarafından yabancılara tanınan din serbestliği, misyonerlerin Osmanlı memleketlerine gelmelerine yol açmıştır. Daha XIX yüzyılın ortasında Bulgaristan topraklarında yabancı misyonerlik faaliyetlerini gerçekleştirmişler. 1857 yılında Amerikalı Dr. Albirt Long ve Uesli Pritiman aileleriyle Kuzey-Doğu Bulgaristan'a gelmişlerdir. Onlar, Şumen şehrini misyonerlik faaliyetlerinin merkezi olarak seçmiş bulunmaktadır. 1865-1888 yılları arasında İzabel ve Ceyms Klark Amerikalı bir aile Bulgaristan'da Hıristiyanlığı yaymaya çalışmışlardır. Tüm çabalarına rağmen bu misyonerlik faaliyetleri başarılı olamamıştır. 1930 yılının Aralık ayında Macar pastoru Layoş Döbröşi Hıristiyan misyoneri olarak Bulgaristan'a Vratsa ili, Voyvodovo köyüne gelmiş, daha sonra

Şumen ve Şumen iline yerleşmiştir. Misyonerlerin amaçlarına ulaşmak için en çok kullandıkları araçlar arasında okullar en önde gelmektedir. Onlara göre eğitim ve öğretim yoluyla öğrencileri Hıristiyanlaştırmak esas gayedir.

Dolayısıyla, Türkleri daha yakından tanımak ve onların zengin ülkelerindeki kaynaklardan yararlanabilmek için Osmanlı Devleti'nin resmi konuşma ve yazı dili olan Osmanlı Türkçesini öğrenebilme ve öğretebilmenin vasıtalarını bulmaya çalıştılar. O dönemde yazılmış olan eserlerle Bulgarlar, XX. yüzyılda kullanılan Osmanlıca'yı yazı ve konuşma dili açısından aydınlatmaktadır.

Eserlerin Biçim ve İçerik Özellikleri

1871 yılında Rusçuk'ta N. Markov tarafından hazırlanarak *Türk Dili Grameri /Grammatikaza turskiy yazıyk/* basılmıştır. Toplam 122 sayfadan oluşan bu eser ikiye ayırmıştır, birinci kısımda üç bölüm var: birinci bölümde basit Türkçedeki söz bölükleri, ikinci bölümde Arapçadaki sözbölükleri ve üçüncü bölümde Farsçadaki söz bölükleri ele almaktadır. Markov'a göre Osmanlı İmparatorluğu'nda kullanılan resmi dil Türkçe, Arapça ve Farsça'nın birleşmesiyle oluşan bileşik bir dildir, halkın kullandığı dil ise basit Türkçedir /prostoturski/ ve bu dilin dilbilgisi kurallarını ele almıştır, daha sonra bu dili ünlü Türkolog G. Gılibov (Gılibov 1949) Bulgarca olarak yazdığı *Türk Dili Grameri'nde* Kaba Türkçe olarak adlandırmıştır.

1873 yılında İstanbul (Tsarigrad)'da Y. Gruev'in *Osmanlıcaya Giriş Kitabı /Naçalna Kniga za Osmanskiy yazıyk/* kitabı basılmıştır. Eser dört bölüm içermektedir: 1. Bölüm – Harfler حروف, 2. Bölüm – Hareke İşaretlerin Kullanımı, 3. Bölüm – Hece هجا, 4. Bölüm – Kelime کلمه Bu bölümlerden sonra kişi adları, şehir adları, aylar, haftanın günleri, Osmanlıca atasözleri ve masallar Osmanlıca ve Bulgarca olarak iki sütunda verilmiştir.

1898 yılında İstanbul (Tsarigrad)'da A. Dimitrov'un *Türk Dili Öğrenme Metodu (Metod za izučavane na turski ezik)* kitabı basılmıştır. Toplam 115 sayfadan oluşan bu eser iki bölüme ayırmıştır, birincisi birinci dönem olarak adlandırılmıştır, ikinci bölüm ise ikinci dönem olarak. Yazarın sunduğu Türkçe öğrenme metodu, dilbilgisini öğrenmekten konuşmayı öğrenmenin daha önemli olduğunu birinci

bölümdeki Kiril harfleriyle yazılmış *Küçük Hikayeler* olarak adlandırdığı Türkçe metinlerden anlaşılmiştir. Metinden sonra Kiril harfleri ile yazılmış Türkçe kelimeler ve onların Bulgarca karşılığı yazılmıştır. Alıştırmalar ve biçim bilgisi bilgileri de verilmiştir. İkinci bölümde harfler, imla kuralları, alıştırmalar, bazı sayfalar iki sütuna ayrılmış olup sağ tarafta kitap yazısı onun karşısında sol tarafta el yazısı ve pratiği kolaylaştırmak için de konuşma örnekleri verilmiştir. Bu bölümden sonra toplam 13 sayfadan oluşan Bulgarca-Türkçe Sözlük (Bılgarsko-Tursko Reçniçe) ve Türkçe-Bulgarca Sözlük (Tursko-Bılgarsko Reçniçe) de yer almıştır. Bulgarca-Türkçe Sözlükte 132 kelime bulunmaktadır. Bulgar alfabesinin ilk harfi olan “A“ le başlayarak ve “III“ harfine kadar alfabetik sırayı takip ederek her sözcük üç sütünde incelemiştir – Bulgarca sözcük ve karşısında Kiril alfabesiyle ve Arap alfabesiyle yazılmış Türkçe sözcük. Türkçe-Bulgarca Sözlükte 458 kelime bulunmaktadır. Arap alfabesinin ilk harfi olan “elif ĩ“ ile başlamakta ve son harfi olan “ye ı“ye kadar alfabetik sırayı takip ederek her harften belirli sayıda kelimenin Arap ve Kiril alfabesiyle yazılmış Türkçe sözcük ve Bulgarca karşılığı (Dimitrov 1898). Sözlükteki Osmanlıca kelimeler, okunuş şekli ve Bulgarca karşılıkları, Bulgarca imla kurallarına uygun olarak Arap harflerinin el verdiği ölçüde fonetik olarak gösterilmeye çalışılmıştır. Bulgarca, Türkçede olduğu gibi duyulduğu şekilde yazılan ve okunan bir dildir. Bazı harflerle başlayan kelimeler, lügatte ağırlık kazanmıştır. Özellikle medli elif (ĭ) ve elif (ı), harflerle başlayan kelimelerin sayısı fazladır. Bulgarca kelimelerin yazılışı, dönemin Bulgarcasına ışık tutmakla beraber daha sonra günümüz Bulgarcasında görülen ses değişimlerinde işaret etmektedir. Günümüz Bulgarcasında kullanılmayan bazı harfler görülmektedir – Ѡ, Ъ, Ы. Şüphesiz lüğatin içeriği gündelik hayata ve bazı durumlarda çözüm üretmeye yöneliktir.

1906’da P. Sarafov tarafından hazırlanarak Sofya’da Osmanlı Türkçesi Grameri (Osmanska Gramatika) basılmıştır. Eserin ön sözünde yazar, yarım yüzyıl öncesi basılmış olan Y. Gruev’in ve N. Markov’un ders kitaplarından bahseder. Harp Okulu’nda öğretmen olan yazar, gramerin önsözünde bu kitabın gelecekteki Türk Dili uzmanlarına işlenmemiş, fakat zengin ve ciddi bir kaynak olduğunu

belirtmiştir(Sarafov 1906: 5). Bu dil dilbilgisi kitabı üç bölüm (üç gramer) içermektedir: Türkçe, Farsça ve Arapça Grameri, birinci bölümde Türkçedeki ses olayları, yazım kuralları, kelime türetme ve sözcük türleri ele alınmıştır. İkinci ve üçüncü bölümde Arapça ve Farsça alıntı sözcüklere yer vermektedir. Arapça-Farsça harflerinin telaffuzunu Bulgarca ile karşılaştırarak betimsel ve ayrıntılı açıklamıştır. Eserde, örnekler Arapça yazılmıştır sözcüklerin transkripsiyonu Kiril alfabesi kullanılarak yapılmıştır ve parantez içinde Bulgarca tercümesi verilmiştir. P. Sarafov, Türkçenin Ses Bilgisi, Biçim Bilgisi ve Tümce Bilgisi özelliklerini Bulgarca açıklayarak bol örneklerle göstermiştir. Bu dilbilgisi kitabı, XX. Yüzyılın ilk yarısında kullanılan Türkçenin ses yapısına ışık tutmakla beraber daha sonra günümüz Türkçesinde görülen ses değişimlerinde işaret etmektedir.

1907'de P. Sarafov tarafından hazırlanarak Sofya'da Prosveštenie Matbaasında Tümce Bilgisi Grameri (Sintaksisi) basılmıştır (Sarafov 1907).

Eserin ön sözünde yazar, bu dilbilgisi kitabın öğrencilere yönelik ve Osmanlıca Grameri' in bir devamı olduğunu belirtmiştir. Kitapta, Bulgarca ve Türkçe tümce bilgisi kuralları ve tümce kurma metodları yer almaktadır. Öğrenciler, verilen sözlük yardımıyla Türkçeden Bulgarcaya ve Bulgarcadan Türkçeye çeviri yaparak ve tümceleri birbirine balayarak tam ve düzgün söz oluşturma becerisini öğrenecekler. Toplam 363 sayfadan oluşan bu gramer, 52 derse ayrılmıştır. Birinci ders, ek eylemin şimdiki zamanıyla başlıyor. Derste geçen yabancı sözcükler açıklanmış olup, üç sütünde incelenmiştir. Sözcükler, Arap alfabesiyle yazılmış, Kiril harfleriyle transkripsiyonu ve Bulgarca tercümesi verilmiştir - زكّين زينгинъ, богатъ. Daha sonra ek eylemin tümce içinde yeri ve eklendiği sözcükler belirtilmiştir. Alıştırma yanlı yazılan sözcüklerin doğru yazılması istenilmiştir. Böylece her derste dilbilgisi konusu, yabancı sözcükler, gramer, örnekler ve alıştırma yer almaktadır. 47. dersten sonra 52. derse kadar Arap alfabesiyle yazılmış Türkçe metin Bulgarcaya çeviri için, yabancı sözcükler ve Bulgarcadan Türkçeye çeviri için metinler bulunmaktadır.

Türkçenin Ses Dizgesi

Bulgar bilginleri Türkçe ders kitaplarında transkripsiyonu Kiril alfabesi kullanılarak yapılmıştır. Yuvarlak *ö* ünlüsünün transkripsiyonu yazıda *ö* harfi ile gösterilmiş, çünkü Bulgarcada *ö* fonemi yoktur ve *ö* harfine değer ve telaffuz açısından denkliğini bulamamışlardır: *огрѣмек* (öğrenmek), *орѣк* (ördek) (Dimitrov 1898: 61); *көр* (kör, сляп), *өлмек* (ölmek, умирам) (Sarafov 1906: 23-24).

A. Dimitrov *ü* ünlüsünün transkripsiyonu yazıda *y* işaretiyle gösterilmiştir: *үч* (üç), *үзүм* (üzüm) (Dimitrov 1898: 61).

1. Türkçedeki Ünlülerin Ses Özellikleri

XIX. yüzyılın sonunda ve XX. yüzyılın ilk yarısında Bulgarca yazılmış ve yayımlanmış Osmanlıca (Türkçe) dil bilgisi ve ders kitaplarında sekiz ünlü tespit edilmiştir: a, e, и, ъ, o, y, ö, ŷ (Dimitrov 1898: 61); a, e, ъ, и, o, ö /eu/, y, ю (Sarafov 1906: 23).

/a/ ünlüsünün imlası:

Kelime başında /a/ ünlüsünün imlası:

Kelime başında /a/ ünlüsü elif (l) ve medli elif (l̇) ile gösterilir: *او*

[av, ловъ] (Markov 1871: 5), *ادم* [adam, чловѣкъ] (Markov 1871: 33); *أرامق* [aramak], *أح* (اچ) [aç] (Sarafov 1907: 98).

Dimitrov'un dil bilgisi kitabında (1898) /a/ ünlüsü medli elif (l̇) ile gösterilir: *آت* [at, атъ], *الل* [al, алъ], *لچ* [aç, ачъ] (Dimitrov 1898: 61);

Kelime ortasında /a/ ünlüsünün imlası:

Kelime ortasında /a/ ünlüsünün genellikle medsiz elif (l) yazıldığı, bazen de yazılmadığı görülmektedir: *جام* [cam, джямъ], *باش* [baş, главата] (Markov 1871: 5), *قاتل* [katil, убіецъ] (Markov 1871: 39), *والی* [vali, Валія], *قاضی* [kadı, кадія] (Markov 1871: 46); *فار* [kar], *شاşماق* [şaşmak] (Sarafov 1906: 16, 18).

Dimitrov'un dil bilgisi kitabında (1898) kelime ortasında /a/ ünlüsü elif (l) ve *ه* [he] ile gösterilir: *فالهجق* [kalacak, каладжакъ], *صاқلامق* [saklamak, сакламакъ], *صатаهجق* [satacak, сатаджакъ], *باقارз* [bakarız, бакарѣзъ] (Dimitrov 1898: 61).

Sarafov, eserinde a ünlüsünün yazılışı ile şunları belirtmiştir, sözcüğün ikinci hecedeki ünlü a'dan farklı ise ilk hecedeki a ünlüsü yazılmaktadır *صاری* [sarı], ikinci hecedeki ünlü a ise ilk hecedeki a

ünlüsü harf ile yazılmamaktadır قواک [kavak], چناق [çanak] (Sarafov 1906: 40).

Kelime ortasında /a/ ünlüsü ◦ [he] (ha-I resmîye) ile yazılmaktadır: قاله‌جق [kalacak], باقممامق [bakamamak] (Sarafov 1906: 23, 42).

Kelime sonunda /a/ ünlüsü bazen ◦ [he] bazen medsiz elif (l) yazılmıştır:

Sarafova, çok heceli sözcüklerin sonunda /a/ ünlüsü ◦ [he] ile yazılmaktadır: يامه [yama], مانده [manda], طالغه [dalga] (Sarafov 1906: 40), پارچه [parça], لقمه [lokma], ويانه [Viyana] (Sarafov 1907: 99).

/e/ ünlüsünün imlası:

Kelime başında /e/ ünlüsünün imlası:

Kelime başında /e/ ünlüsü elif (l) ve üstünlü elif (l̄) ile gösterilir: اتمکک [etmeyn, etмейн] (Markov 1871: 7), او [ev, кѣща] (Markov 1871: 77); ال [el], الما [elma], او [ev], اكه [ege] (Sarafov 1906: 13, 24, 25), افندی [efendi] (Sarafov 1907: 7).

Dimitrov /e/ ünlüsünü elif (l) ile gösterilir: ات [et, етъ], او [ev, ев], ال [el, ель] (Dimitrov 1898: 61).

Kelime ortasında /e/ ünlüsünün imlası:

Kelime ortasında /e/ ünlüsü yazılmamaktadır: سومشئر [sevmişler, обычяли сѣ] (Markov 1871: 19), سون [seven, кой то обычя] (Markov 1871: 21), وزير [vezir, везиръ] (Markov 1871: 46). Sarafov'a göre kelime ortasında /e/ ünlüsü yazılmamaktadır: بربر [berber], تمل [temel], دکنک [deynek], کرچک [gerçek], کلنک [kelebek] (Sarafov 1906: 40); سومشئر [sevmişler, обычяли сѣ] (Markov 1871: 19).

Dimitrov'un dil bilgisi kitabında (1898) kelime ortasında /e/ ünlüsü ◦ [he] ve ◦ [he] ile gösterilir: گله‌جک [gelecek, геледжекъ], اڤسته‌مک [istemek, истемекъ], اوده مک [ödemek, öдемекъ] (Dimitrov 1898: 61).

Kelime sonunda /e/ ünlüsünün imlası:

Kelime sonunda /e/ ünlüsü ◦ [he] ile yazılmaktadır: کاسه [kâse], پیره [pire], اکسه [eñse] (Sarafov 1906: 38), فلبه [Filbe] (Sarafov 1907: 99).

/i/ ünlüsünün yazılışı:

Kelime başında /i/ ünlüsünün imlası:

Kelime başında /i/ ünlüsü elif , kesreli elif ve elif ve ye ile yazılmıştır:

ایش [iş], اينك [inek], ايكي [iki](Sarafov 1906: 38).

Dimitrov kelime başında /i/ ünlüsünü elif ve ye (اى) ile gösterir: ايكي [iki, ики], ايش [iş, ишъ], اينك [inek, инекъ] (Dimitrov 1898: 61).

Kelime ortasında /i/ ünlüsünün imlası:

Kelime ortasında bulunan /i/ ünlüsü genellikle yâ ile yazılmıştır bazı durumlarda dayazılmamıştır: كاتب [katib, писаръ] (Markov 1871: 59).

Sarafov'un Osmanlıca Dilbilgisi kitabında tek heceli kelimelerde ve çok heceli sözcüklerin ilk hecesinde /i/ ünlüsü yazılmamıştır: بر[bir], يز[biz], سز [siz], سنك [sinek], پليچ [piliç], چركين [çirkin](Sarafov 1906: 40, 41).

Kelime sonunda /i/ ünlüsünün imlası:

Kelime sonunda/i/ ünlüsü ye(ى) ile yazılmaktadır: ايكي[iki], ديشى[dişi], كدى[kidi](Sarafov 1906: 38, 41).

/i/ ünlüsünün yazılışı:

Kelime başında /i/ ünlüsünün imlası:

Kelime başında /i/ ünlüsü elif (ا) ve elif ve ye (اي) ile yazılmıştır: ايصمارلامق [ismarlamak] (Sarafov 1906: 24).

Sarafov'a göre bazı Türkçe kökenli sözcüklerde kelime başında /i/ ünlüsü elif-i maksure (ا) ile yazılır: اىسلامق [ıslatmak], اىصرمق [ısırmak](Sarafov 1906: 38).

Kelime ortasında /i/ ünlüsünün imlası:

Kelime ortasında bulunan /i/ ünlüsü genellikle ye(ي) ile yazılmıştır bazı durumlarda dayazılmamıştır: قيل[kıl], قيز[kız], قىلسز[kılsız], قىشلاق [kışlak], صغیر[sığır](Sarafov 1906: 22, 24, 32, 41).

Kelime sonunda /i/ ünlüsünün imlası:

Kelime sonunda/i/ ünlüsü ye(ى) ile yazılmaktadır: يازى[yazı], قارى [karı](Sarafov 1906: 38).

/o/ ünlüsünün yazılışı:

Kelime başında /o/ ünlüsünün imlası:

Kelime başında /o/ ünlüsü elif ve vâv(وا) ile yazılır: اوردو[ordu], اورمان[orman], اولمق[olmak](Sarafov 1906: 13, 39) او قومق [okumak]

(Sarafov 1907: 99), اوت [ot, отъ], اون [on, онъ], اوق [ok, окъ] (Dimitrov 1898: 61).

İlk hecede /o/ ünlüsü vâv(و) ile yazılır: قول [kol], يول [yol], طوغرى [doğru] (Sarafov 1906: 18, 33, 39), طوق [tok] (Sarafov 1907: 99), بوش [boş] (Sarafov 1907: 1); دوست [dost, достъ], چوجوقلار [çocuklar, чоджукларъ] (Dimitrov 1898: 62);

Türkçe kökenli sözcüklerde /o/ ve /ö/ ünlüsü sadece ilk hecede yazılır. Bileşik ve yabancı sözcüklerde ikinci ve diğer hecelerde yazılır: Gelibolu, balözü, motor, professor.

/ö/ ünlüsünün yazılışı:

Kelime başında /ö/ ünlüsünün imlası:

Kelime başında /ö/ ünlüsü elif ve vâv(وا) ile yazılır: اولم [ölüm] (Sarafov 1906: 19), اولمك [ölmek, öلمекъ], اولكرنمك [öğrenmek, öйгренмекъ], اولدك [ördek, өрдекъ] (Dimitrov 1898: 61).

İlk hecede /ö/ ünlüsü vâv(و) ile yazılır: كور[kör], كوتو[kötü], كوى[köy], دوك[dök] (Sarafov 1906: 18, 24, 34), كورمك [görmek] (Sarafov 1907: 98).

/u/ ünlüsünün yazılışı:

Kelime başında /u/ ünlüsünün imlası:

Kelime başında /u/ ünlüsü elif (ا) ile ya da elif ve vâv(وا) ile yazılır: امور [umur], الففت [ulfet], اورمق [urmak] (Sarafov 1906: 13), اويقو [uyku] (Sarafov 1907: 99), اوزون [uzun, узунъ] (Dimitrov 1898: 61).

Kelime ortasında /u/ ünlüsünün imlası:

Kelime ortasında /u/ ünlüsü vâv (و) ile yazılır ya da harf ile gösterilmez: صوسز [susuz] (Sarafov 1907: 99), بو [bu, тоя] (Markov 1871: 33); اوقومق [okumak, окумакъ] اولور [olur, олуръ], بولودور [bulunur, булунуръ] (Dimitrov 1898: 62).

Sarafov'a göre yuvarlak ünlüler çok heceli sözcüklerde yazılır: قورومق [kurumak], كوتورمك [götürmek]. Fakat istisnai kelimeler de vardır: كمور [kömür], كموش [gümüş], برون [burun], طقوز [dokuz] (Sarafov 1906: 39-40).

Kelime sonunda /u/ ünlüsünün imlası:

Kelime sonunda /u/ ünlüsü vâv(و) ya da ye (ى) ile yazılır:

Sarafov'a göre çok heceli sözcüklerde ilk hecede yuvarlak ünlü var ise son hecede ye (ى) bulunur ve u ya da ü gibi okunur: طوغرى [doğru],

اورطقى [yortu], كوپرى [köprü], كوتى [kötü] (Sarafov 1906: 39) اويقو [uyku] (Sarafov 1907: 99).

/ü/ ünlüsünün yazılışı:

Kelime başında /ü/ ünlüsünün imlası:

Kelime başında /ü/ ünlüsü elif (ا) ile ya da elifve vâv (وا) ile yazılır: اوزوم [üzüm], اوزره [üzre], اوشومك [üşümek] (Sarafov 1906: 14, 24, 39), اوچ [üç, үчь], اوزوم [üzüm, үзүмь], اوركمك [ürkmek, үркмекь] (Dimitrov 1898: 61).

Kelime ortasında /ü/ ünlüsünün imlası:

Kelime ortasında /ü/ ünlüsü vâv (و) ile yazılır ya da harf ile gösterilmez: توى [tüy], كوچك [küçük], كموش [gümüş], كمروك [gümrük] (Sarafov 1906: 23, 40), بيوك [büyük], كوچك [küçük] (Sarafov 1907: 1).

Kelime sonunda /ü/ ünlüsünün imlası:

Kelime sonunda /ü/ ünlüsü vâv (و) ile ya da ye (ى) ile yazılır: كوتو [kötü], اولو [ölü], بيلكو [bilegü] (Sarafov 1906: 23, 39).

Sonuç

XIX. yüzyılın sonunda ve XX. yüzyılın ilk yarısında Bulgarca yazılmış ve yayımlanmış Osmanlıca (Türkçe) dil bilgisi ve ders kitaplarını bir çok açıdan önemlidir. Bu eserler, Bulgarların Türk dili ile ilgilenmelerine cevap vermek üzere hazırlanmıştır. Dönemin Osmanlı Türkçesi ve Bulgarca dillerine ilişkin bilgi vermekte; karşılaştırmalı dilbilgisi, dil öğrenimi, sözlük yapımı anlayışına ışık tutmaktadır. Arap harfleriyle yazılmış Türkçe kelimeler dönemin Türkçesinin imla kurallarına uygundur. Bulgarca kelimelerin yazılışı, Bulgarcanın özelliklerini göstermektedir ve daha sonra günümüz Bulgarcasında görülen ses değişimlerine de işaret etmektedir.

Bulgaristan'da yayımlanmış Osmanlıca (Türkçe) dil bilgisi eserleri dilbilgisi ve karşılaştırmalı dilbilgisi tarihi açısından incelemeye değer bir kaynaktır.

Kaynakça

Dimitrov, A. 1898: Dimitrov, A. Metod za izučavane na turski ezik, Čast pırva, Tsarigrad, 1989.

Gılıbov, G. 1949: Gılıbov, G. Uçebnik po turski ezik, Sofya, 1949.

Markov, N. 1971: Markov, N. Gramatika za turskiy yazık. Rusçuk, 1971.

Sarafov, P. 1906: Sarafov, P. Osmanska gramatika, Pırvo izdanie, Sofya, 1906.

Sarafov, P. 1907: Sarafov, P. Sintaksis, Kniga pırva, Sofya, 1907.

Vilkov, St. 1856: Turski bukvar za bılgarskite yunuşı koito jelayat sıs lesen sposob da poluçat dobro naçalo na Turskiya ezik, Tsarigrad, 1856.

ORUÇ BEĞ'İN TEVARİH-İ AL-İ OSMAN ESERİNDE ÇEKİM EKLERİ

Ayla VAİD

Şumen Piskopos Konstantin Preslavski Üniversitesi
ayla96@abv.bg

The suffixes in the story “History of the Ottoman Dynasty”

By Oruç Bey

Ayla Vaid

Summary: Among the various theme and genre samples of the Ottoman literature, the works with historical content occupy the leading position. Oruç Bey is one of the earliest known Ottoman chroniclers, who lived and worked in the second half of the XVth Century. In his work “Tevarih-i Ali Osman” the author collected all the available information about the Ottoman Empire at that time. The form and content of early Ottoman narratives should be analyzed and evaluated from historical, textual, literary, and linguistic points of view.

Oruç Bey’s story is a written monument composed in the Ottoman-Turkish language and its peculiarities and specifics related to an earlier period of the Turkish language development. In the manuscript can be found many specifics not only in the words spelling but also in the grammatical categories and the suffixes use. This particular article considers at the suffixes used in the text that show specific idiosyncrasy for the period of its writing.

Keywords: Oruç Bey, a written monument, Turkish, Turkish language, suffixes

1. GİRİŞ

Bazı araştırmacılar tarafından en eski Osmanlı tarihçilerinden olduğu belirtilen Oruç b. Adil (Oruç Beğ), Edirne’de doğduğu, Fatih Sultan Mehmed ve II. Bayezid zamanlarında yaşadığı ve Edirne’de katiplik yaptığı bilinmektedir (İA 1960: 418-419). Oruç Beğ’in yazdığı eserin adı *Tevarih-i Al-i Osman*’dır ve devletin kuruluşundan 1503 yılına kadar gelen bir Osmanlı tarihi niteliğindedir. Eser, Osmanoğullarının şeceresi ile başlar ve onların Horasan’dan Anadolu’ya göçleri ve yerleşimleri hakkındaki bilgilerle devam eder. Sırasıyla Ertuğrul Gazi, Osman Gazi, Orhan Gazi, I. Murad, I. Bayezid, I. Mehmet, II. Murad, II. Mehmet ve II. Bayezid devirleri

anlatılır. Yazar, II. Mehmet devrini anlattıktan sonra Kostantiniyye ve Ayasofya efsaneleri ile Hz. Muhammed, dört halife, Emeviler ve Abbasiler hakkında bilgi veren İslam tarihi bölümleri eklemiş ve kronolojik sıraya uygun olarak II. Bayezid devrine geçmiştir.

Birkaç versiyonu bulunan eserin telif tarihi bilinmemekle birlikte II. Bayezid döneminde yazıldığı kesindir. Halil İnalıcık'a göre Oruç Beğ kitabını bu padişaha ithaf etmiştir. *Tevarih-i Al-i Osman* üzerinde geniş bir inceleme yapan Menage'a göre Oruç Beğ iki eser kaleme almıştır (Menage 1967). Bunlardan 1495 yılı civarında yaptığı telif muhtasardır ve anonimlerden birine dayanır. İkinci metin ise ağırlıklı olarak Aşıkpaşazade'yi esas alır ve onun eserine yapılan zeyilden oluşur (İA 1960: 418-419).

Oruç Tarihi'nin şimdiye kadar birkaç nüshası bulunmuştur. En mühimi, müellif adını da ihtiva eden Oxford nüshasıdır ki, Bodleian Kütüphanesi'nde (Nu. Rawl. or. 5) bulunmaktadır. Zagreb'de Yugoslav Bilimler Akademisi'nde (Babinger Koleksiyonu, Nu. 673, 1) ikinci bir nüshası bulunmuştur. Cambridge nüshası, Zagreb nüshasına benzemektedir. Paris'te, Bibliotheque Nationale'de (Suppl. turc 859) de yine tahrif edilmiş bir nüsha vardır. Bu nüsha 1144 Ramazanı başında (= Mart 1732 başları) istinsah edilmiştir ve hicri 847'de II. Murad'ın tahttan çekilişine kadardır. Bir de Münih'te, Bayrische Staatsbibliothek'te (Cod. Turc 83) bir nüsha bilinmektedir.

N. Öztürk'e göre, Oruç Kroniği'nin yazmaları, kuşkuşuz, yukarıda bahsedilenlerle sınırlı değildir. Babinger (Hannover 1925: 24) ve muhtemelen ondan aktaran Atsız, Oruç'un muhtasar tahrif edilmiş diğer nüshalarına işaret etmektedirler. Türkiye Kütüphanelerinde de Oruç'un yazmalarını çağrıştırabilecek, bazıları oldukça muhtasar olan ve şimdilik anonim olarak tanınan birkaç yazma olduğu bilinmektedir (Öztürk, 2014).

Oruç Beğ, sadece bir tarih kitabı yazmakla yetinmemiş, pek çok kültürel bilgiyi de eserine kaydetmiştir. *Tevarih-i Al-i Osman*, Osmanlı kroniklerinin boşluklarını doldurduğu gibi, dil bakımından da Türkiye Türkçesinin tarihi gelişimindeki ilk dönemlere ait özellikler taşıması bakımından büyük öneme sahiptir. Oruç Beğ, XV. yüzyılın ikinci yarısına ait bir tarihçi olduğuna göre, dili de Eski Anadolu

Türkçesi devresine (XIII - XV.) girer. Türkçenin tarihi gramerini izlemek ve meydana getirmek için, belirli dönem, şahıs ve eserlerin dili üzerinde araştırmaların yapılması gerekir. Burada, Türkiye Türkçesinin yazı dili bakımından gelişmesi tarihinde XV. yüzyılın ilk yarısının taşıdığı önem belirtilmelidir.

2. İNCELEME

Oruç Beğ'in kaleme aldığı *Tevarih-i 'Al-i Osman* kroniğinin dil özellikleri üzerine bugüne kadar ayrıntılı çalışma yapılmadığı bilinmektedir. Bu bağlamda biz bu çalışmada metindeki çekim eklerini incelemeye alarak, eserin dilinin dilbilgisi bakımından yazıldığı döneme ait bazı özelliklerini tespit etmeye çalışacağız.

2.1. Ad Durumu Ekleri

Bağımsız, öncül ve sözlüksel dil birimi özelliği gösteren adlar, dilde tek başına kullanıma çıkma hakkına sahiptir. Ancak adların sistemde sürekli tek başına hareket etmeleri söz konusu değildir. Dil örgüsünü oluşturmak gerekmektedir. Bu nedenle daha geniş kavramları ifade etmek için diğer dil birimleriyle ilişki kurma zorunluluğu meydana gelir. İşte bu noktada geleneksel dil bilgisinde hal kategorisi adı verilen durum söz konusu olur (Üstünova 2008: 54).

Durum eklerinin yazılışında Osmanlı Türkçesinin standart imla ve şekil örnekleri mevcuttur, ancak bazılarında bu kaideler göz önünde bulundurulmaz. Eski Anadolu Türkçesi eserinin durum eklerinin (bütün fonksiyon ve kullanılışları ile) tespiti, bu bakımdan önemlidir. Çünkü bir durum eki, belli bir devirde, belli morfolojik şartlarda özel bir takım kullanışlar gösterebilmektedir

2.1.1. Yalın Durum

Bu durum adın, karşıladığı nesne ve kendisine tabi olan ad dışında hiçbir münasebet ifade etmeyen durumudur. Yalnız iyelik ve çokluk ekleri olabilir:

*sultan (2a), padişahlık (6b), yıl, güneş, yıldızlar (17a)*²²

---

²² Verilen örnekten sonraki parantezin içinde eserin sayfa (yaprak) numarası belirtilmektedir.

2.1.2. Yükleme (Belirtme) Durumu Eki

Günümüz Türkçesinde yükleme durumu -(y)I ekiyle yapılmaktadır. Bu ek, XIX. yüzyılın başlarına kadar klişeleşmiş imlaya bağlı olarak daima “ye” (ع) harfiyle yazıldığı bilinmektedir.

Eski Anadolu Türkçesinde hem adlara, hem iyelik eki almış sözcüklere, hem de adılara getirilen karakteristik belirtme durumudur. İncelenen eserde yükleme durumu ekleri aşağıdaki örneklerde gösterilebilir:

vilayetüni, (3a), anları (3a), evlerini (3a), oğulları (4a), karındaşlarını (4a), düşmanı (8b), adımı (9a), peygamberimizi (9a)

Örneklere dikkat çeken özellik, yükleme durumu eki daima düz ünlülü olmasıdır. Bu ek, Eski Anadolu Türkçesinde ve Osmanlıca içinde de uzun zaman -ı, -i olarak yalnız düz şekilli olmuştur. Ancak, Osmanlıcanın sonlarına doğru vokal uyumuna bağlanarak bugünkü çok şekilliliğini kazanmıştır (Ergin 1992: 232).

Eserde 3. kişi iyelik ekinden sonra yükleme durumu eki “-n” ile belirtildiği sıkça görülmektedir:

Yaylaların yayladılar ve kışlaların kışladılar. (4a)

Ol dahi kafirlerin çıkarmadı (4a)

Birbirin kırub (18a)

Çarşamba suyundan ötesin hadd-ı sınıur etdiler. (24b)

Kıvrım Beli 'nden aşağısının sınıur etdiler. (25a)

Bu dileğün kabul etdüm. (28b)

Konstantin kapusın yapdurdı. (31b)

Andan ötesin bilmediler kim... (62b)

Yazarın bu kullanışı sözlü veya yazılı geleneğe dayandığı düşünülebilir. Eski Türkçede bütün iyelik eklerinden sonra kullanılan -n yükleme durumu eki, eserimizde sadece 3. kişi iyelik eklerinden sonra gelmektedir. Bu ek, özellikle halk edebiyatında daha sonraki yüzyıllarda da kullanılmaya devam etmiştir.

2.1.3. Yönelme Durumu Eki

Eski Türkçede {-ga} olan yönelme durumu eki, Eski Anadolu Türkçesi döneminde başındaki “g” sesini düşürerek girmiştir (Ergin

1990: 222, Timurtaş 1977: 69). Oruç'un eserinde ek kalınlık-incelik uyumuna uymaktadır ve ünlüsü de daima *o* (he) ile yazılmıştır:

kapuya (31a), Gümülçine'ye yerine (31a), açmağa (31b)

Metinde bazı örneklerde, bugünkü yazı dilinden farklı olarak yönelme durumu yerine başka durum ekiyle ifade edildiği görülür. Burada belirtilmesi gereken, durum eklerinin bu dönemde çeşitlilik arz etmesidir. Aşağıdaki örnekte -da kalma durumu eki, alışılmışın dışında yönelme durumu eki fonksiyonunda kullanılmaktadır:

Evelden Timur Han katında oturmuş. (27a)

Ben anda varmağı istemezem. (30a)

2.1.4. Kalma Durumu Eki

Metinde kalma durumu ekinin (-da, -de) hem ötümlü, hem ötümsüz tabanlardan sonra ötümlü şekilleri kullanılmakta ve geleneksel imlaya göre ekin ünlüsü kalın tabanlardan sonra da daima *o* (he) ile yazılmaktadır. Ekin bu yazılışı (o) Türkçenin her devrinde aynı, klişeleşmiş olarak kullanılmaktadır.

tarafda (3b), yüzümde, gözümde (9b), yolda (10b), üzerinde (11a), zamanda (13a), tarihde (59b)

Bugün Türkçede kalma durumu eki – da, -de, -ta, -te varyantlı şekilleri mevcuttur. Eski Türkçede de bu şekildedir, fakat ünsüz uyumuna bağlı değildir. Eski Anadolu Türkçesinde ve Osmanlıcada uzun zaman ekin yalnız d'li şekilleri var olmuş, t'li biçimleri ünsüz uyumuna bağlı olarak ancak son zamanlarda ortaya çıkmıştır (Ergin 1992: 235).

2.1.5. Çıkma Durumu Eki

Eski Anadolu Türkçesinde ekin (-dan, -den *دند*) ünsüzü daima ötümlü şekilde yazılırken, ek ünlüsü ise kalınlık-incelik uyumuna bağlıdır (Ergin 1990: 224, Timurtaş 1977: 72)

Eserde de bu durumun değişmediği görülür. Ek, ötümlü ve ötümsüz tabanlardan sonra daima d'li şekilde yazılmış olup ünlüsü imlada hareke ile yazılmamıştır:

cihetden (7b), kılıçdan (8a), ocakdan (8b), gazadan (8b), Süleyman'dan (30b), düşündən (60 b, esirden, atdan, dondan, akçadan, filoriden (134a)

Kalma durumu eki Eski Anadolu Türkçesi ile Osmanlıca'nın ilk devrelerinde –dan, –den şeklindeydi. Osmanlıca'nın sonlarında ünsüz uyumuna bağlanarak bugünkü dört varyantlı şeklini almıştır.

2.1.6. İyelik Durumu Eki

İyelik durumu eki ünsüzle biten adlarda “-uñ/-üñ” (ئڭ), ünlüyle bitenlerde “-nuñ/-nüñ” (ئڭن) şeklindedir. İncelediğimiz eserde ekin ünlüsü bazen yazılıp, bazen hareke ile gösterilmiştir. Eski imlaya bağlı kalındığının yanısıra hareke işaretlerinden düzlük-yuvarlaklık uyumuna uymadığı anlaşılmaktadır:

memleketün (3a), vilayetün (3a), Osman Gazi'nün (8b), Konstantin'ün (9a), neslün (9a), hisarun (19a)

Bu ek Eski Anadolu Türkçesi döneminde yuvarlak şeklini sürekli muhafaza ederek bu dönem için karakteristik bir yapı göstermektedir. M. Ergin yuvarlak şeklin düz şekle ancak Osmanlı Türkçesi döneminde döndüğünü belirtir (Ergin 1990: 230).

2.2. İyelik Ekleri

Adların çekimindeki eklerin diğerleri de iyelik ekleridir. Bu ekler, adın karşılıdığı nesnenin kime veya neye ait olduğunu bildiren, sahiplik gösteren ve adlar arasında bağlantı kuran eklerdir. Dolayısıyla getirildikleri adların dışında, o adların malı sayılan nesnelere, şahıs olarak gösteren eklerdir.

Konuşan, dinleyen, adı geçen olarak üçü teklik, üçü çokluk olmak üzere altı kişi bulunduğu göre iyelik ekleri bütün nesnelere temsil eden bu altı kişiyi karşılıyor demektir. İncelediğimiz eserde iyelik eklerinin kullanımında bazı özellikler tespit etmiş bulunuyoruz.

2.2.1. Birinci Kişi İyelik Ekleri

1. kişi iyelik eki, sadece yuvarlak şekliyle karşımıza çıkmaktadır. Buradan, hala düzlük-yuvarlaklık bakımından diğer ünlülerle uyuma girmedğini anlayabiliriz.

dedelerimiz (5a), düşüm (6a), benim (9a), adımı (9a), zamanumda (11b), fikrüm (14a), sultanum (14a), dileğim (28a), gemilerimiz (133a)

2.2.2. İkinci Kişi İyelik Ekleri

Ekin ünlüsü Eski Anadolu Türkçesi döneminde yuvarlak ünlülüdür ve ekten önce gelen yardımcı ses de yuvarlak ünlüyle bağlanmıştır (Ergin 1992: 222, Timurtaş 1977: 33)

Ek, eserimizde henüz sürekli yuvarlak şeklini yitirmemiştir. Ancak bu ekin metin içinde kullanım sıklığının az olması bu konuda net bir hüküm vermeyi zorlaştırmaktadır.

fikrünüz (14a), maksudun (23b), dileğün (28b)

2.2.3. Üçüncü Kişi İyelik Ekleri

Eserde ekin ikinci ünlüsü bütün devirlerde olduğu gibi daima düz ünlülüdür ve ekin ünlüsü yazıda *ye* harfi ve *esre* işaretini ile belirtilmektedir.

Anun altı oğlı vardı. (3b)

Birkaç oğulları kaldı. (4a)

karındaşları (4b), ataları (5a), kapusu (15b)

Eserdeki örneklerde kullanılan iyelik ekleri, Eski Anadolu Türkçesindeki iyelik ekleri gibidir. Görüldüğü gibi kullanımları günümüz Türkçesindeki şekillerinden bazı fonetik değişiklikler dolayısıyla farklıdır. Türkçedeki küçük ünlü uyumu Eski Anadolu Türkçesinde tam gelişmemiş olduğundan, bu dönemdeki iyelik eklerinin bir kısmı sadece düz ünlüyle, bir kısmı ise yuvarlak ünlüyle kalıplaşmıştır.

2.3. Çokluk Eki

Çokluk eki adların çokluk şekillerini yapan belirtidir. Türkçede çokluk eki eskiden beri “-lar/-ler”dir. Eserde bu ek, Türkçe kökenli sözcüklere getirildiği gibi, o dönem dile giren Arapça ve Farsça alıntılara da eklenip çoğul biçimler yaptığı görülür:

gazalar (5b), hatunlara (11b), fakirlere (11b), elçiler (33a), dükkanlar (32b), vakıflar (32b)

2.4. Eylem Çekimi

Bilindiği üzere eylemler, tümce ve söz içinde, diğer sözcüklerle ile çok yönlü ilişkiler kurdukları ve bu ilişkiler dolayısıyla

farklı kalıplara girdikleri için dilde yalın olarak değil, çekimli olarak bulunurlar. Çekimli bir eylemde de eylem kök veya gövdesi dışında kip, zaman, kişi, sayı kavramı ve öğeleri bulunur. Bu bölümde incelediğimiz eserde eylem çekimiyle ilgili tespit edilen ve günümüz Türkçesine göre özellik gösteren bazı örneklerle yer vereceğiz.

2.4.1. Bildirme Kipleri

Eylemlerin zaman bildiren bütün çekimleri şekil bakımından bildirme kipleri içinde toplanırlar. Dolayısıyla bildirme kiplerini yapan şekil ekleri zaman ekleri durumundadır. Türkçede eylem çekiminde ikisi geçmiş zaman olmak üzere beş zaman vardır: görülen geçmiş zaman, öğrenilen geçmiş zaman, şimdiki zaman, geniş zaman ve gelecek zaman.

Görülen geçmiş zaman

Eserde görülen geçmiş zaman ekinin (-dı) ünsüzü “d”dir. Ötümsüz şekliyle uyuma henüz girmediği görülür. Bu uyumu da ancak Osmanlı Türkçesinin son dönemlerinde görülebilir (Ergin 1992: 299).

Eserde görülen geçmiş zaman ekinin tekil ve çoğul 3. kişilerde ünlüsü düz, diğer kişi eklerinde ise yuvarlak şekilleri gözlemlenir:

depdi (3b), kodular (3b), kodı (4b), kaçdı (4b), itdi (4b), getirdük (8a), oldu (8a), durdılar (8b), belürdi (9a), vardunuz (13b), kaldunuz (14a), geçdi (21a), tartıduk (126b)

Görülen geçmiş zamanın tekil 3. kişi eki, ilk dönemlerde gelenekselleştiği üzere genellikle *dal-ye* şeklinde yazılmıştır. Tanzimat’tan sonra yazılan bazı sözlük ve gramerlerden edinilen bilgilere göre, özellikle XIX. yüzyılın ikinci yarısından itibaren, imlayı telaffuza uydurma çabaları gösterilmeye başlanmış, ancak birçok ekin yazılışı sonuna kadar kalıplaşmış olarak kalmıştır (bk. Salim 2004: 427-433; Salim 2007: 143-163). Görülen geçmiş zaman ekinin bu şekildeki kalıplaşması diğer bütün eklerden daha kuvvetli olmuş, Tanzimat gramerlerinde telaffuzun imlaya yansıtılması gerektiği vurgulanırken bu ekle ilgili böyle bir teklif olmamıştır. Bu dönem gramer yazarları ve yabancıların hazırlamış olduğu iki dilli sözlüklerde de eki düz ünlülü şekliyle yazmışlardır.

Öğrenilen geçmiş zaman

Eserde genellikle bu ekin sadece 3. kişi biçimlerinin kullanımına rastlanılmaktadır. Öğrenilen geçmiş zaman eki ünlüsünün düz şekilleri kullanıldığı görülmektedir:

kalmış (20b), olmuş (28a), geçürmüş (58b)

Evvelden Timur Han katında oturmuş. (27a)

Bugün Türkçede öğrenilen geçmiş zaman ekinin düz ve yuvarlak şekilleri (-mı, -miş, -mu, -mü) vardır. Eski Türkçede ekin yalnız –mı, -miş olarak düz şekilleri mevcuttur. Eski Anadolu Türkçesinde böyle yalnız düz varyantlı olmuştur. Osmanlıca'nın ilk devirlerinde de hep bu şekil devam etmiş, ekin yuvarlak biçimleri an cak Osmanlıca'nın sonlarına doğru ortaya çıkarak bugünkü şekilleri meydana gelmiştir (Ergin 1992: 300).

Geniş zaman

Geniş zaman, “her zaman”ı içine alan ve ifade eden zamandır. Oluşu ve kılışı, konuşma anıyla, ondan önceki ve sonraki zamana taşıyabilir. Eserde Günümüz Türkçesine göre farklı özellik, geniş zamanın yuvarlak ünlü bulunduran ekle ifade edilmesidir.

Gör kim, girü çarhun hokkabazı ne oyun gösterür. (31b)

Rumeli'ne geçmeğe bir yer isterüz. (32a)

Çekimde 1. kişi eklerinin düz ünlü ile belirtildiği (-am, -em) de gözden kaçmamaktadır:

Andan sonra seni ilüne gönderürem. (29a)

Tekil 1. kişi'nin olumsuz biçimi:

istememezem (29a), dilemezem (29a), bilmezem (63a)

Ben anda varmağı istemezem. (29a)

Çekimde 1. kişi takısı bazen –n ile ifade edildiği görülür:

... ölüler arasından çıkub padişahun elini öperin deyü yürüdü. (20b)

Bugün sultanumdan bir nesne dilek ederün. (23b)

Türk dilinde -(U)r ekinin ünlüsünün hangi şartta hangi nitelikte geleceği konusu başlı başına meseledir. Bugüne kadar da konu ile ilgili çeşitli araştırmalar yapılmıştır. Eski Anadolu Türkçesi döneminden metinlerinde “düz-dar” ünlülerin yerine

“yuvarlak-dar” ünlülerin tercih edildiği araştırmacılar tarafından tespit edilmektedir (Gülsevin 1997: 92).

Türkçenin en eski dönemlerinden beri işlevliğini sürdürmüş, yapısını değiştirmeden günümüze ulaştırmış geniş zaman eki, geçmişi, şimdiki ve geleceği kapsamakta, dolayısıyla gelecek zaman anlamını da içermektedir.

*Sizler ne dersiz, ne cevap verürsüz (58b)*örneğinde olduğu gibi.

Gelecek zaman

İncelenen metinde gelecek zaman konusunda dikkat çeken en önemli özellik, iki farklı ekin kullanımına rastlamamızdır. Eski Anadolu Türkçesi döneminde kullanılan *-ısar* eki metinde geçmektedir:

Sonu ma'mur olamayısardur. (63b)

Eserde – *acak*, *-ecek* ekinin kullanımı gelecek zaman anlamı ifade ettiğine dair örnek de tespit edilmektedir.

Bildiler kim, ol hal kendülere dahi vakı' olacakdur, başlarına gelecekdür. (104a)

Eski Anadolu Türkçesi gelecek zaman eki *-ısar*, *iser'dir*. Türkçe, “gelecek zaman” kavramı ifade etmek için *-ğu*, *-ğay*, *-ğa*, *-a*, *taçı*, *-ısar*, *-acak* gibi ekler kullanılmıştır. Burada kronolojik sırasıyla verilen eklerden *-ısar* eki Eski Anadolu Türkçesi devresi için en işlek olarak kullanılan ektir. Gelecek zaman için günümüzde kullanılan *-acak*, *-ecek* eki Türkçede sonradan ortaya çıkmış yeni bir ektir. XV. yüzyılın ikinci yarısından sonra görünmeye başlamış, *-(y)IsAr* ekinin yerini almıştır. Önce yalnız ortaç eki olarak kullanılmış, sonra devre sonunda Osmanlıcaya aynı zamanda gelecek zaman çekim olarak geçmiştir (Timurtaş 1977: 125; Ergin 1992: 303).

Eserde tespit edilen iki ekin kullanımı, bu dönemin geçiş devresi olduğuna işaret etmektedir.

Şimdiki zaman

İncelediğimiz metinde Günümüz Türkçesinde şimdiki zaman ifade eden *-yor* eki mevcut değildir. Eski Anadolu Türkçesi metinlerinde şimdiki zaman için özel bir ek yoktur. Bugün kullanılan *-yor* <*yorır* eki henüz Eski Anadolu Türkçesinde kullanılmamaktadır. Bu kip genellikle geniş zaman ekleri ile, bazen de *-A* istek ekiyle karşılanmıştır (Özkan 2009:138). Daha ziyade "eyit-, di-" gibi eylemler, "yā, iy" gibi hitaplar ile "soru" cümlelerinde *-(V)r (-Ur, -Ar, -r)* eki şimdiki zamanı göstermektedir. Yine bunlara ek olarak Timurtaş XIV. yüzyılın bazı eserlerinde tesadüf edilen bu ekın Eski Anadolu Türkçesi metinlerinde geçmediğini ve ilk defa Ahmet Fakih'in Çarhname'sinde tespit edildiğini kaydeder (Timurtaş 1977: 144).

2.4.2. İsteme (Tasarlama) Kipleri

İsteme (Tasarlama) kiplerinde, bildirme kiplerindeki gibi bildirme, haber verme biçiminde bir oluş ve kılış yoktur. Bu kipler, daha gerçekleşmemiş olan, ancak gerçekleşmesi istek, emir, şart ve gereklilik şekillerinde tasarlanan kiplerdir. Ancak bu tasarlama kipleri üzerinde çeşitli tartışmalar vardır. Özellikle emir ve istek kiplerinin tanımı ve ayırımı konusunda değişik görüşler vardır. Bu ayırım arkaik bir dil devresi Eski Anadolu Türkçesi için daha da karmaşık bir yapı gösterir. Bugün "Dilek-İstek Kipleri" başlığı altında verilen "Emir", "İstek", "Dilek-Şart" ve "Gereklilik" kiplerini, Eski Anadolu Türkçesinde, fonksiyonları itibarı ile ayrı ayrı çeşitlerde gösterebilmek oldukça güçtür. Bu kiplerin hepsinde "bir şeyin yapılmasının, ben tarafından istenmesi" vardır (Gülsevin 1992: 106).

Eski Anadolu Türkçesinde, tek bir şekil, hemen hemen bütün tür ve derecelerde istek bildirebilmektedir. Yani aynı ek hem dilek-istek, hem emir, hem tavsiye yolu ile gereklilik, hem temenni vs. göstermek için kullanılmıştır. Bu fonksiyon çoklukları, Günümüz Türkçesine gelindikçe belirli eklerde yoğunlaşmış ve koyulaşmıştır. Türkçede "nispeten" emir için ayrı ek, istek için ayrı ekten bahsedilebilir. Ancak, Eski Anadolu Türkçesinde her kip için ayrı ayrı ekler göstermek mümkün değildir (Gülsevin 1992: 106).

Emir Kipi

Eserde ayrı kişiler için ayrı asıldan gelen ekler kullanıldığı görülmektedir:

Teklik 2. Kişi:

-gII

bilgil (1b)

Ø

et (29a),

sen inayet et (46a)

Teklik 3. Kişi: -sUn

yürüsün (31b)

Çokluk 2. Kişi: -Un

buyurun (28a), tedbir edün (32a)

İstek Kipi

Eski Anadolu Türkçesinde ve bugün istek eki -(y)a, -(y)e'dir. Bu ek şeklen Eski Türkçedeki -ğay, -gey ve daha sonraki -ga, -ge ekine dönmüş şekli olmakla beraber, anlam bakımından gelecek ve şimdiki zamanla alakası yoktur. İstek anlamı ifade etmektedir. Yalnız kullanılış tarzına göre, bazen geniş zaman ve gelecek zaman anlamı da taşıyabilmektedir (Timurtaş 1977). İncelediğimiz eserde istek kipi biçimlerinin geçmiş, gelecek ve geniş zaman anlamları ifade ettiğine dair kullanımlara rastlıyoruz:

Ol uykudan uyandum. Düşüm budur kim, dedim, tabiri buyurun dedi. Şeyh eyitdi: Ya yiğit! Düşününün tabiri budur kim, senün bir oğlun ola, adı Osman ola. Ve benüm dahi bir kızum ola, adı Rabia ola. Andan ol kızımı senin oğlun Osman ala. Ol kızumdan anun oğulları ola. (6b)

Bu memleketten alub gidesin, bu memleketlerde komayasın. (28b)

Çün bin yıl ola, başını kesüb bir tarafa koyub anun yerine bir kerkes dahi korlarmış. Çün iki bin yıl ola, bir kerkes dahi korlarmış. (62a)

Ol saat gele ol binayı bargılar, çanlar çalalar. (63b)

İçinüzden bir ulunuz gitmiş, sizler anı bizden niçün gizlersiz?(76a)

Tekil 1. Kişi: -am, -em

Dilerim ki, ben dahi bir ad koyam, alemde anılam. (58b)

Şehri nerede yapam (60b)

Çekimde 1. kişi takısı – n ile belirtildiği de görülür:

Vilkoğlu Semendire'yi Sultan Murad'dan bir kilisa yapdurayın deyü icazet alub ... (40b)

Tekil 2. Kişi: -AsIn

Hey, Han! Sana bir sualim vardır, doğrusunu diyesin. (27b)

Bu memleketten alub gidesin, bu memleketlerde komayasın. (28b)

Alemde anılasın. (58b)

Tekil 3. Kişi: -A

yapa (60a), ola (60b), bildüre (67a)

Çokluk 1. Kişi: -lum (ek yuvarlak ünlüyle kullanılır)

geçelüm (32a), görelüm (32a), gönderelüm (32a), barışalum (32a), gevelüm (82b), edelüm (95b)

Çokluk 2. Kişi: -AsIz

gönderesiz, dostluk edesiz (61a)

Çokluk 3. Kişi: -(y)AlAr

unutmayalar (2a), hvale olalar (3a), yürüyeler (10a), çalalar (63b), gözükme-yeler (65b)

Dilek-Şart Kipi

Anlam olarak şart ile birlikte dilek anlamını da içermektedir. Ancak eserde yine anlam olarak kesin bir şekilde ayırmak her zaman mümkün değildir.

Her nereye varsalar, galebeleri mukarrer. (2a)

Her kangı düşmen üzerine at sürseler, almaları mukadder olmak. (2a)

Eyle olsa ma'lüm ola, nerden aldun deseler ... (6b)

sanculansa (10b), istese (69b)

Metinde dilek-şart çekiminde 1. kişi çoğul biçimde günümüz Türkçesine göre farklı bir kişi eki tespit etmekteyiz (-vuz, -vüz):

gelevüz (96b), leşkerimizün bu bozgunluğile gafıl olavuz (98b)

Sadece çokluk birinci kişide görülen bu ek, Eski Anadolu Türkçesi özelliklerindedir ve daha sonra yerini –k’ kişi ekine bırakmıştır.

3. SONUÇ

Tevarih-i Al-i Osman önemli bir edebi ve tarihi kaynak olmasıyla beraber, dil bakımından XV. yüzyıl Anadolu Türkçesinin sade güzelliğini taşıyan mühim bir eserdir.

Metin, imla ve dil özellikleri açısından genel eğilime uyarken, kimi özellikler bakımından da farklılıklar arz etmektedir. Türkçenin en uzun dönemlerinden biri olan Eski Anadolu Türkçesi dönemindeki telaffuz ve imla kargaşası bu döneme ait diğer birçok eser gibi Oruç’un Tarih’i üzerinde de yapılacak çalışmalarda imla ve dil özelliklerinin tespit edilmesiyle aydınlığa kavuşacaktır.

Biçim bilgisi bakımından eserin en karakteristik özelliklerinden biri, eklerde ünlü yuvarlaklaşması, diğeri ise bazı eklerin ünlülerinin daima düz kullanılmasıdır:

- Eklerde yuvarlaklaşma:

Arap harfli metinlerden dudak uyumunun ne zaman gerçekleştiği anlaşılmasa da, araştırmalar bu uyumun XV. yüzyıldan sonra yavaş yavaş geliştiğini gösteriyor. Buna göre ünlü yuvarlaklaşması, XIII. yüzyıldan itibaren en az üç yüz yıl Anadolu yazı dilinin temel özelliklerinden sayılabilir. Ünlü yuvarlaklaşması, Eski Anadolu Türkçesini Eski Türkçeden farklı kılan önemli bir ses özelliğidir. İncelenen eserde tespit edilen teklik ve çokluk 1. kişi iyelik eklerindeki ünlülerde (*dedelerimüz, benüm, fikrüm*), iyelik durumu ekinde (*memleketün, vilayetün*), görülen geçmiş zaman ekinin 1. ve 2. kişilerindeki çekiminde (*getirdük, vardunuz, kaldunuz*), ulaç eki –*up*, geçmiş zaman ortaç eki –*duk* ve diğer bazı eklerde görülen ünlü yuvarlaklaşması dönemin özelliklerinden sayılmaktadır.

- Eklerde düzleşme

Metinde hem düz ünlülü tabanlarda hem yuvarlak ünlülü tabanlarda düz ünlülü olarak kullanılan ekler vardır. Bunlardan eserde 3. kişi iyelik ekin ikinci ünlüsü bütün devirlerde olduğu gibi daima

düz ünlülüdür, yükleme durumu eki 1. kişi iyelik eki almış sözcüklerde (*adumu, peygamberimizi*) daima düz ünlülüdür, görülen geçmiş zaman çokluk 3. kişi eki metnimizde hem düz ünlülü tabanlarda hem yuvarlak ünlülü tabanlarda genellikle düz ünlülüdür (*oldı, durdılar, belürdi*).

KAYNAKÇA

Ergin, M. Türk Dil Bilgisi, İstanbul, 1990

Menage 1967: Menage, V. L., “On The Recenzions of History of the Ottomans”, Bulletin of the School of Oriental and African Studies, XXX, London 1967, s. 322. Oruç

Gülsevin, Gürer. Eski Anadolu Türkçesinde Ekler. Ankara, 1997.

Salim 2004: Salim, M. Problemi na pravopisa i pismenata sistema na turskiya ezik prez XIX v. – i naçaloto na XX vek. – In: Turskiyat ezik i turskata kultura v konteksta na dialoga İztok-Zapad, Shumen, 2004, p. 427-433.

Salim 2007: Salim, M. Osnovni fonetichni promeni pri saglasnite v osmanoturkskiya ezik prez XIX i nachaloto na XX vek (vaz osnova na pismeni iztochnitsi) – In: Lingvistichni studii po turkologiya. T 1, Shumen, 2007, p. 143-163.

Üstünova 2008: Üstünova, K. Türkiye Türkçesi Ad İşletimi, İstanbul: Kesit Yay., 2008

Öztürk 2014: Öztürk, N. Oruç Beğ Tarihi [Osmanlı Tarihi 1288-1502]. İstanbul, 2014

Timurtaş 1977: Timurtaş, F., K. Eski Türkiye Türkçesi. XV. Yüzyıl. İÜ Edebiyat Fakültesi Basımevi, İstanbul.

Tulum, Mertol (1991), “Alfabe ve Alfabemiz Üzerine”, Dil ve Alfabe Üzerine Görüşler, s. 23-27, Ankara.

Yavuz, Orhan (1986), Anadolu Türkçesi İle Yapılan En Eski Tezkiretü'l-Evliya Tercümesi ve Dil Özellikleri, Erzurum.

Kısaltmalar:

AOK 2000: Anonim Osmanlı Kroniği (1299-1512), Haz. N. Öztürk, İstanbul

İA 1960: İslam Ansiklopedisi, Oruç b. Adil, C. 9, Milli Eğitim Basımevi, İstanbul 1960, s. 418-419.

**BULGAR TARİH YAZIMINDA TÜRKİYE'NİN 1930'LU
YILLARDAKİ BALKAN POLİTİKASI**

Dr. Öğr. Üyesi Memiş MERDAN

Şumen Piskopos Konstantin Preslavski Üniversitesi
memish_merdan@abv.bg

TURKEY'S BALKAN POLICY IN THE 30_s OF THE 20th CENTURY
IN BULGARIAN HISTORIOGRAPHY

Asist. Prof. Phd. Memish Merdan

Summary: The aim of the author in the current study is to present and analyse publications by Bulgarian historiographers engaged in Balkan studies, published in the period from the sixties of the twentieth century to the end of the it that are directly or indirectly related to the Balkan policy of Turkey.

Key words: Bulgarian historiography, the 30s of 20th century, the Balkans, Turkey's Balkan policy, Bulgarian-Turkish relations.

Bu araştırmada hedefimiz, Bulgaristanlı Balkan tarihi araştırmacılarının 1960'lı yıllardan XX. yüzyılın sonlarına kadar yayınladıkları ve Türkiye'nin 1930'lu yıllardaki Balkan politikasıyla doğrudan veya dolaylı olarak ilişkisi olan bazı araştırmalarını takdim etmek ve incelemektir. Bildirimize konu olan araştırmaların ortak yanı, bunların diğer Bulgar araştırmacılar ve bu problemleri ele alan başka ölkelerdeki tarihçiler tarafından sıkça atıf yapılan temel ve otoriteli araştırmalar olarak kabul edilmesidir. Dolayısıyla bunlar, Bulgar tarihçiliği bakımından temsili özellik taşımaktadır. Yazarları, seçkin Bulgar bilim kurumlarında çalışan otoriteli uzmanlardır.

İki dünya savaşı arası uluslararası ilişkiler problematiğini Bulgar historiografisi tarafından İkinci Dünya Savaşı sonrası ele alınmaya başlanmıştır. Bulgaristan'ın savaşlar arası dönemdeki uluslararası ilişkiler ve bağlarını ele alan modern Bulgar tarih yazımının ilk çalışmaları nispeten zor şartlar altında ortaya çıkmıştır. Temelleri, Dimitır Kosev, Hristina Daneva-Mihova, Georgi Stefanov gibi tarihçiler tarafından Sofya Üniversitesinde atılmıştır. İkinci merkez olarak ise Lyuben Berov, Petır Arsov gibi bilim adamlarının çalıştığı ve günümüzde Milli ve Dünya İktisadı Üniversitesi adını taşıyan Karl

Marks Yüksek İktisat Enstitüsü belirmiştir. Daha sonraları uluslararası sorunları ele alan Bulgar araştırmacılarına Lyudmila Jivkova, Dimitir Sirkov, Nikolay Gençev, Zdravka Miçeva, Antonina Kuzmanova gibi bilim insanları da katılmış ve bu konularla daha ziyade Balkan Araştırmaları Enstitüsü, Tarih Enstitüsü ve Bulgaristan Komünist Partisi Tarihi Enstitüsü ilgilenir olmuştur.

Türkiye'nin 1930'lu yıllardaki Balkan politikası, Türkiye'nin dış politika sorunlarını ele alan çalışmalarda konu edildiği gibi, iki dünya savaşı arasındaki uluslararası ilişkileri ve diğer Balkan ülkelerinin veya büyük güçlerin dış politikasını inceleyen çalışmalarda da değerlendirilmiştir.

Petr Arsov'un 1968 yılında yayınlanan ve 1930-1933 yıllarında düzenlenen Balkan Konferanslarını ele alan makalesi²³ ve Hristina Daneva-Mihova'nın 1933-1934 yıllarında uluslararası ilişkileri ve Balkan Paktının diplomatik olarak hazırlanışını ele alan etüdü²⁴, 1930'lu yıllarda Balkanlar'daki uluslararası ortamı ve çeşitli girişimleri üzerinde odaklanmıştır.

Petr Arsov, yukarıda sözü edilen araştırmasında Balkan konferanslarının öncülüğünü aslında kimlerin yaptığını, bu konferansların mahiyeti ve hedeflerinin neler olduğunu bulmaya çalışmıştır. Arsov, Balkan konferanslarının sadece Balkanlılar toplumunun eseri olduğunu savunan bazı araştırmacıların görüşünü eleştirmiş, İngiltere ve Fransa hükümetleri ile onların etkileri altında bulunan pasifist tabakaların rolünü belirtmiştir²⁵.

Daha İlk Balkan Konferansında Balkanlıları birbirlerine muhtemel bir yaklaştırmaya en sıcak Yunanistan ve Türkiye heyetlerinin baktıkları belli olmaktadır. İkinci Balkan Konferansı sırasında Yunan ve Türk temsilcileri tedricî surette bir blok gibi hareket etmeye başlamış, Bulgar temsilcilerine olan ihtilâflarını

²³ Arsov, P. "Burjoazno Dvijenje Za Balkansko Razbiratelstvo (Balkanskite Konferentsii. 1930-1933)". *Godišnik na Katedrite Po Nauçen Komunizam i İstoriya na BKP Pri Vişite Uçebni Zavedeniya*, kn. 1-2. Sofiya, 1968, s. 1-53.

²⁴ Daneva-Mihova, Hr. "Mejdunarodnye Otnoşeniya v Period 1933-1934 gg. i Diplomaticheska Podgotovka Balkanskogo Pakta". *Studia Balcanica*, 1, Sofiya 1976, s. 32-93.

²⁵ Arsov, *a.g.m.*, s. 4-11.

arttırmamaya dikkat etmişlerdir. 1931 yılının sonunda ve 1932’de ise Balkanlar’da sadece çehreleri belirlemekle kalmayıp tamamen teşekkül ederek birbirine karşı pozisyon alan Küçük Antant ve Yunan-Türk bloku olmak üzere iki blok oluşmuştur. Bu iki blok arasında Bulgaristan’ı kendi tarafına çekme mücadelesi başlamıştır²⁶.

Arsov, Üçüncü Balkan Konferansı öncesi ve konferans sırasındaki durumu ele alarak Yunan ve Türk heyetlerinin kendi aralarında tüm konularda beraber hareket etmeyi önceden kararlaştırdıklarını ifade etmiştir²⁷. Balkan konferansları fonu üzerinde 1933 yılında Balkan Paketi’nin diplomatik hazırlanışı ile ilgili faaliyetlerde bir açılım olmuştur.²⁸

1960’lı yılların sonunda ve 1970’li yılların başlarında, Pakt’ın kuruluşu ve çalışmaları konusunda tarihçilerin ilgisinin hayli arttığı görülmektedir. Bunlar, Hristina Daneva-Mihova’nın çalışmalarında epey ayrıntılı ve derin işlenmiştir. Onun *Studia Balcanica* dergisinde Rusça yayınlanan ve 1933-1934 yıllarındaki uluslararası ilişkiler ile Balkan Paketi’nin diplomatik hazırlanışına hasredilen makalesi²⁹ büyük ilgi uyandırmıştır. Daneva-Mihova’ya göre, Balkan ittifakının hazırlanışı ve oluşması, uluslararası ilişkilerin çok gergin ve dinamik bir dönemde gerçekleşmiştir. Bunlar, Küçük Antant, Yunanistan ve Türkiye’nin uluslararası durumlarda beliren farklı eğilim ve olaylar karşısındaki tepkilerinin sonucu olarak ortaya çıkmış olup İtalya’nın Orta ve Güneydoğu Avrupa politikası, Silâhsızlanma Konferansının çalışmalarındaki başarısız gidişat, Nazi Almanya’sının programında Orta ve Güneydoğu Avrupa’ya, özellikle de Avusturya’ya ayırdığı yer gibi hususlar bunlar arasındadır. Daneva-Mihova’ya göre, bütün bunlar Yunanistan ve Türkiye’nin politikalarına damgasını vurmuş ve Küçük Antant’a yaklaşma evrimi başlamıştır³⁰.

Hr. Daneva-Mihova, yayınlanmamış Bulgar ve yayınlanmış Fransız ve Sovyet belgelerine dayanarak Türkiye’nin diplomatik faaliyetlerine özel yer ayırmıştır. Araştırmacının yazdığına göre, 1933-

---

²⁶ Arsov, *a.g.m.*, s. 24.

²⁷ Arsov, *a.g.m.*, s. 26-46.

²⁸ Arsov, *a.g.m.*, s. 47.

²⁹ Daneva-Mihova, *a.g.m.*

³⁰ Daneva-Mihova, *a.g.m.*, s. 32-40.

1934 dönemindeki Türk dış politikasını ayrıntılı olarak ele almamış, sadece Türkiye'nin Yunanistan'a yaklaşmasına olumlu etki yapan bazı faktörleri işaretlemiştir. Birinci etken, Türkiye ve Yunanistan'ın Küçük Antant'ın 1933'teki reorganizasyonundan duydukları endişedir. Bundan başka, Türk iktidar çevreleri, muhtemel bir Fransız-İtalyan yakınlaşmasına karşı alâkasız kalamayacakları için İtalya lehine taviz verilmesine kadar varılabileceği endişesini taşımaktadır. Bu endişeler, Türk hükümetinin Balkan Paktının tesisine kadar geçen zamanı kapsayan bütün 1933 yılı ve 1934 yılının başlarına kadarki hareketlerinde hissedilmektedir.

İtalya nüfusunun zayıflamasıyla birlikte 1933 yılının baharında Türkiye'de Fransa'nın nüfusu artar ve Fransız diplomasisi daha yoğun faaliyet göstermeye başlar. Fakat herşeye rağmen bu, Daneva-Mihova'ya göre, Türkiye'nin herhangi bir şekilde Fransa'nın kuvvetli bir etkisi altına girdiği veya İtalya ile ilişkilerinin kötüleştiği anlamına gelmemektedir.

Balkanlar'daki vaziyetin Türkiye ile Yunanistan'ın yakınlaşmasına yardımcı olan başka bir unsur da Bulgaristan'ın Küçük Antant ile yakınlaşma girişimleri ve özellikle Bulgar-Yugoslav yakınlık arayışıdır. Türk hükümeti tarafından düşünülen Yunan-Türk-Bulgar kombinezonu bir çok güçlüklerle karşılaşır. Daneva-Mihova'ya göre, Yunanistan bu fikri benimsememiş, Fransa ise böyle bir gruplaşmanın İtalya etkisi altına girebileceğinden endişelenmiştir.

Balkanlar'daki statükoyu sağlama almaya yönelik çabalar, “kuzey” (Yugoslavya ve Romanya) ile “güney” (Türkiye ve Yunanistan) Balkan gruplarının temaslarını kolaylaştırmış ve tedricî bir surette bir Balkan anlaşması ihtiyacı hususundaki müşterek fikrin temelini oluşturmuştur. Aralarındaki Bulgaristan'ı kendi taraflarına çekme rekabeti, bu anlaşmayı gerçekleştirme temposunu belirli ölçüde yavaşlatmıştır. Yalnız başına gerçekleşebilecek bir Bulgar-Yugoslav yakınlaşmasından duyulan endişeler, bir yandan Türkiye ile Yunanistan arasında, diğer yandan da Romanya ile temasların artmasına yardım eden ikinci, fakat çok önemli bir çizgiyi oluşturmaktadır. Hr. Daneva-Mihova, 4 Temmuz 1933 tarihli Londra Konvansiyonu'nun Bulgaristan'ın dört komşusu arasındaki temasların

artmasında yeni bir aşamanın başlangıcı olduğunu³¹ isabetle belirtmektedir.

14 Eylül 1933'te imzalanan Ankara Sözleşmesi de Balkanlar'daki uluslararası ilişkilerde önemli bir yer tutmaktadır. Daneva-Mihova'ya göre, bu antlaşma, "güney" Balkan grubunun kesin olarak teşekkül ettiğini, Türk Başbakanı İsmet Paşa ile Dışileri Bakanı Tefrik Rüşti'nün Eylül 1933'teki Sofya ziyareti ise Türk hükümetinin "Balkan gruplaşmasının" inisiyatifini kendine korumak istediğini göstermektedir³².

Zdravka Miçeva, Vasil A. Vasilev, Kristyu Mañev, Antonina Kuzmanova, Lyudmil Spasov, Lyudmila Jivkova gibi tarihçilerinin araştırmalarında Bulgaristan'ın ve onun komşularının 1930'lu yıllarındaki Balkan politikası ile ilgili bazı sorunlar ele alınmıştır.

Zdravka Miçeva'nın "Balkan Paktı ve Bulgaristan-Yugoslavya İlişkileri (1933-1934)" adlı çalışması³³ söz konusu dönemde Balkanlardaki politik havayla ilgili sorunların aydınlatılması bakımından önemlidir. Bu makale, 1971 yılında çıkmış ve ondan sonra gelen çalışmalara bir bakıma temel kaynak özelliği taşımaktadır. Bu çalışmasında Miçeva, 1923'ten 1933'e kadar olan dönemin tamamlanmasında Bulgar dış politikasının rotasında belirli bir istikamet olmamış, o yüzden doğru bir çizgide ilerlemediğini belirtmiştir. 1920'li yıllarda Bulgaristan, içinde bulunduğu izolasyondan çıkmak için bir dizi denemeler yapmıştır. Türkiye, Yunanistan, Romanya ve Yugoslavya'yla hakemlik, ticaret v.s. gibi bazı sözleşmeleri imzalamıştır. Fakat tüm bunlar ülkenin, Balkanlar'daki komşuları bakımından, dış politik durumunun sağlamlaşması için yeterli olmamıştır.

Bulgaristan-Yugoslavya ilişkilerinin 1933 yılının ikinci yarısında iyileşmesi, diğer Balkan devletlerinde (Türkiye, Romanya ve Yunanistan) büyük bir endişelenme ve hareketlenmeye neden olmuştur³⁴.

---

³¹ Daneva-Mihova, *a.g.m.*, s. 46-52.

³² Daneva-Mihova, *a.g.m.*, s. 62-64.

³³ Miçeva, Z. "Balkanskiyat Pakt i Bilgaro-Yugoslavskite Otnoşeniya". *İstoriçeski Pregled*, 1971, kn. 4, s. 3-30.

³⁴ Miçeva, *a.g.m.*, s. 5-13.

1933'e doğru Türkiye, diplomasisini harekete geçirir. Türkiye, Milletler Cemiyeti'ne olan güvenini yitirir ve Yugoslavya'nın emellerine karşı koyabilecek otoriteli bir politik güç olarak Balkanlar'da yeniden nüfuzunu canlandırmaya çalışır. Türkiye Dışişleri Bakanı Tevfik Rüştü Bey, bir "güney Balkan paktı" kurmak için ısrarla çalışır. Miçeva'ya göre, Türkiye ile Yunanistan, böyle bir pakt için temel olduğunu ve bunun aralarında 10 yıllık süre için imzaladıkları 14 Eylül 1933 tarihli pakt olduğunu kabul ederler. Bu antlaşmanın temel hedefi, sınırları koruma ve Balkanlar'da olduğu gibi, uluslararası kurumlarda da aralarında siyasi ve ekonomik işbirliği gerçekleştirmektir. Bulgar-Yugoslav yakınlaşmasından duyduğu korkuya karşın Türk diplomasisi Bulgaristan'ı kendi tarafına çekmeye çalışır. Türk tarafı, Bulgaristan'a Yunan-Türk paktına katılmayı ya da ikisiyle ayrı ayrı birer benzer pakt imzalamayı teklif eder³⁵.

Vasil A. Vasilev'in Bulgaristan'ın Fransa ve Küçük Antant'la ilişkilerini irdeleyen makalesi³⁶ 1974 yılında yayınlanmıştır. Vasilev, Adolf Hitler'in 1933 yılının başında Almanya'da iktidara gelmesinden sonraki Fransız ittifaklar sisteminin genişletilmesi eğiliminin, Paris, Prag, Belgrat ve Bükreş'in Bulgaristan'a olan ilgisini arttırdığını belirtmiştir. Onu kazanmak veya en azından tarafsız kalmasını sağlamakla Balkanlar'daki siyasi istikrara ulaşılabileceği beklenmektedir. Vasilev, 9 Şubat 1934 tarihli Balkan Paktı'nın ölü doğan bir ittifak olduğunu yazmıştır. Altında imzası bulunan her devletin bu paktla edindikleri hak ve yükümlülükler hakkında bazı mülâhazaları vardır³⁷.

V. Vasilev'in bu araştırmasında Türkiye daha çok bir periferi faktörü olarak kalmıştır. Aynı zamanda, paktın son metni ile ilgili olarak Yugoslavya'nın Bulgaristan'a pakta katılma imkânı sağlanması taraftarı olduğunu ve bu görüşün Türkiye tarafından da bir yere kadar paylaşıldığını savunan Hr. Daneva-Mihova'ya³⁸ karşın Miçeva³⁹ ve

³⁵ Miçeva, *a.g.m.*, s. 14-15.

³⁶ Vasilev, V. "Bulgariya, Frantsiya i Malkata Antanta (1933-1934)". *Sbornik v Çest Na Akad. Dimitir Kosev*, Sofiya 1974. s. 309-327.

³⁷ Vasilev, *a.g.m.*, 324-326.

³⁸ Daneva-Mihova, *a.g.m.*, 89-90.

³⁹ Miçeva, *a.g.m.*, s. 18-19.

Vasilev⁴⁰, bu siyasal çizgiyi benimseyen devlet olarak yalnız Yugoslava'yı görürler. Daneva-Mihova'nın görüşünü A. Kuzmanova kabul eder⁴¹ ve çalışmalarında geliştirir. Kr. Mançev ve V. Bistritski ise Şubat 1934'te Belgrad'ta gerçekleşen dört dışişleri bakanının görüşmesi esnasında Bulgaristan'a da katılma fırsatı vermek düşüncesiyle Yugoslavya yöneticilerinin ortaya attıkları ademitecavüz paktları imzalamaya teklifi yalnız T. Rüştü tarafından desteklenir, o da "epey kararsız ve sebatsız" bir şekilde olmuştur⁴² diye belirtirler.

Zdravka Miçeva ve Vasil A. Vasilev'in araştırmaları, Bulgaristan-Yugoslavya ilişkieri ve bunların Balkanlar'daki genel politik havayı, özellikle de – Türkiye'nin Balkan politikasını ne surette etkilediği bakımından dikkate değerdir.

Kr. Mançev'in Slovakyalı tarihçi V. Bistritski ile ortaklaşa hazırladıkları "Bulgaristan ve Komşuları. Siyasal ve Diplomatik İlişkiler. 1931-1939" adlı araştırmanın⁴³ hedefi Bulgaristan'ın 1930'lu yıllardaki diğer Balkan ülkeleriyle siyasal ve diplomatik ilişkilerini irdelemektir. Bu iki tarihçiye göre, Bulgar-Türk ilişkilerinin iyileşmesi, 1937 yılında imzalanan Bulgaristan-Yugoslavya Sözleşmesinin gerçekleşmesi için gerekli olan olumlu ortam oluşmasına çok yardımcı olmuştur. Mançev ve Bistritski'ye göre, Türkiye'nin Bulgaristan'a karşı yaklaşımı, 1935 yılında "açıkça husumetkâr"iken 1936 yılında "nerdeyse dostane diye nitelenebilecek bir şekil" alır⁴⁴. Fakat Türk diplomasisi, 1936 güzünde Bulgar-Yugoslav yakınlaşmasını halâ bir tehlike olarak değerlendirir, bunun için de Bulgaristan'ı Balkan Antlaşmasında görmek ister. Bununla birlikte Türk tarafı Bulgaristan ile Balkan Paktı grubu dışında da işbirliği arayışı içindedir; çünkü bu, Ankara'ya Bulgar-Yugoslav ikili ilişkilerinin gelişmesinde belirli bir rol oynama imkânları verir⁴⁵.

⁴⁰ Vasilev, *a.g.m.*, s. 324.

⁴¹ Kuzmanova, A. *Balkanskata Politika na Rumuniya (1933-1939)*. Sofiya, 1984, s. 43.

⁴² Mançev, K. V. *Bistritski. Bulgariya i Neynite Sisedi. Politiceski i Diplomaticeski Ornoşeniya 1931-1939*. Sofiya, 1978, s. 108.

⁴³ Mançev, Bistritski, *a.g.e.*

⁴⁴ Mançev, Bistritski, *a.g.e.*, s. 206-207.

⁴⁵ Mançev, Bistritski, *a.g.e.*, s.208-209.

Mançev ile Bistritski, 1937 Bulgaristan-Yugoslavya Paktının imzalanması Balkan Antantı'nın birliğini bozar, fakat bununla birlikte Balkan Paktı grubunun hayatta kalmasına bir tehlike oluşturmaz⁴⁶ fikrindedir. Böyle olmakla beraber Bulgaristan'ın Balkan Yarımadası'ndaki devletlerle ilgili yürüttüğü politika daimî bir evrim içindedir, fakat bu politika genel olarak Yugoslavya ile işbirliği ve Türkiye'nin tarafsızlığı ön koşulundan hareket etmektedir⁴⁷.

Arşiv belgelerine dayanarak hazırlanan Mançev ile Bistritski'nin bu çalışması, Bulgaristan'ın 1931-1939 yılları arasındaki Balkan politikasının detaylarına ışık tutar. Ancak yazarlar, Bulgaristan'ın diğer Balkan ülkelerine olan ilişkilerini, yer yer neredeyse tamamen Bulgaristan-Yugoslavya ilişkilerinin prizmasından değerlendirirler.

Antonina Kuzmanova'nın "Romanya'nın Balkan Politikası (1933-1939)" konulu monografisi⁴⁸, Balkan devletleri arasındaki ilişkilerin, dolayısıyla da Türkiye'nin Balkan politikasının önemli bazı meselelerinin incelenmesinde ciddi bir katkı sağlamaktadır. Kuzmanova, Romanya'nın Balkan devletleri arasında bir blok oluşturma imkânı ile ilgili görüş alış verişlerine katılması, Romen Dışişleri Bakanı Nicolae Titulescu'nun 1933 yılının Ekim ayında Sofya, Ankara, Atina ve Belgrat'a yaptığı ziyaretlerle ilgili olduğunu belirtmektedir. Bu ziyaretler esnasında Titulescu, ayrı ayrı Balkan hükümetlerinin görüşleri hakkında net bilgi edinmeyi, bu bilgilere göre de nasıl hareket etmesi gerektiğini tayin etmeyi hedeflemiştir. Türk hükümeti, bir Balkan garanti blokunun kurulmasını prensip itibarıyla kabul etmiştir. Yugoslavya ve Türkiye hükümetleri, Bulgaristan'ı da Balkan antlaşmasına katabilecekleri ümidiyle, Balkan Paktı metninin Neuilly Antlaşması'nda verilen barış yoluyla gerçekleşecek muhtemel bir revizyon hakkından Sofya'nın kesin bir surette vazgeçmesini gerektirmeyecek biçimde olmasını istemiştir⁴⁹.

N. Titulescu, "Türkiye'nin yalnız başına gerçekleşebilecek bir Bulgar-Yugoslav yakınlaşmasından duyduğu korkuyu" kullanarak dışişleri bakanlarının 2 Şubat 1934 tarihinde Belgrat'ta

⁴⁶ Mançev, Bistritski , *a.g.e.*, s.243.

⁴⁷ Mançev, Bistritski, *a.g.e.*, s.304.

⁴⁸ Kuzmanova, *a.g.e.*

⁴⁹ Kuzmanova, *a.g.e.*, s. 43.

gerçekleştirmeleri tasarlanan toplantısından hemen önce yaptığı Bükreş ziyareti sırasında Tevfik Rüştü'ye Romanya'nın görüşünü kabul ettirmiştir⁵⁰.

Antonina Kuzmanova, elinde bulunan arşiv belgelerine göre, "Pakt'ın metni üzerinde yapılan görüşmeler esnasında, Türk Dışişleri Bakanının hükümeti adına imzaladığı Sovyetler Birliği ile ilgili gizli Ek Protokol hakkında" bir taraftan Romanya, diğer taraftan Türkiye arasında bir anlaşmazlık olup olmadığı konusunda kesin bir söz söyleyemeyeceğini belirtmiştir⁵¹.

Eylül 1938'de imzalanan Münih Antlaşması Romanya'nın dış politik durumu üzerine ağır bir darbe indirir. Romanya, hem İngiliz nüfuzunu yarımdaya taşıyan bir kanal olarak, hem Balkan İttifakı'nın güçlenmesi hakkındaki birbirine yakın görüşleri, hem de Sovyetler Birliği ile ilişkilerini dolaylı olarak iyileştirmek amacıyla Balkanlar'da Türkiye ile yakınlık arar.

Romanya ile Türkiye'nin Balkan İttifakı hakkındaki görüşleri her ne kadar birbirine yakın olsalar da aynı değildir. Romanya, bunun az veya çok belirgin bir Batı'ya yöneliş olarak görünmesini istememektedir. İster Polonya-Romanya ittifakının Balkan İttifakı'na katılmasıyla olsun, isterse ittifak yükümlülüklerinin "erga omnes" genişletilmesi ile, İngiltere ve Türkiye'nin Varşova'dan İstanbul'a kadar bir doğu cephesi oluşturma niyetlerine Romanya fiilen karşı koymaktadır. En sert tepkiyi ise Bükreş, Romanya tarafından verilecek toprak taviziyle Bulgaristan'ı da katmayı öngören varyantlara karşı göstermiştir⁵².

Bu çalışmada ortaya konan Romanya politikasının fonunda Türkiye'nin Balkan politikasının bazı önemli unsurları belirlemektedir. Dolayısıyla, Antonina Kuzmanova'nın bu incelemesinde Türkiye'nin 1933-1939 döneminde Balkanlar'da geliştirdiği aktif diplomatik faaliyetleri izlenebilmektedir.

Lyudmil Spasov'un 1989 yılında *Tarih Araştırmaları Dergisi*'nde yayınladığı ve Bulgaristan'ın 1936 yılında Montreux

---

⁵⁰ Kuzmanova, *a.g.e.*, s. 47.

⁵¹ Kuzmanova, *a.g.e.*, s. 46-47.

⁵² Kuzmanova, *a.g.e.*, s. 144-202.

Konferansına katılmasını ele alan çalışması⁵³, Türkiye'nin 1930'lu yıllardaki Balkan politikasıyla doğrudan ilgilidir. Araştırmacı, bu yapıtı yeniden işleyip “Bulgaristan, Büyük Güçler ve Balkan Devletleri 1933-1939” kitabında⁵⁴ yayınlamıştır. L. Spasov, bu incelemesinde, konferans esnasında üzerinde durulan önemli düğüm noktalarını da göz önünde bulundurarak Bulgaristan'ın bu uluslararası etkinliğe katılımını ele almayı hedeflemiştir. Bulgaristan Başbakan ve Dışişleri Bakanı Georgi Köseivanov, 1936 yılında Montreux'da Boğazlar Konferansına katılacak olan Bulgar heyeti tarafından izlenecek tavrı ve hedefleri belirlemiştir. Spasov'a göre, Bulgaristan'ın bu geniş çaplı uluslararası foruma katılımı doğrudan kazanç elde etmek değil, daha sonraları Neuilly Antlaşmasının maddelerini tadilinde kullanılacak ve Balkanlar'daki statükoyu çözen bir örnek ortaya koyacak iyi düşünülmüş bir stratejidir⁵⁵. Bu şekilde L. Spasov, o zamana değin yapılan incelemelerde kullanılmamış yeni kaynak malzemelerine dayanarak Bulgar diplomasinin Montreux Konferansının hazırlanış ve çalışma aşamalarındaki en önemli tutumlarını ortaya koyup elde edilen sonuçları belirlemektedir.

Lyudmil Spasov'un bu incelemesi ile Lyudmila Jivkova'nın çalışmaları, bu problemleri ele alacak olan daha sonraki araştırmacıların çalışmalarına temel teşkil eden eserler olarak nitelenebilir.

Lyudmila Jivkova, İkinci Dünya Savaşı'ndan önceki dönemde Nazi saldırı tehdidi altında bulunan Avrupa devletlerine İngiltere'nin güvenceler verme politikası üzerine odaklanan incelemeleri ile birlikte, 1930'lu yıllardaki İngiliz-Türk ilişkileriyle ilgili problemleri de işlemektedir. Bu araştırmacı, 1971'de *Etudes Balkaniques* dergisinde İngilizce yayınlanan iki araştırmasında⁵⁶ Türkiye dış politikasının yönünde uluslararası konjunktürün ve İngiliz

⁵³ Spasov, L. “Bilgariya Na Konferentsiyata v Montyo Prez 1936 g.” *İstoričeski Pregled*, 1989 No 3, s. 3-14.

⁵⁴ Spasov, L. *Bilgariya, Velikite Sili i Balkanskite Dirjavi 1933-1939 g.* Sofiya, 1993.

⁵⁵ Spasov, L. *Bilgariya, Velikite Sili i Balkanskite Dirjavi...*, s. 71-77.

⁵⁶ Živkova, L. “The Question of Revising the Regime of the Straits Agreed upon in the Lausanne Convention”. *Etudes balkaniques*, 1971, 2, s. 73-81; Živkova, L. “The Anglo-Turkish Relations (1934-1935)”. *Etudes balkaniques*, 1971, 4, s. 82-98.

diplomasisinin aktif faaliyetlerinin etkisiyle yaşanan değişimin nedenleri üzerindeki görüşlerini sergilemiştir.

Yine 1971 yılında Lyudmila Jivkova'nın "İngiliz-Türk İlişkileri (1933-1939)" adlı monografisi⁵⁷ yayınlanır. Bu kitaba duyulan ilgi, o zamana dek tarih literatüründe büyük güçlerin İkinci Dünya Savaşı arefesindeki Güneydoğu Avrupa ve Orta Doğu'daki politikaları üzerine iyi kanıtlanmış araştırmaların bulunmayışına bağlıdır. Bu incelemesinde L. Jivkova, İngiliz ve Türk dış politikasının 1933 yılından sonra değişmesinin iç mekanizmalarını meydana koyar. Yazar, haklı olarak Türk hükümetinin İngiltere ile yeni yakınlaşma eğiliminin Balkan ülkeleri de dahil olmak üzere diğer ülkelerle olan politikasını kaçınılmaz olarak etkilediğini ifade etmiştir. L. Jivkova, Türkiye'nin İngiltere ve Fransa ile imzaladığı ittifak sayesinde izlediği tarafsızlık politikasını terk etmesine rağmen, çeşitli diplomatik manevralarla faşist saldırganların Avrupa'da başlattıkları savaşın uzun zaman dışında kalmayı başarabilmiştir diye kanıtlı bir sonuca varmıştır.

Araştırdığımız dönemde Türkiye'nin 1930'lu yıllardaki Balkan politikasını bir bütün olarak ele alan bir çalışma olmasa da, bu politikanın bazı unsurları Bulgaristan-Türkiye ilişkilerine hasredilen çalıştırmalarda incelenmiştir.

Böyle bir çalışma, Stefan Velikov'un 1982 yılında *Etudes Balkaniques* dergisinde Fransızca yayınlanan ve 1934-1939 yılları arası Bulgar-Türk ilişkileri üzerine hazırlanan eseridir⁵⁸. Bu araştırmacı, özellikle Bulgar arşivlerinden alınan belgesel malzemeye ve söz konusu dönem Bulgar ve Türk basınından alınan bilgilere dayanarak, Balkan Paktı'nın imzalandığı 1934 yılından 1939 yılının baharına kadarki dönem içerisindeki Bulgaristan ile Türkiye arasındaki ilişkileri kronolojik olarak incelemiştir.

S. Velikov, Türk diplomasisi 1934 yılından sonra Türkiye'nin Balkan Paktı çerçevesindeki durumunu sağlamlaştırdığını, bunun da uluslararası şöhretini sadece yükseltmekle kalmayıp Balkan devletlerinin kaderini tayin etmeye katılma imkânı sağladığını

⁵⁷ Jivkova, L. *Anglo-Turските Отношения 1933-1939 г.*, Sofiya, 1971.

⁵⁸ Velikov, S. "Les Relations Bulgaro-Turques 1934-1939". *Etudes Balkaniques*, No 1, Sofia 1982, s. 34-51.

vurgulamıştır. Araştırmacı, Bulgaristan'ın Pakt'a katılmayışının Bulgaristan ile Türkiye arasındaki ilişkilere ciddi bir zarar verdiğini veya bu ilişkileri soğuttuğunu söylemenin abartılı olacağını belirtmiştir. Bu, Pakt yanlılarından biri olarak Bulgaristan'ı da katmak için elinden geleni yapan Dışişleri Bakanı Tevfik Rüştü'nün şahsında Türk diplomasisi için tatsız bir gerçektir.

Velikov'a göre 1935 Şubat'ının ortasından sonra Bulgar-Türk ve Bulgar-Yunan ilişkileri gerginleşmiştir. General Kateniyotis, Yunan basınında Bulgaristan'ı oraya askeri birlikler yığarak Bulgar-Yunan sınırını tahkim etmekle suçlamıştır. Bulgar hükümeti de bunu tekzip etmiştir. Diğer taraftan Ankara, Türkiye'ye karşı olası bir Bulgar saldırısı tahmininde bulunarak Türk-Bulgar sınırında sıkı yönetim ilân etmiş ve altı tümen askeri oraya yerleştirmiştir. Birçok savaş gemisi Çanakkale Boğazı bölgesinde mevzi almıştır. Türk basınında Bulgaristan aleyhine propaganda başlatılmış, ayrıca Bulgaristan Müslüman nüfusu arasında propaganda yoğunlaşmıştır. Buna karşı Bulgar hükümeti Türk-Yunan-Bulgar sınırına kıtalar göndererek önlemler almıştır. Bundan başka Çekoslovakya'dan silâh tedariki istenmiş. Cenevre'deki Bulgaristan temsilcisi Nikola Antonov Milletler Cemiyeti'ne Trakya'daki Türk askerî hazırlıklarına dair bir rapor sunarak durumun izah edilmesini hedeflemiştir⁵⁹.

Bulgaristan'ın Yunanistan'a saldırmaya gerçekten niyeti var mıydı? S. Velikov, bu tezi savunan Romen tarihçi Eliza Campus'a katılmayıp savlarının asılsız olduğu görüşünde olan Kr. Mançev ile V. Bistriski'nin bakış açısını tamamen benimser⁶⁰. 1935 yılının Mart'ında Ankara'ya Elçi olarak Todor Pavlov atanmıştır. Bulgar hükümeti, onun Türkiye'deki otoritesine ve Mustafa Kemal ile olan şahsî ilişkilerine itimat eder. Buna rağmen iki ülke arasındaki ilişkiler gergin kalır. Bulgaristan ile Yugoslavya arasındaki yakınlaşma eğilimi Tevfik Rüştü tarafından çok dikkatlice izlenmeye devam eder. Bu arada Bulgaristan'da Dışişleri Bakanı görevine Georgi Köseivanov getirilir. Kendisi, Yunanistan ile Romanya'ya olan toprak talepleri

---

⁵⁹ Velikov, *a.g.m.*, s. 34-39.

⁶⁰ Velikov, *a.g.m.*, s. 39.

hakkında destek için en çok Yugoslavya ve Türkiye ile olan ilişkilerine önem verir⁶¹.

Bulgar-Türk ilişkilerinde değişme 1936 yılının başında olur. İki ülke arasındaki kriz atlatılır, bununla birlikte Türk basınında Bulgarlar aleyhinde yürütülen kampanya da kesilir. Ankara, Trakya'daki askerî gerginlik ve kıta yığımayı Çanakkale Boğazı'nın güvenliğinin temini ile ilgili önlemler olduğunu açıklar. Velikov'a göre bu değişimin asıl nedeni, Türk hükümetinin Boğazlar rejimini revize etme niyetidir. Türkiye, Montreux Konferansından biraz önce ve sonraları Bulgaristan'ın silâhlanmadaki eşitlik isteklerine daha çok anlayış göstermeye başlar. Bu arada 24 Ocak 1937 tarihinde Bulgar-Yugoslav Dostluk Antlaşması imzalanmış, Romanya ve Yunanistan ise buna karşıdır. Türkiye'nin teklifiyle 1938 Haziran'ında Bulgaristan ile Balkan İttifakı arasında Neuilly Andlaşmasının askerî hükümlerinin kaldırılmasını ve Trakya'daki askerden arındırılmış bölgenin yok edilmesini hedefleyen müzakereler başlar. Bunda İngiliz diplomasisi aktif bir rol oynamaktadır⁶².

1938 Kasım'ında yeni Türk hükümeti kurulur. Dışişleri Bakanı Şükrü Saraçoğlu çalışma odasına Bulgar Elçisi Todor Hristov'u kabul eder ve ona Türklerin Bulgaristan'ın iyi dostları olduğunu, öyle kalacaklarını ve "her zaman yardım etmeye hazır olduklarını"⁶³ beyan eder. Şubat 1939'da Bükreş'te Balkan Paktı Konseyinin olağan toplantısı yapılır. Türk diplomasisi, Romanya tarafından verilebilecek tavizler hesabına, Bulgaristan'ın Balkan Paktı'na girme zamanı geldiğini düşünerek yoğun bir çalışma yürütür⁶⁴.

Lyudmil Petrov'un çalışmaları, 1930'lu yıllardaki Bulgaristan ile Türkiye arasındaki siyasî ve siyasî-askerî ilişkileri ele alan oldukça yeni olarak nitelenebilir. 1990 yılında *Askerî Tarih Dergisinde* Şubat 1934'ten Şubat 1939'a kadar Türkiye'nin askerî politikasını ve Bulgaristan'a yönelik politikasını ele alan iki makalesi yayınlanır. Birincisinde L. Petrov, Bulgar-Türk ilişkilerini, özellikle de onların

---

⁶¹ Velikov, *a.g.m.*, s. 42.

⁶² Velikov, *a.g.m.*, s. 42-43.

⁶³ Velikov, *a.g.m.*, s.45.

⁶⁴ Velikov, *a.g.m.*, s.46-49.

1930'lu yıllarındaki siyasî-askerî boyutlarını irdeler⁶⁵. Makale, kronolojik olarak Balkan Paktının Şubat 1934'te kuruluşundan Montreux Konferansına kadarki dönemi kapsar. L. Petrov'a göre, Bulgar-Türk ilişkilerinin içeriği, bu zaman kesitinin müstakil olarak ayrı bir dönem şeklinde ele alınmasını gerektirir. Araştırmacı, Türkiye'nin askerî politikasını ve Bulgaristan ile olan ilişkilerini analiz ettikten sonra bazı genel neticelere varır. Ona göre, Türkiye herşeyden önce Avrupa'nın savaş öncesi genel eğiliminden ayrı kalmayıp askerî uçakçılığa özel dikkat çevirerek askerî gücünü büyük ölçüde takviye etmiştir. Askerî güçlerinin yerleşmesi buna örnek olabilir, zira Türkiye topraklarının küçük bir kısmına (Doğu Trakya) orantısız ölçekte büyük askerî kuvvetler yığılmıştır. L. Petrov'a göre bu, Türkiye yöneticilerin ikili Türk-Bulgar ilişkilerini kaba kuvvet kullanarak tayin etme denemesinin ön koşuldur. Ona göre, 1935 ve 1936 yıllarında savaş "sanki her an patlak verebilir"⁶⁶ gibidir. 1934 Şubat'ında Türkiye Balkan Paktı'nın kurucularından biri olur. Bunu izleyen yıllarda Türkiye, onun siyasî ve özellikle askerî taahhütleri bakımından aktif bir üyesidir. Lyudmil Petrov'a göre, Türkiye'nin akdettiği askerî sözleşmeler ve askerî gücünü takviye etmesi sonucu 1936 yılının yazına kadar belirgin bir Bulgaristan aleyhtarlığı özelliği taşıyan askerleşmesine tanıklık edilir. Bütün bunlar da Türkiye'nin, savunma bakımından çok zayıf olan ve güney komşusu ile imzaladığı avantajlı antlaşmalarına gereğinden fazla güvenen Bulgaristan'ın egemenliğine ne kadar büyük bir tehlike oluşturduğunu gösterir⁶⁷.

Petrov, Montreux'nün Türkiye'nin Bulgaristan'a olan yaklaşımına bir nevi ayırt edici sınır olduğunu belirtir. 1936 yılından sonra Türkiye'nin Bulgaristan'a yönelik politikası daha esnek olur, bu ise Petrov'un yine 1990 yılında yayınladığı ve yukarıda ele aldığımız malzemenin devamı olarak Montreux Konferansından İkinci Dünya

⁶⁵ Petrov, L. "Voennata Politika Na Turtsiya I Otnoşeniyata y s Bilgariya (Fevruari 1934-yuli 1936 g.)". *Voennostorişeski Sbornik*, Kn. 2, 1990, s. 43-71.

⁶⁶ Petrov, L. "Voennata Politika Na Turtsiya I Otnoşeniyata y s Bilgariya (Fevruari 1934-yuli 1936 g.)...", s. 60-64.

⁶⁷ Petrov, L. "Voennata Politika Na Turtsiya I Otnoşeniyata y s Bilgariya (Fevruari 1934-yuli 1936 g.)...", s. 70-71.

Savaşına kadarki dönemi inceleyen bir başka araştırmasına⁶⁸ konu olur. Petrov'a göre, Türkiye'nin bu dönemdeki askerî politikası ve ikili Bulgar-Türk ilişkileri bir çok özellikler taşımaktadır.

Bu araştırmacı, Balkan İttifakının 1936 yılının güzünde Türkiye'nin aktif katkılarıyla sadece bir siyasî blok değil, askerî bir koalisyon olarak da şekillendiğini yazar. Balkan İttifakı kapsamındaki askerî diplomasi faaliyetleri izlendiğinde imzalanan askerî sözleşmeler sonucu bu birlik sayesinde Bulgaristan etrafında kuvvetli bir çember oluşturulduğu görülür. Balkan İttifakı, diplomatik ve askerî baskı uygulamak için gerekli olan imkânlarla gerçekten sahiptir ve üyeleri arasında bazı meseleler üzerinde uyuşmazlıklar var olsa da, bunlardan en önemlisi olan Balkanlar'daki toprak statükosunu tüm araçlarla, gerekirse askerî olanları da kullanma pahasına, koruma ittifakı bulunmaktadır⁶⁹.

Petrov'a göre Türkiye'nin askerî siyaseti, Bulgaristan'a yönelik dış politikasının sonucudur. Buna rağmen iki ülke arasındaki ilişkilerde 1935 ile 1936'da izlenen kritik anlar yaşanmamaktadır. Araştırmacıya göre bunun nedeni, ilk önce İngiltere'nin bazı Bulgar taleplerine olumlu bakmaya başlaması ve Türkiye'nin Balkanlar'daki Büyük Britanya "mandatörü" olma isteğine bağlıdır. İkinci neden ise, Bulgaristan revizyonculuğunun hedeflerine de uygun düşen, Türkiye'nin Trakya'daki askerden arındırılmış bölgeyi kaldırma isteğidir⁷⁰.

1936 yılından sonra Bulgar ordusunun gizli silâhlanma süreci sonucunda artık öncekisi gibi tehlikesiz bir rakip olmadığı da Türkiye'nin Bulgaristan'a olan davranışını belirlemesinde küçümsenir bir neden değildir. İncelenen dönemin sonunda Bulgar

⁶⁸ Petrov, L. "Voennata Politika Na Turtsiya I Otnoşeniyata y s Bilgariya (Yuli 1936 - Septemvri 1939 g.)". *Voennostorişeski Sbornik*, Kn. 3, 1990, s. 70-88.

⁶⁹ Petrov, L. "Voennata Politika Na Turtsiya I Otnoşeniyata y s Bilgariya (Yuli 1936 - Septemvri 1939 g.). ..", s. 70-75.

⁷⁰ Petrov, L. "Voennata Politika Na Turtsiya I Otnoşeniyata y s Bilgariya (Yuli 1936 - Septemvri 1939 g.). ..", s. 86-87.

yöneticileri, Bulgar-Türk sınırına Türk yöneticilerin askerî planlarına ek olarak set çekebilecek askerî güçler yerleştirir⁷¹.

1997 yılında aynı araştırmacı yeni bir çalışmasını⁷² yayınladı. Bu defa dikkatini iki dünya savaşı arası döneminde Trakya'daki askerden arındırılmış bölge üzerine çevirmiştir. L. Petrov, Türkiye'nin Bulgaristan ile Yunanistan sınırı boyunca uzanan askerden arındırılmış bölgenin kuruluşunu ve 1938 yılında bunun kaldırılmasına yönelik diplomatik çalışmalarıyla ilgili meseleleri ele alır. Konuyu, Sofya'daki Dışişleri Bakanlığı Arşivinden o zamana değin araştırmacılar tarafından kullanılmamış belgelere dayanarak ele alır. Ona göre, bu askerden arındırılmış bölge sorununun gelişmesine bakıldığında birkaç aşama görülür. Bu sorun, 1923 yılında Türkiye'nin olumsuz tepkisine rağmen ve Lozan (Lausanne)'daki Bulgar temsilcilerinin ilgisizliğiyle ortaya çıktığı söylenebilir⁷³.

Askerden arındırılmış bölge sorununun ikinci aşaması 1933 yılının başında bir Türk temsilcisi tarafından resmî bir uluslararası forumda özel statünün kaldırılması talebiyle başlar. Antirevizyonist devletler bu hareketi bir revizyonizm eylemi olarak niteler ve bu meselenin çözümüne olumsuz tepki gösterirler. Türkiye, taktiğini değiştirerek ve meseleyi artık ortaya atmaktan vazgeçip Doğu Trakya'da askerden arındırılmış bölgenin var oluşunu aslında anlamsızlaştıran kararlı askerî tedbirler alır. Bu aşamada planlama yapılır ve Yunanistan ile birlikte askerden arındırılmış bölgenin tahkimi ile doğrudan ilgili önlemler alınır⁷⁴.

Üçüncü aşama 1938 yılının baharı ve yazında birkaç ay sürer. Türkiye, Balkan İttifakındaki güçlü pozisyonundan ve İngiltere'nin revizyonculuğa karşı tutumunun prensip itibarıyla değişmesinden istifade ederek, Balkanlı müttefiklerinin Bulgaristan ile yapılan müzakerelerinde Neuilly Antlaşmasının askerî hükümlerinin kaldırılışıyla birlikte Lozan Antlaşmasındaki askerden arındırılmış

⁷¹ Petrov, L. "Voennata Politika Na Turtsiya I Otnoşeniya y s Bulgariya (Yuli 1936 - Septemvri 1939 g.)..", s. 87-88.

⁷² Petrov, L. "Demilitariziranata Zona v Trakiya Mejdu Dvete Svetovni Voyni (1923-1938 g.)". *Voennostoriçeski Sbornik*, Kn. 2, 1997, s. 33-49.

⁷³ Petrov, L. "Demilitariziranata Zona...", s. 33-35.

⁷⁴ Petrov, L. "Demilitariziranata Zona...", s. 40-44.

bölge ile ilgili hükümlerin de feshedilmesini kabul ettirir. Bu, Yoanis Metaksas ile Georgi Köseivanov'un aynı yılın 31 Temmuz'unda imzaladıkları Selânik Antlaşmasıyla gerçekleşir. Bu antlaşma, fiilen mevcut olan Bulgaristan'ın silâhlanması ve askerden arındırılmış bölgenin Türkiye (ve Türkiye-Yunanistan) tarafından askerleştirilmesi durumlarını hukuken tanımış olur⁷⁵.

Lyudmil Petrov'un araştırmaları Balkan devletleri arasındaki ilişkilerin incelenmesine ciddi bir katkı sağlamaktadır. Fakat onlardaki vurgu Bulgaristan'ın hedef ve çıkarları üzerinedir. Bundan başka kanaatimizce, bu araştırmacının Türkiye'nin politikasıyla ilgili olan bazı tezleri asılsızdır. Örneğin, Türkiye'nin Bulgaristan'dan korktuğu için Doğu Trakya'da ciddi miktarda silâhlı birlikleri tuttuğu ve Kemalist Türkiye'nin dış politikasının saldırgan olduğu görüşü kabul edilemez.

***

Sonuç olarak özetleyecek olursak, Bulgar araştırmacılarının incelemelerinden Türkiye'nin Balkanlar'da aktif ve gerçekçi bir politika yürüttüğü tespit edilmektedir. Balkan Paketi'nin imzalanması, Bulgaristan hakkında olumsuz bir etki doğurmasına rağmen, 1933-1939 dönemi için Türkiye'nin, Türk diplomasisi tarafından tasarlanan ve izlenen bölgesel işbirliği politikasına Bulgaristan'ı da (şu ya da bu şekilde) katmayı hedefleyen ve sürekli diyebileceğimiz gayreti görülür.

Bazı araştırmacıların Türkiye'nin 1933 yılındaki Bulgar-Yugoslav yakınlaşmasından korktuğu iddiaları, bizce biraz abartılıdır. Her ihtimale karşı söylemek gerekir ki, Türkiye'nin bu yakınlaşmadan duyduğu bir takım kaygıları varsa da bunlar, İsmail Soysal'ın da belirttiği gibi, Yunanistan'ınkileri kadar çok değildir⁷⁶. Çünkü incelenen dönemde Yunanistan, kuzeyindeki iki komşusunun toprak emellerinden kuşkulanırken, Türkiye'nin böyle bir sorunu yoktur ve Bulgaristan ile daha ziyade dostça ilişkiler sürdürmektedir⁷⁷.

⁷⁵ Petrov, L. "Demilitarizirana Zona...", s. 44-46.

⁷⁶ Soysal, İ. "Balkan Paketi...", s. 139-140.

⁷⁷ Soysal, İ. "Balkan Paketi (1934-1941)". *Ord. Prof. Yusuf Hikmet Bayur'a Armağan*. T.T.K. Yay., Ankara 1985., s. 125-226; 140. sayfaya bkz.

Türkiye'nin Balkan politikası incelenirken, onun dış politikasının genel yönlerini göz önünde bulundurmamak gerekir. Unutulmamalı ki, Türkiye sadece Balkanlar ile sınırlı değildir, o aynı zamanda bir Karadeniz, bir Orta Doğu, bir Akdeniz devletidir. Bu açıdan bakıldığında Balkanlar'ın, Türkiye'nin güvenlik bölgelerinden biri olduğu söylenebilir. Bulgaristan ise bu bölgenin tam ortasında bulunuyor. Bundan dolayı, Bulgaristan'ın, en azından herhangi bir gücün etkisi altına düşmeyecek kadar istikrarlı ve güçlü olması, Türkiye'nin yararına. Dolayısıyla, 1936 yılına kadar (yani Faşist İtalya ile Nazi Almanya'sı saldırgan programlarını gerçekleştirme yolunda gittikçe daha aktif olan hareketleri esnasında) Boğazlar hala askerden arındırılmadığı unutulmamalı, bu ise özünde Türkiye'nin güvenliği ve egemenliği için bir tehlike oluşturur.

Bu düşünceler çerçevesinde Lyudmil Petrov'un, Türkiye'nin akdettiği askerî sözleşmeler ve askerî gücünü takviye etmesi sonucu "1936 yılının yazına kadar belirgin bir Bulgaristan aleyhtarlığı özelliği taşıyan askerleşmesine tanıklık edilir. Bütün bunlar da Türkiye'nin, savunma bakımından çok zayıf olan ve güney komşusu ile imzaladığı avantajlı antlaşmalarına gereğinden fazla güvenen Bulgaristan'ın egemenliğine ne kadar büyük bir tehlike oluşturduğunu gösterir" savı, bizce asılsızdır.

Bundan başka Türkiye'nin 1933 yılının sonunda ve 1934 yılının başında Balkan Paktı'nın diplomatik olarak hazırlanışı sırasındaki Türkiye'nin politikasını hareket ettiren sebepler daha açık bir şekilde değerlendirmeli. Özellikle de Türkiye'nin Bulgaristan'ı Pakt'a katma mücadelesi sırasında Bulgaristan hakkında Romen politikasını "benimsediği" sorunu yeniden gözden geçirilmeli.

Sunduğumuz araştırmalarda doğal olarak Bulgaristan ve onun dış politikası ile uluslararası ilişkileri önemli bir yer tutar. Fakat bu araştırmalarda Balkanlılar arasındaki ilişkilerin çeşitli yanları ve detayları kandırıcı bir biçimde ortaya çıkarılır ve muntazam ve objektif bir şekilde bunlar değerlendirilmiştir. Bu araştırmaların çoğu Sovyet Bloku ülkelerinin "kapitalist kampı" ülkeleriyle olan temasları önemli bir miktarda kısıtlı olduğu "Soğuk Savaş" olarak bilinen dönemde yapılmıştır. Türkiye arşivlerini kullanma imkanı olmayışı ve yayınlanmış olan arşiv belgelerini ve akademik seviyedeki oldukça

fazla Türkçe araştırma elde etmedeki güçlükler, bir yere kadar arşiv malzemesi olsun, Bulgaristan ve diğer ülkelerden bilimsel çalışmalardan olsun, geniş çapta kaynaklar temin edilerek giderilmeye çalışılmıştır.

Kaynakça

Arsov, P. “Burjoazno Dvijenie Za Balkansko Razbiratelstvo (Balkanskite Konferentsii. 1930-1933)”. *Godişnik na Katedrite Po Nauçen Komunizim i İstoriya na BKP Pri Visşite Uçebni Zavedeniya*, kn. 1-2. Sofiya, 1968, s. 1-53.

Daneva-Mihova, Hr. “Mejdunarodnye Otnoşeniya v Period 1933-1934 gg. i Diplomatiçeskaya Podgotovka Balkanskogo Pakta”. *Studia Balcanica*, 1, Sofiya 1967, s. 32-93

Dimitrov, İ. *Bulgariya Na Balkanite i V Evropa*. Sofiya, 1983.

Jivkova, L. *Anglo-Turskite Otnoşeniya 1933-1939 g.*, Sofiya, 1971.

Kuzmanova, A. *Balkanskata Politika na Rumniya (1933-1939)*. Sofiya, 1984.

Mançev, K. V. Bistritski. *Bulgariya i Neynite Sisedi. Politiceski i Diplomatiçeski Ornoşeniya 1931-1939*. Sofiya, 1978.

Miçeva, Z. “Balkanskiyat Pakt i Bılgaro-Yugoslavskite Otnoşeniy”a. *İstoriçeski Pregled*, 1971, kn. 4, s. 3-30.

Petrov, L. “Voennata Politika Na Turtsiya I Otnoşeniyata y s Bulgariya (Fevruari 1934-yuli 1936 g.)”. *Voennoistoriçeski Sbornik*, Kn. 2, 1990, s. 43-71.

Petrov, L. “Voennata Politika Na Turtsiya I Otnoşeniyata y s Bulgariya (Yuli 1936 - Septemvri 1939 g.)”. *Voennoistoriçeski Sbornik*, Kn. 3, 1990, s. 70-88.

Petrov, L. “Demilitariziranata Zona v Trakiya Mejdu Dvete Svetovni Voyni (1923-1938 g.)”. *Voennoistoriçeski Sbornik*, Kn. 2, 1997, s. 33-49.

Soysal, İ. “Balkan Paktı (1934-1941)”. *Ord. Prof. Yusuf Hikmet Bayur’a Armağan*. T.T.K. Yay., Ankara 1985, s. 125-226.

Spasov, L. “Bılgariya Na Konferentsiyata v Montyo Prez 1936 g.” *İstoriçeski Pregled*, 1989 No 3, s. 3-14.

Spasov, L. *Bılgariya, Velikite Sili i Bsalkanskite Dirjavi 1933-1939 g.* Sofiya, 1993.

Vasilev, V. “Bılgariya, Frantsiya i Malkata Antanta (1933-1934)”. *Sbornik v Çest na Akad. Dimitir Kosev*, Sofiya 1974. s. 309-327.

Velikov, S. “Les Relations Bulgaro-Turques 1934-1939”. *Etudes Balkaniques*, No 1, Sofia 1982, s. 34-51.

Živkova, L. “The Question of Revising the Regime of the Straits Agreed upon in the Lausanne Convention”. *Etudes balkaniques*, 1971, 2, s. 73-81;

Živkova, L. “The Anglo-Turkish Relations (1934-1935)”. *Etudes balkaniques*, 1971, 4, s. 82-98